Voorheen Sovjetunie

DE AS 111

de AS

anarchistisch tijdschrift

Drie en twintigste jaargang, nr. 111, zomer 1995.
De AS verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkapelle.
ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op postgiro 4460315 van de AS te Moerkapelle.
Jaarabonnement: f34,-; buiten Benelux f40,-
Druk: Macula, Boskoop.
Zetwerk: Stichting Rode Emma, Amsterdam.
Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postcode.
Reklamering: met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Redactie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.
Redactie: Cees Bronsveld, Marius de Geus, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Bas Moreel, Simon Radius, Hans Ramaer.
Verder werkten mee: Evaldas Balciunas, Ferd. v.d. Bruggen, Wadim Damier, Wim Klever, Markus Mathyl, André de Raaij, Amandine Regamey en Tatjana Sjafsjoekowa.

VOORHEEN SOVJETUNIE

Bas Moreel

Toen ik naar de GOS ging, dacht ik me de taak toe anarchisten in de voormalige Oost- en Westblokken over elkaars doen en laten en ideeën te informeren. Tot nu toe is daarvan nog niet veel terecht gekomen. In Moskou, waar ik alles bij elkaar een klein jaar was, was dat niet nodig omdat daar reeds allerlei contacten met het Westen bestaan. Voor de rest was mijn gebrekkige actieve kennis van het Russisch een belemmering. Met de hulp van een liberaal ingestelde, eerder rechtse, lerares heb ik echter eind 1994 korte artikelen in het Russisch over anarchisme in Nederland en België naar een aantal blaadjes kunnen sturen. Enkele hebben die opgenomen, andere stelden de toezending in elk geval op prijs. De groep in Sjewer in de oblast Tomsk vroeg nadere informatie over de oude syndicalistische beweging in Wallonië in de hoop daaruit inspiratie voor syndicalistische strijd op te doen. Jammer genoeg blijkt die informatie niet zo gemakkelijk te vinden. Zelfs de recente lijvige dissertatie van Jan Moulaert over het anarchisme in Belgie bevat er niets over.

Het aantal Russen met anarchistische pretenties is sinds de dagen van Gorbatsjov danig geslonken maar dat is waarschijnlijk geen verlies. Het lijkt er eerder op dat er pas na het grove zeefproces van de perestroikatijd iets van een echt anarchistische beweging is gaan ontstaan. Dat zeefproces gaat trouwens nog steeds door. Door linkse anarchisten wordt erg moeilijk gedaan over zich noemende anarchisten die vrijheid van ondernemen (zonder in-

menging van de staat) willen, maar minder over de combinatie van anarchisme en Russisch imperialisme. Dat is bijvoorbeeld mijn verdenking bij de oprichting, op initiatief van GRAS-Moskou, van een KRAS (Confederatie van Revolutionaire Anarchosyndicalisten) die in principe de hele GOS omspant en op die titel op het volgende IAA-congres in 1996 als GOS-sectie erkend zou kunnen worden, ondanks het feit dat er sinds 1994 tegen de zin in van Moskou een Oekraiense anarchosyndicalistische federatie bestaat (de RKAS) die (nog) niet in de IAA wil maar zich ook niet door de Moskouers zal willen laten vertegenwoordigen of verdringen.

De gedachte het gelijk aan jouw kant te hebben, lijkt in de voormalige Sovjetunie een grote rol te spelen, niet alleen bij anarchisten trouwens. Het moet een algemene trek zijn: er is maar één gelijk en één waarheid: jouw gelijk en jouw waarheid. De geschiedenis van het Russische anarchisme sinds de jaren tachtig is onder andere daardoor een geschiedenis van telkens nieuwe etiketten, programma's, splitsingen en organisatorische afspraken, die nog steeds doorgaat. De laatste mij bekende nieuw geborenen zijn de genoemde RKAS (1994) en KRAS (1995) en Pjotr Rausj' (Petersburg) LIAN. De drie vakbonden (met te zamen waarschijnlijk geen honderd leden), die ongeveer in dezelfde tijd op anarchistische initiatieven zijn opgericht, laat ik hier buiten beschouwing omdat het bij mijn weten daarbij om voor de GOS nieuwe verschijnselen gaat en het geen afsplitsingen, samenvoegingen, naamsveranderingen of wat dan ook van bestaande organisaties zijn. Dit soort problemen blijft in de anarchistische pers van de ex-SU buiten de aandacht, behalve in sommige uitgaven van KAS-(zeg maar Michail Tsovma en Vlad Toepikin)-Moskou. De rest munt uit door eenvoud, zelfs de uitgaven waar Wadim Damier achter zit, iemand die toch meer kan dan napraten. Op mijn ooit gestelde vraag waarom de artikelen in de IREAN-uitgave *Tsjornaja Zwjezda* altijd zo oversimpel waren, kreeg ik ten antwoord dat ze voor iedereen begrijpelijk moesten zijn. De mening dat prikkelende of alledaagse praktisch nuttige ideeën wel eens meer toeloop zou kunnen opleveren dan ideeën uit het erkende handboek voor de anarchist of anarchosyndicalist, schijnt in het ex-Sovjetrijk nog geen school te maken. De respons van iedereen lijkt in ieder geval zeer gering. De door GRAS-Moskou geïnitieerde vakbond Volja heeft als leden uitsluitend een zevental mensen met een hogere opleiding.

De wens een AS-nummer over anarchisme in de GOS - of nog erger: in het voormalige Sovjetblok - te maken, is voor mij een onmogelijke opgave gebleken. Alles is geschreven door mensen die hun informatie in Moskou verzameld hebben. Ook ik ben haast alleen (een jaar alles bij elkaar genomen) in Moskou geweest met een paar keer een paar dagen in Donetsk (Oekraine). Misschien lukt het later de hierna volgende verhalen aan te vullen en te corrigeren.

Mijn hoogst persoonlijke impressies komen dus bijna allemaal uit Moskou. Sinds mijn eerste verblijf daar in december 1992 was er ruzie tussen KAS-Moskou en IREAN-Moskou. Gelukkig bestaat die nu voor de belangrijkste helft niet meer door een splitsing binnen de IREAN tussen de anarchosyndicalistische richting van Wadim Damier en de autonoom-achtige richting van Dmitri Kostenko. Zij speelde vooral tussen

Dmitri Kostenko en Vlad Toepikin van KAS-Moskou. De ook bestaande verschillen in opvatting, bijvoorbeeld over de aanvaardbaarheid van een marktanarchisme, waar Wadim Damier het nogal eens over heeft, speelden daarbij geen rol en bestonden misschien niet eens, althans niet meer in het Moskou anno 1994-1995. Hoe dan ook, het was een grote en aangename verrassing voor mij bij terugkeer in Moskou in september 1994 Wadim Damier en Michail Tsovma samen te zien aankomen op weg naar een door Berlijnse autonomen gemaakte videofilm over niet-stalinistisch links in Moskou (wat haast uitsluitend anarchisten (b)leken te zijn). De hoofdrollen in die film speelden Wadim Damier en Vlad Toepikin, die iets later ook naar de voorstelling in de KAS-huiskamer kwam.

Dmitri Kostenko komt, evenals Michail Tsovma, niet voor in Tanja Sjavsjoekowa's artikel elders in dit nummer over 'Sleutelfiguren', terwijl ze dat beiden wel zijn. Zij zijn weggelaten omdat ik het verhaal beperkt wilde houden tot de sleutelfiguren uit de begintijd van het nieuwe anarchisme in de GOS. Of hij nog lang als anarchist gezien zal worden, is de vraag maar hij heeft door zijn inzet en energie in de IREAN een belangrijke rol gespeeld. Hij wist altijd van alles te organiseren, onder andere het gratis vermenigvuldigen van anarchistische blaadjes, die hij als postadres van de IREAN van overal ontving, en het gratis verzenden daarvan. Ook voor gratis vergaderruimte wist hij te zorgen. Toen in 1994 het plan opkwam in Moskou een anarchistische bibliotheek op te richten, kwam ook alleen van hem een concreet voorstel voor een ruimte. Alleen werd daar geen gebruik van gemaakt en werd het hele plan op de lange baan geschoven, onder andere omdat Moskouers betrekkelijk gemakkelijk toegang tot anarchistische literatuur hebben en het nuttiger kon zijn de beperkte middelen in een gebied te besteden waar dat minder het geval was. Ook was Dmitri de behulpzaamheid zelf. Hij is de enige die me voor vergaderingen van de zich als revolutionair beschouwende Moskouse anarchistische groepen (IREAN, GRAS) uitnodigde (bij de reformistisch geachte KAS ging alles gemakkelijker). Sinds de splitsing in de IREAN in de zomer van 1994 heb ik in Moskou geen revolutionaire anarchisten in vergadering meer meegemaakt. Dmitri is toen een tijd ziek geweest en ik vermoed dat zijn deel van de IREAN niet zo veel vergadert.

Dmitri lijkt meer een autonoom dan een anarchist. Actie neemt in zijn opvattingen een grote plaats in. Soms neemt zijn autonomenradicalisme verontrustende vormen aan, bijvoorbeeld in een artikel dat hij in 1994 voor het als stalinistisch dan wel sendroluministisch beschouwde *Boembarasj* onder pseudoniem schreef, met onder andere de volgende passage:

'Niet belangrijk is wie in Kronstadt op wie schoot, wie wie met een ijshouweel de schedel insloeg. Dat zijn oude twistpunten die nu geen betekenis meer hebben. Bij iedere daad geldt nu als criterium: Dient zij de wereldrevolutie of niet? Dient zij haar niet, dan geldt: Ben je niet met ons, dan ben je tegen ons, en voor vijanden kennen wij geen genade. Wij zijn bereid van alle groten uit de revolutionaire praktijk, van Bakoenin tot Pol Pot, te leren. Wij organiseren geen discussies, wij schieten op het gore smoelwerk van het imperialisme en vragen niet 'Waarom?'. Eén ding is voor ons duidelijk: de wereld mag niet

zo blijven als ze is. Wij weten dat de betaalde mensenvrienden als antwoord op onze rechtlijnigheid de versleten plaat van de repressie afdraaien, een in haar schijnbare onschuld gevaarlijke nonsens. Met dit soort nonsens begon de Sovjetunie haar gang naar de afgrond. Daarom is het onze plicht keihard uit te spreken: Wij zijn voor repressie! Iedere revolutionaire organisatie die aan de macht is of aan de macht wil komen, is verplicht zich van potentiële verraders, politiek ontaarde elementen en carrièremakers te ontdoen. Als revolutionairen vinden wij de Chinese zuiveringsmethode het sympathiekste. Maar de inzet van een speciaal strafapparaat om de partij te zuiveren (zoals in de Sovjetunie in de jaren dertig) sluiten wij ook niet uit. Wij proberen niets van de waardevolle ervaringen van de voorgaande generaties te vergeten.' (*Boembarasj* 1994/5, naar de Duitse vertaling in Schwarzer Faden 1994/4, p. 37).

In 1994 richtte Dmitri samen met Komsomolmensen de studentenvakbond 'Studentjeskaja zasjtsjita' op, die enkele demonstraties organiseerde, met name voor hogere studiebeurzen. De eerste daarvan in Moskou was een succes, althans wat opkomst betreft. De tweede, een half jaar later, en toen als één van meerdere die in de GOS-hoofdsteden werden gehouden, trok in Moskou maar heel weinig deelnemers, volgens Oleg Nowikov van FAB-Minsk doordat Dmitri daarbij wegens ziekte het woord niet kon voeren. Of Dmitri een meeslepende spreker kan zijn, weet ik niet. Zijn toespraak op de Kropotkin-herdenking in februari 1995 moet vrij onsamenhangend zijn geweest. Dezelfde indruk maakte hij op mij tijdens een kleine bijeenkomst in maart 1995.

In de tijd dat de IREAN nog een geheel vormde, leek het, ondanks haar wekelijkse bijeenkomsten, die echter meer het karakter van werkbesprekingen hadden, vooral een actiegroep, mogelijk door Dmitri. Het leek of zij vooral indruk wilde maken door veel acties te voeren of daaraan mee te doen. Bij de KAS werd daar natuurlijk de spot mee gedreven. Die acties werden nauwkeurig bijgehouden, althans door Dmitri, en toen hij hoorde dat ik met anarchisme in de ex-SU bezig was, gaf hij me een lijst met zulke acties in 1993, waar ook speciale bijeenkomsten en belangrijk geachte besluiten toe werden gerekend: in totaal 24 stuks.

KAS-Moskou heb ik vooral eind 1994 en begin 1995 in de eerste plaats als een discussie- of misschien nog eerder als een studiegroep gezien. Daarvóór bleek mij niet veel activiteit. Tegenwoordig houdt op haar wekelijkse huiskamerbijeenkomsten één van de deelneemsters of deelnemers een uitgebreide inleiding over een of ander onderwerp, dat niet met anarchisme te maken hoeft te hebben, maar niet dan nadat de nodige thee en door de deelnemers meegebrachte koek is verdwenen en het nodige is afgepraat en afgelachen. (De IREAN hield de laatste bijeenkomsten die ik meemaakte op zondagmiddagen in de kopieerruimte van een organisatie waar Dmitri Kostenko connecties had; de thee werd geschonken in een samenraapsel van bekers etc., terwijl in de KAS-huiskamer van Kolja de kopjes tot een of twee serviezen behoren; IREAN koek of koekjes herinner ik me niet.)

Het kan zijn dat de KAS-mensen in Moskou wat gemakkelijker en luchtiger zijn dan die van de IREAN en de GRAS doordat zij als oudere en internationaal bekendere organisatie over meer mid-

delen beschikt. Dat was in zekere zin de oorzaak van de ruzie tussen Vlad Toepikin en Dmitri Kostenko tijdens de Kropotkin-conferentie in Moskou in december 1992: de KAS had van de Zweedse SAC een computer gekregen en de IREAN-mensen vonden dat zij daar ook gebruik van moesten kunnen maken, omdat de computer gegeven was toen de KAS nog de enige anarchistische organisatie van naam was; in feite was zij volgens de IREAN dus aan de anarchistische beweging alsgeheel gegeven. De SAC-mensen op de conferentie vonden daar wel iets in zitten, maar het contract over de computer wees haar nu eenmaal alleen aan de KAS toe, en daar viel niets meer aan te doen.

Ik geloof niet dat de KAS-mensen in Moskou individueel meer te makken hadden dan die van de IREAN, al hoorde je daar het woord arbeider vaker dan bij de KAS. Geheel in stijl zag alles er bij de IREAN door elkaar genomen altijd wat armoediger uit, zowel de mensen als hun publikaties. Sedert Wadim Damier in oktober 1994 van de Duitse FAU een computer met printer kreeg, zien de publikaties van de Moskouse revolutionairen er echter ook goed uit. Kennelijk hebben ze sedertdien ook toegang tot goede kopieerfaciliteiten.

Maatschappelijk lijken de Moskouse anarchisten er allemaal ongeveer hetzelfde voor te staan. Met hun opleidingen zouden ze in het Westen allemaal toegang hebben tot goed betaalde banen, eventueel na voltooiing van hun studie. Met Wadim Damier (geb. 1959) als oudste vormen ze een jonge groep. Terwijl ik op de bijeenkomsten van de IREAN nooit tien mensen tegelijk heb gezien, konden het er op de studiebijeenkomsten van de KAS wel tegen de twintig zijn. Die bijeenkomsten konden gaan over William Godwin, Alexander Borowoi, Friedrich Nietzsche, de Narodnikibeweging of over moderne schrijvers als Stephan King en Ursula LeGuin. Begin december 1994 ging het over Oost-Timor als voorbereiding op een demonstratie voor de Indonesische ambassade op 7 december. Meer dan de IREAN maakte KAS-Moskou of juister: de deelnemersgroep (want je zag er ook mensen van de anarchiserende vleugel van de in principe parlementaristische Democratische Bond (Demokratitsjeski Sojoez)) de indruk van een groep vriendinnen en vrienden, waar niemand de indruk maakte meer te weten of meer te beslissen dan de anderen.

Bij de IREAN had Wadim Damier duidelijk gezag, of hij nu bewust leidersaspiraties had of niet. Hij leek altijd het beslissende woord te spreken en op manifestaties, ook met andere groepen samen, bijvoorbeeld op mensenrechtendag 10 december of bij de herdenking van de Commune van Parijs op 18 maart voerde hij meestal het woord, zij het niet altijd als enige. Ik heb daar ook in KAS-kringen nooit aanmerkingen op gehoord. In zijn verslag over de Oost-Westbijeenkomst in Praag in juli 1994 schreef Oleg Nowikov van FAB-Minsk wel enigszins spottend dat iedereen steeds keek wat Wadim zou zeggen. Overigens heb ik Oleg op de eigenlijke bijeenkomst nauwelijks gezien en zijn verslag ging in hoofdzaak over het goede bier dat in Praag te krijgen was. Dat verslag las ik overigens in Dmitri Kostenkos *Nowi Nestor*. Een serieus verslag zou daar niet op zijn plaats zijn geweest. Terwijl het feitelijke leiderschap van Wadim Damier bij de Moskouse zich noemende revolutionairen geaccepteerd lijkt, worden de organisatorische inspanningen van Sergei Sjevtsjenko uit

Donetsk, die in 1994 uitliepen op de oprichting van de RKAS, in diezelfde kringen graag aan bespottelijke leiderschapsambities toegeschreven. Waarschijnlijk uit die kringen was ook de suggestie afkomstig dat de woedeuitval van de Oekraiense anarchisten op Dmitri Kostenko en anderen aan het einde van hun aankondiging van de oprichting van de RKAS (zie het artikel elders in dit nummer over de Oekraine) aan Sergei moest worden toegeschreven.

Op het zich revolutionair noemen hebben de GRAS en de IREAN overigens niet het monopolie: ook in het 'Oekraiense' RKAS staat de 'R' voor 'revolutionair' en zelfs Michail Tsovma van de toch duidelijk reformistische KAS heeft het over 'wij revolutionairen'.

In anarchistische zin verzandde mijn gereis in voorjaar 1995 in Odessa, waar geen anarchisten heten te zijn. Ik heb daar ook geen spoor van gezien: veel leer maar niet van het versleten soort met een A in een cirkel of iets dergelijks op de rug, geen graffiti op muren of waar ook. In de kiosken onnozele dagbladen voorzover ze uit Odessa kwamen, met daarnaast eigenlijk slechts *Zjerkalo nedjelji* [Weekspiegel], een niet slecht liberaal weekblad uit Kiev. En dat in een stad met 1,3 miljoen inwoners en een universiteit! Dat ruikt naar censuur. Sommigen spreken van het Sicilië van de GOS. Er is echter een kleine milieuorganisatie zonder revolutionaire retoriek of structuur maar met goed burgerlijk-praktisch werk, dat in 1994 anarchisten uit de hele GOS belangrijk genoeg vonden om door hun aanwezigheid te ondersteunen. Mede daardoor werd de bouw van een catastrofaal vervuilende olieterminal met raffinaderij voor de kust voorlopig afgeketst. De grondslag van eventuele successen wordt echter gelegd door rapporten die helemaal niet anarchistische deskundigen op steeds nieuwe verzoeken van de Sociaal-Ecologische Bond van Odessa (OSoES) gratis maken. Vervolgens komt de rechtsprocedure, hachelijk doordat rechtbanken en openbare ministeries vaak corrupt zijn, evenals overheidsdienaren van gemeentecommies tot president van de republiek. Niettemin stelt soms een moedige rechter de milieubeschermers in het gelijk. Vanwege die milieuclub wil ik graag naar Odessa terug, ook al zullen de anarchistische contacten dan wat moeilijker verlopen (Odessa-Donetsk: 24 uur in een stoptrein, geen vluggere verbinding, behalve het vliegtuig).

Dit zijn niet al mijn impressies of opinies. Enig commentaar is ook verwerkt in enkele van de opgenomen artikelen. Sommige van mijn opmerkingen kunnen mogelijk de indruk wekken dat ik laatdunkend op de activiteiten en gedachten van anarchisten in de ex-SU neerkijk. Dat is niet het geval, ook al denk ik dat veel ondernemingen en ideeën zinloos zijn. De mensen daar die iets proberen te doen of te bedenken, kunnen niet terugvallen op overvloedige, toegankelijke literatuur en ononderbroken ervaringen uit eigen omgeving, zoals in de inderdaad zeer vrije en open wereld waarin de meeste Westeuropeanen niet alleen leven maar ook zijn opgegroeid.

LITERATUUR

Dossier on class struggle and social conditions in Russia and ex-USSR, in: *Echanges* (Parijs) No 78-79 No 4/94-1/95. - Les anarchistes de Petersbourg. Dossier in *Alternative libertaire* (Brussel) No 174, mei 1995. - Interview mit Vadim Damier zur Situation in Rusland, in: *Schwarzer Faden* (Grafenau) No 50, 3/94.

ANARCHISME IN RUSLAND
Tatjana Sjafsjoekowa

Tatjana Sjafsjoekowa is meer trotzkiste dan anarchiste, maar ik vroeg haar indertijd, tijdens de Kropotkinconferentie in Moskou eind 1992, een artikel over het nieuwe anarchisme in Rusland te schrijven omdat op die conferentie zulk een knallende ruzie tussen de twee Moskouse anarchistische groepen KAS en IREAN losbarstte dat ik uit die kringen geen objectief beeld verwachtte. Ik was overigens door Moskouse anarchisten met haar in contact gebracht, omdat zij Leftinform *vertegenwoordigde, een informatiebulletin over, door en voor linkse groepen, waaraan ook een anarchistische groep als IREAN wel heeft bijgedragen (KAS-Moskou was steeds tegen contacten met linksen). Tatjana bleek over redelijk goede documentatie te beschikken.*
Om me geen builen te vallen heb ik haar artikelen - dit en het artikel over sleutelfiguren in het Russische anarchisme - voor alle zekerheid voorgelegd aan betrokkenen die ik in Moskou en daarbuiten kon bereiken. Hun commentaren zijn in de teksten van Tatjana verwerkt of vormen aparte bijdragen. Ook waarnemingen van mijzelf zijn in de twee artikelen verwerkt. Anderzijds heb ik gedeelten die me niet zo belangrijk leken, weggelaten. Dit artikel is in een iets andere versie al eerder in het Frans verschenen in het anarchosyndicalistische L'Affranchi *(Lausanne, Zwitserland). (Bas Moreel)*

DE CONFEDERATIE VAN ANARCHOSYNDICALISTEN (KAS)

De KAS is een van de oudste informele [dat wil zeggen niet-overheids; in het vervolg wordt naar westers gebruik het woord 'alternatief' gebruikt, opm. BM] maatschappelijke organisaties in de GOS-landen. Alleen de partij Demokratitsjeski Sojoez [Democratische Bond], opgericht in mei 1988, en de groep Grazjdanskoje Dostoïnstwo (Burgerlijke Waardigheid), opgericht in september 1987, zijn ongeveer even oud. De KAS is in hoofdzaak voortgekomen uit de club voor geschiedenis en politiek *Obsjtsjina* [gemeente], opgericht in mei 1987. De leden waren hoofdzakelijk studenten in de menswetenschappen aan het Staats Pedagogisch Instituut in Moskou. Het blad van deze club, ook *Obsjtsjina* genaamd, heeft als een katalysator gewerkt voor het ontstaan van de KAS.[1]

De in de zomer van 1988 opgerichte Socialistische Club in Irkoetsk, de groepen Sjans (mei 1988) en Najabrj (november 1988) in Charkov en tot op zekere hoogte de najaar 1988 in Petersburg opgerichte Anarcho-Sindikalistkaja Svobodnaja Assotsiatsia (ASSA) kunnen ook als voorlopers van de KAS worden beschouwd. Naast deze groepen hebben ook kleinere groepjes en individuele personen, die vooral in de Oekraïne vóór de perestroika illegaal anarchistische propaganda hadden bedreven, een rol gespeeld bij het ontstaan van de KAS. Op de conferentie van de alternatieve beweging in augustus 1987 met deelnemers uit de hele Sovjetunie stelde Obsjtsjina voor een Federatie van Socialistische Maatschappelijke Clubs (FSOK) op te richten. De FSOK werd nu de uitgeefster van het blad *Obsjtsjina*, weldra één van de populairste alternatieve publikaties. Tijdens een door Obsjtsjina en Grazjdanskoje Dostoïnst-

wo in mei 1988 georganiseerde manifestatie werd voor het eerst in Rusland weer met een zwarte vlag gelopen (zij het met een rode ster).
Op de laatste dag van de FSOK-conferentie van augustus 1988 kondigde een aantal clubs de oprichting van de Alliantie van Socialisten-Federalisten (ASF) af. De bedoeling was dat het een fractie binnen de FSOK zou zijn, maar de FSOK viel nog datzelfde jaar uiteen, toen socialisten en liberalen het Moskouse Volksfront oprichtten, waaraan de alliantie niet meedeed.
Al in september van datzelfde jaar veranderde de alliantie haar naam in Sojoez Nezavisimich Sotsialistov [Bond van Onafhankelijke Socialisten] en in januari 1989 in Konfederatsia Anarcho-Sindikalistov (KAS). Het oprichtingscongres van de KAS op 1 en 2 mei 1989 in Moskou werd bijgewoond door vertegenwoordigers uit twaalf steden, onder andere Charkov, Moskou, Petersburg, Irkoetsk, Tomsk, Chabarovsk en Dnjepropetrovsk. Obsjtsjina werd het algemene orgaan van de KAS. [Opm. BM: Bij 'blad', 'krant', 'orgaan', enz. in die tijd moet je denken aan een vaak slecht gedrukt geschriftje van 4-20 bladzijden A5. Sinds een paar jaar zien enkele anarchistische uitgaven er echter goed uit, vaak in A4 formaat met bij de jaaruitgaven van KAS-Moskou (*Obsjtsjina* en *Russian Labor Review*) rond de 30 bladzijden.]
Het programma bestond uit twee delen: het ene was zeer algemeen en algemeen aanvaard; een meer gedetailleerd tweede deel was door een groepje Moskouers opgesteld en in Obsjtsjina gepubliceerd zonder door een congres te zijn goedgekeurd. In dit tweede deel wordt de collectieve, of juister gezegd de groepseigendom van de produktiemiddelen in het kader van een markteconomie als doel gesteld; produktiemonopolies moeten bestreden worden door marktregelingen en door het boycotten van produkten van monopolistische ondernemingen waarbij tegelijk de concurrentie gesteund moet worden. Volgens dit tweede deel van het programma moet de samenleving een federatie van zelfbestuurde gemeenten worden waarin de hogere organen slechts een coördinerende functie hebben. De plaatselijke raden moesten gekozen worden bij algemene verkiezingen en de hogere organen door afgevaardigden met imperatief mandaat. Tenslotte diende er geen permanent leger meer te zijn en moest het volk zelf bewapend worden. Het eerste doel was een socialisme zonder staat als overgangsfase naar volledig anarchisme. De KAS was tegen de doodstraf. Zij moest zich vooral bezighouden met steun aan onafhankelijke vakbonden en met strijd tegen het monopolie van de staatsvakbonden. Haar strijd moest geweldloos zijn omdat geweld als in strijd met het anarchistische ideaal van persoonlijke vrijheid werd gezien. Op het tweede congres, in maart 1990, werd deze geweldloosheid als grondbeginsel aanvaard. Het gebruik of het pleiten voor het gebruik van geweld werd een grond voor uitsluiting.

Ondanks kritiek van allerlei kanten - voor sommigen was de KAS overgeorganiseerd, volgens anderen ontbrak iedere vorm van organisatie - zouden deze beginselen in hoofdzaak gehandhaafd blijven (de grootste veranderingen waren de instelling van een federatieraad en van een algemeen secretaris op het vierde congres en de afschaffing van beide op het vijfde). Volgens de or-

ganisatieovereenkomst was de KAS een niet-politieke organisatie: zij wees strijd om politieke macht af. Bij beslissingen gold het meerderheidsbeginsel: congresbesluiten moesten door de meerderheid van de afgevaardigden van de plaatselijke organisaties worden goedgekeurd en die van plaatselijke organisaties door de meerderheid van de plaatselijke leden; in beide gevallen moest echter al het mogelijke worden gedaan om consensus te bereiken. Een minderheid hoefde zich niet aan een beslissing van een meerderheid te onderwerpen maar mocht de uitvoering van die beslissing door anderen niet verhinderen.

Naam en beginselverklaring van de organisatie duidden aan dat de organisatie het anarchosyndicalisme voorstond. Volgens Wadim Damier werd onder anarchosyndicalisme echter niet verstaan: anarchisme als doel en syndicalisme als middel - de gebruikelijke opvatting - maar marktsocialisme zonder staat.

In het begin bestond er geen ander toelatingscriterium voor de toelating als KAS-lid dan dat iemand zich als anarchist beschouwde, met het gevolg dat er binnen de KAS allerlei stromingen te vinden waren: syndicalisten, individualisten, anarcho-communisten, (toekomstige) anarcho-kapitalisten, etc. Begin 1990 begon echter een strijd over de vraag of de KAS er voor alle anarchisten was dan wel alleen voor anarchosyndicalisten. Leidersfiguren zoals Andrei Isaëv uit Moskou en Igor Podsjiwalov uit Irkoetsk vonden dat de KAS strikt anarchosyndicalistisch moest zijn. Toen deze opvatting de overhand kreeg, verliet een aantal organisaties de KAS, waarop enige tijd later, tijdens een protestkamp tegen de kerncentrale in Balakov bij Saratov door een aantal groepen de zeer open ADA [Vereniging van Bewegingen van Anarchisten] werd opgericht. Enige van deze groepen waren lid zowel van de KAS als van de ADA.

Begin 1991 zegden ook enkele anarcho-communisten hun lidmaatschap van de KAS op, onder anderen Wadim Damier en Dmitri Kostenko, oprichters van het anarcho-communistische IREAN [Initiatief van Revolutionaire Anarchisten].

Haar belangstelling voor de arbeiders- en vakbeweging bracht de KAS ertoe te gaan samenwerken met de KT [Confederatie van de Arbeid]. Het als intern bulletin begonnen *KAS-KOR* werd in het najaar van 1990 een informatiebulletin inzake vakbonds- en aanverwante zaken in het algemeen.

Naar het vierde KAS congres, in Samara in mei 1991, stuurden ASSA en een aantal bij de ADA aangesloten organisaties geen afgevaardigden meer, waardoor dit het eerste puur syndicalistische congres werd en het rustigste tot dan toe. Vrijwel eenstemmig werd een resolutie aangenomen die het werk in de vakbonden tot de voornaamste taak van de KAS maakte. Maar 'groenen' op het congres (onder wie Aleksandr Sjoebin) bereikten dat aan milieuactiviteiten bijna even veel belang werd toegekend.

Dit congres is als een soort breuk te beschouwen doordat de KAS afstand nam van de democratische beweging. Andrei Isaëv, iemand met duidelijke, zij het misschien onbewuste leidersaspiraties, die lang volhield dat er in de KAS geen leiders waren, zei dat de KAS de democratische, dat wil zeggen de parlementaire beweging, als een tegenstander beschouwde. Anderzijds kon hij vinden dat de Moskouse vakbondsfederatie MFP, een creatie uit de Sovjettijd,

langzaamaan een echte onafhankelijke organisatie was geworden die de belangen van de werkenden behartigde sinds nieuwe leiders de plaatsen van de oude apparatsjiks hadden ingenomen, en moest de KAS daarmee samenwerken. (Volgens Wadim Damier waren de plaatsen van de oude leiding echter gewoon ingenomen door functionarissen van het tweede echelon en was de organisatie niet minder bureaucratisch geworden.) Anderzijds kon de vakbond Socprof (eerst socialistisch, later sociaal volgens Amandine Regamey) bij Andrei Isaëv geen goed doen: ze werkte volgens hem naar fascistische beginselen: zelfs de officiële Sovjetvakbonden telden geen ondernemers onder hun leden (iets wat Amandine Regamey anders lijkt te zien).[2]

Tijdens de putsch van augustus 1991 waren de anarchisten zeer actief. Alsof zij een voorgevoel had gehad, had de KAS in het voorjaar een pamflet voorbereid 'Stel je voor, er komt een omwenteling'. In augustus deed het uitstekend dienst. Maar daarna vertoonde de organisatie steeds meer crisissymptomen. Obsjtsjina was sinds begin 1991 niet meer verschenen. In het najaar liet de interne oppositie, waarin de Petersburgse ADS [Anarcho-Democratische Bond] van Pawel Gelkin een hoofdrol speelde, een buitengewoon congres bijeenroepen. Door onvoldoende quorum werd het slechts een conferentie, waarop geen beslissingen konden worden genomen. Poolse anarchisten op de conferentie stelden voor een algemene Oosteuropese conferentie te houden waarop de tegenstellingen tussen de verschillende groepen misschien uit de weg konden worden geruimd. Deze conferentie werd in augustus 1992 in Kaliningrad gehouden met vertegenwoordigers van de ADA, de FRAN [Federatie van Revolutionaire Anarchisten] en enkele KAS-groepen. De beoogde verzoening kwam echter niet: enkele deelnemers zeiden zelfs KAS-Moskou als hun ergste vijand te beschouwen.

Ledental en activiteiten van de KAS liepen hard terug. In de jaren 1988-1989 was het de belangrijkste niet-stalinistische linkse beweging geweest, invloedrijker dan de socialisten. Precieze cijfers zijn er niet, maar op het hoogtepunt moeten er 20-30 groepen zijn geweest met in totaal een duizendtal leden. (Op het ogenblik zijn het er nog ten hoogste 100.) Op dat hoogtepunt kon je ook niet om de KAS heen, zij vervulde bepaalde functies die meestal door politieke partijen worden vervuld. Bij het ontstaan van grotere partijen gingen die functies daarop over, hetgeen tot crisisgevoelens leidde, onder meer verband houdend met een overschatting van het verlies aan invloed.

Op de bijeenkomst van de Federatieraad in januari 1992 werd erkend dat de KAS in een crisis verkeerde maar tegelijk was er optimisme omdat de KAS nog altijd bestond. In mei 1992 had het vijfde KAS congres plaats in Tomsk met vertegenwoordigers uit Baikalsk, Chabarovsk, Irkoetsk, Moskou, Novosibirsk, Omsk, Sjewer en Tomsk, terwijl Toela zich had verontschuldigd. In plaats van de Federatieraad en een algemeen secretaris kwam er een informatiebureau, toevertrouwd aan de plaatselijke groepen van Tomsk en Sjewer. Dit bureau zou ook het interne bulletin *KAS-Kontakt* gaan verzorgen waarmee Vlad Toepikin was begonnen toen *KAS-KOR* een algemeen informatiebulletin voor vakbondszaken was geworden. In de organisatie als geheel

leek ook weer wat meer activiteit te bespeuren.
Bij Andrei Isaëv en A. Sjersjoekov van KAS-Moskou bestond die activiteit echter in een actieve inzet voor een Partij van de Arbeid [Partija Troeda], die in het najaar van 1992 werd opgericht en waarin zij leidende functies gingen vervullen. In een verklaring waarin zij hun vertrek uit de KAS aankondigden, stelden zij dat zij overtuigde anarchosyndicalisten bleven maar voor het ogenblik de behartiging van concrete belangen van werkenden belangrijker vonden dan inspanningen voor een ideale toekomstige maatschappij. Volgens anarchisten die in de KAS gebleven zijn, gedragen Andrei Isaëv en zijn medestanders zich echter als op en top vakbondsmensen en sociaaldemocraten; tussen KAS en Partija Troeda bestaat geen enkel contact.
De actievormen van de KAS, vooral van KAS-Moskou, veranderden sterk van karakter. Het uitgeven van brochures en het organiseren van studiedagen en conferenties, nationale en internationale, gingen een belangrijke plaats innemen. KAS-KOR kreeg een programma op de radio en werd ook in het buitenland bekend. Later is het een volledig commerciële onderneming geworden, los van de KAS, en raakte het in opspraak wegens beweerde financiering door de Amerikaanse vakorganisatie AFL-CIO, om tenslotte onder een andere naam verder te gaan. *Obsjtsjina* verschijnt weer sinds eind 1992, nu jaarlijks in magazineformaat.
Tijdens de politieke crisis van najaar 1993 heeft bijna geen enkele KAS-organisatie partij gekozen. De crisis werd meestal als een machtsstrijd binnen de nomenklatoera beschouwd, waar je je buiten moest houden. Individueel hebben leden van KAS-Moskou zich in die dagen wel met de strijd tussen regering en parlement bezig gehouden, onder andere als leden van medische hulpploegen. In de nacht van 3 op 4 oktober riep KAS-Moskou op tot een algemene staking en na oktober spraken alle KAS-organisaties zich voor het boycotten van de verkiezingen in december uit.

PLAATSELIJKE KAS-ORGANISATIES

Naast KAS-Moskou bevinden de stabielste KAS-organisaties zich in Siberië. KAS-Irkoetsk is ontstaan uit de in 1988 opgerichte Socialistische Club, wieg van veel partij- en andere leiders in de oblast. [Het is beter deze Russische term voor een administratief gebied aan te houden dan haar te vervangen door 'provincie' of 'district', zoals vaak gebeurt. Een Russische oblast is niet hetzelfde als een Nederlandse of Vlaamse provincie, evenmin als een Frans departement of een Engelse dan wel Ierse county, opm. BM] Het telt nog steeds leden die al in de jaren 1984-85 actief zijn geworden rond de toen door Igor Podsjiwalov in samizdat uitgegeven almanak *Swjetsja*. Evenals in andere Siberische organisaties zijn de meeste leden boven de veertig, dit in tegenstelling tot de anarchistische organisaties in andere gebieden, waar 35 al 'oud' is. Een belangrijke activiteit in Irkoetsk is gericht tegen plaatselijke kozakken met nationalistische en soms zelfs fascistische aspiraties. In dat kader is op 29 juni 1992 een Irkoetske Anarchistenbond ter bestrijding van het Kozakkendom opgericht.

In de oblast Tomsk met de steden Tomsk en Sjewer (de vroeger gesloten stad Tomsk-7) is de KAS-organisatie

ook vrij sterk. In 1991 bestond de activiteit vooral in het uitgeven van teksten van Bakoenin en Kropotkin en in het tot nieuw leven brengen van de Tomsker Volksbeweging, waarbij zich vijfendertig organisaties hebben aangesloten. Deze beweging heeft onder andere campagne gevoerd tegen het opslaan van ontmantelde kernkoppen in de oblast Tomsk, waarvoor de gouverneur van de oblast zich had uitgesproken. In Tomsk zijn de leden meestal intellectuelen, in Sjewer meestal arbeiders. In Tomsk heeft de KAS onder andere actie gevoerd tegen de privatisering van een fabriek waar de nomenklatoera een slag uit wilde slaan.

In Twerj, dicht bij het geboortehuis Premoechino van Bakoenin ten noorden van Moskou, heeft diens invloed niet steeds het effect gehad dat velen graag zouden hebben gezien. De KAS-organisatie hier voerde een zeer actief uitgavenbeleid, onder andere gaf zij het bulletin *Boentarj* (Opstandeling) uit, terwijl zij ook andere plaatselijke organisaties met uitgaven hielp. Maar in 1993 sloot een van de oprichters, Vjatsjeslav Chazov, zich aan bij Zjirinovski's protofascistische partij, de LDPR, zij het zonder zijn anarchistische activiteiten te staken.

Het meinummer (1995) van *Alternative libertaire* (Brussel) begint met zes pagina's over het anarchisme in Petersburg met een paar zijdelingse opmerkingen over het anarchisme elders in Rusland. In een interview met de groep Anasja laat ene Anton D. zich knap laatdunkend uit over de KAS, duidelijk niet gehinderd door kennis van zaken. Van KAS-Moskou zegt hij dat die groep niets meer doet. In werkelijkheid houden ze alweer een tijdlang wekelijks huiskamerbijeenkomsten waarop deelnemers (is dat niet anarchistisch?, zelfs als ze zich niet allemaal anarchist noemen) inleidingen houden over allerlei onderwerpen: Godwin, Nietzsche, moderne schrijvers, de Narodnikibeweging). Ook geven leden van KAS-Moskou een aantal blaadjes uit en schrijven ze in de 'burgerlijke' pers, en (wat is anarchistischer?) bij gelegenheid organiseren ze of nemen ze deel aan een demonstratie tegen of voor iets. Inderdaad maken ze weinig gebruik van woorden als 'revolutie', 'revolutionair', 'arbeider', 'proletariër', 'strijd', 'verzet' en dergelijke, behalve selectief in hun *Russian Labor Review*. Maar tijdens de stille momenten op de barricade moet je ook iets te lezen hebben en liefst niet altijd hetzelfde. Het is jammer dat de domme praat van een Anton D. zomaar in een goed uitziend maandblad komt, tenzij interviewer Pierre Prungnaud wilde laten zien wat een zwetsers sommige Russen zijn. Niet alle Russen overigens: zijn interviews met Ludmila, met vier mensen van An-Press en met Pjotr Rausj zijn de moeite van het lezen waard.

Volgens Wadim Damier hebben zich in wat er van de KAS over is twee zeer verschillende vleugels ontwikkeld. Rechts in de KAS staat de anarchokapitalistische SWT [Bond van Vrije Werkers], een club met afdelingen in Petersburg en Moskou. Links groepen als de syndicalistische FAD in Donetsk (die overigens inmiddels de KAS heeft verlaten en medeoprichtster was van de Oekraïense RKAS [Revolutionaire Federatie van AnarchoSyndicalisten] in oktober 1994). Daartussen staan volgens hem groepen als die in Moskou, Irkoetsk en Tomsk, voorstanders van marktsocialisme en zich richtend naar de Zweedse SAC (die uit de AIT/IWA/

IAA geweerd wordt wegens 'samenwerking met de staat'). Volgens Wadim Damier heeft drie-vijfde van de plaatselijke KAS-groepen politieke aspiraties.

VERENIGING VAN BEWEGINGEN VAN ANARCHISTEN (ADA)

Volgens de beginselverklaring aangenomen tijdens het oprichtingscongres in Saratov in de zomer van 1990 stond de ADA open voor alle anarchistische richtingen en kon iedereen en iedere groep zich aansluiten die alle staatsonderdrukking als een kwaad beschouwt en zich voor de totale vernietiging daarvan inzet. Er bestond geen toelatingsprocedure. Later is gebleken dat deze openheid nare consequenties kon hebben en werden plannen gemaakt om bepaalde voorwaarden te stellen. De structuur was erg los. Er bestond geen coördinatie en nog minder centrale organen. De ADA is vooral bekend geworden door milieuacties waaraan zij meedeed of waartoe zij het initiatief nam, vooral tegen kernenergie. Die acties worden in de eerste plaats als acties tegen de staat gezien.
Bij de ADA zijn of waren ooit aangesloten: de ASSA in Petersburg; de Moskouse anarchistenbond MSA; de Alliantie van Anarchisten in Kazanj AKA; individuele anarchisten van pacifistische, individualistische en andere signatuur; enkele plaatselijke en regionale KAS-organisaties en enkele anarcho-kapitalistische organisaties.

PLAATSELIJKE ADA-ORGANISATIES

De Moskouse anarchistenbond MSA is uitgeefster geweest van de publikaties *Solidarnostj*, waarvan het laatste nummer kort na de putsch van augustus 1991 verscheen [Het nu nog verschijnende weekblad *Solidarnostj* (met een eruit springende letter 'A') van hoofdredacteur Andrei Isaëv, is het orgaan van de Moskouse vakbondsfederatie MSP, opm. BM], en *Golos Anarchizma* [Stem van het Anarchisme]. Eind 1991 vormde de MSA samen met de ÁÓM [Radicaalanarchistische Jeugdbond] de FAGM [Federatie van Anarchistische Groepen in Moskou], waarvan *Golos Anarchizma* het orgaan werd. De MSA zelf begon toen met *Swobodni Mir* [Vrije Wereld], een half politiek, half commercieel blad, met steeds minder politiek en steeds meer reclame tot het politieke helemaal verdween.
De AKA in Kazanj was tot maart 1990 bij de KAS aangesloten. Zij bestaat vooral uit individualistische anarchisten, maar telt ook enkele anarcho-pacifisten onder haar leden. Begin 1993 publiceerde de AKA een manifest op basis waarvan in juni van dat jaar de SWT [Bond van Vrije Werkers] ontstond, die sedertdien een politiek partijtje is geworden met niet-inmenging van de staat in ondernemingen als één van haar doelstellingen.

FRAN

De FRAN [Federatie van Revolutionaire Anarchisten] is een interregionale anarcho-communistische organisatie in januari 1992, opgericht tijdens een conferentie in Dnjepropetrovsk door vertegenwoordigers van de AKRS [Anarcho-communistische Revolutionaire Bond], de RAF [Revolutionair Anarchistisch Front] en IREAN (uit Dnjepropetrovsk, Moermansk, Moskou en Petersburg).

INITIATIEF VAN REVOLUTIONAIRE ANARCHISTEN (IREAN)

Irean is op 5 maart 1991 opgericht. Twee van de oprichters, Wadim Da-

mier en Dmitri Kostenko, die eerder al lid van KAS-Moskou waren geweest, kwamen van de Sojoez Komoenarov [Bond van Communards], waarvan met name anarchisten, anti-stalinistische communisten, trotzkisten en toekomstige groenen deel uitmaakten, met als ideaal de 'Commune van Moskou'. In de winter van 1990-1991 veroorzaakten de trotzkisten een splitsing in de Sojoez Komoenarov, die dan onder andere tot de oprichting van IREAN leidde. De leden van IREAN beschouwden zich als anarcho-communisten naar de theorieën van Kropotkin. Zij verwierpen staats- en privé-kapitalisme en geloofden niet in een marktsocialisme zonder staat. Zelforganisatie op de arbeidsplaats (anarchosyndicalisme) en in de woonomgeving zagen zij als wegen naar een zelfbestuurde samenleving.
Volgens Wadim Damier zit het verschil tussen anarchisten en marxisten vooral in hun verschillende opvattingen over revolutie. Voor de marxisten zou de revolutie een begin zijn, gevolgd door een periode van overgang van kapitalisme naar socialisme. Voor de anarchisten was de revolutie de afsluiting van een overgangsperiode van opbouw van zelfbestuurde gemeenten binnen het kapitalisme. De revolutie zou de staat vernietigen als deze de verdere ontwikkeling van de gemeenten in de weg zou gaan staan. Overigens hadden marxisten en anarchisten ook verschillende opvattingen over organisatievormen, federalisme, staat en nog enige zaken.

In het najaar van 1994 vond er binnen de IREAN een scheiding plaats tussen syndicalisten (Wadim Damier c.s.) en niet-syndicalisten (Dmitri Kostenko c.s.): IREAN-S en IREAN-B. De leden van IREAN-S zijn zich meer gaan concentreren op de GRAS (Groep van Revolutionaire AnarchoSyndicalisten) die het initiatief heeft genomen tot de oprichting in de zomer van 1995 van een KRAS (Confederatie van Revolutionaire AnarchoSyndicalisten), die, naar zij hopen, op het volgende AIT/IAA/IWA congres in 1996 sectie-Rusland of misschien zelfs sectie-GOS zal worden. De groep van Dmitri Kostenko zet het IREAN-blad *Tsjornaja Zwjezda* voort, waarnaast Dmitri als grap al enige tijd zijn eigen *Novi Nestor* uitgeeft. De humor daarin is niet steeds bijzonder fijnzinnig en eind vorig jaar is daardoor een soort internationale rel ontstaan, toen de gloednieuwe Oekraïense RKAS aan haar oprichtingsbericht een oproep aan alle anarchisten toevoegde om IREAN en nog enkele clubs die volgens de Oekraïeners niet serieus bezig waren, voortaan maar links of rechts te laten liggen. Jammer genoeg had die oproep alles van een simpele woedeuitbarsting en waren de Oekraïeners onnauwkeurig in hun aanduiding van schuldigen en punten van beschuldiging, waardoor de oproep in eerste instantie als een boemerang werkte.

GRAS publiceert sinds enige tijd *Prjamoje Djeistwije* [Direkte actie], dat inhoudelijk niet verschilt van *Tsjornaja Zwjezda* vóór de scheiding. Het in zaken van problematiek veel interessantere *Swobodnoje Slowo* [Het Vrije Woord], waarmee de GRAS vóór de scheiding binnen de IREAN was begonnen, is sedert 1993 niet meer verschenen.

ANDERE ANARCHISTISCHE ORGANISATIES

In Wit-Rusland bestaat een FAB (Federatie van Anarchisten van Bjelaroes [Wit-Rusland]), die onder andere een

blaadje *FAB-Listok* uitgeeft. In Petrograd is Pjotr Rausj aan zijn zevende anarchistische groep toe: de Piterskaja Liga Anarchistov [Petersburgse Liga van Anarchisten; 'Piter' is een in Rusland veel gebruikte aanduiding voor Petersburg]. Voorgangsters waren onder andere ASSA-1, ASSA-2 en MAKI. [Dit mag aan wispelturigheid of instabiliteit doen denken, maar in het artikel over 'sleutelfiguren' merkt Tatjana Sjavsjoekowa juist op dat de anarchistische scene in Petrograd bij alle veranderingen heel stabiel is. Opm. BM] Ook in Petersburg is het uitstekende *An-Press*, waar onder andere Pawel Gelkin, die in 1989 met Pjotr Rausj de eerste ASSA oprichtte, de hand in had, in 1994 voor het laatst verschenen.

VAKBONDSINITIATIEVEN

In de vroeger gesloten stad Sjewer (Tomsk-7) heeft de plaatselijke KAS-groep een anarchosyndicalistische vakbond opgericht. Op initiatief van GRAS-Moskou ontstond in 1994 de anarchosyndicalistische vakbond 'Wolja', die, voor zover bekend, tot nu toe alleen een afdeling heeft op het Instituut voor Algemene Geschiedenis in Moskou, waar onder andere Wadim Damier werkzaam is.

In oktober 1994 is in Donetsk de RKAS (Revolutionaire Confederatie van AnarchoSyndicalisten) opgericht. Deze wil zelf geen vakbond zijn maar werkenden ertoe brengen eigen vakbonden op te richten. Wadim Damier vindt dit enigszins op het elitaire 'naar het volk gaan' van de Narodniki uit de negentiende eeuw lijken: de mensen, vooral eenvoudige mensen, arbeiders, de juiste leer preken, en dan komen zij tot juiste daden. Helemaal ongelijk heeft Wadim niet, maar het zou verkeerd zijn de Oekraïense kameraden, die zeer serieus bezig zijn, daarom maar aan hun lot over te laten. Van hun kant wrijven sommige Oekraïeners sommige Moskouers arrogantie en betweterij aan. Opgekropte woede daarover heeft een explosie veroorzaakt aan het slot van het oprichtingsbericht van de RKAS.[3]

NOTEN

(1) In feite begonnen de initiatieven waaruit tenslotte de KAS is ontstaan, al in 1982. In dat jaar nam Andrei Isaëv het initiatief tot vorming van een 'Oprichtingscomité voor een Revolutionaire Marxistische Partij voor de Sovjet-Unie' (Wadim Damier). (2) Zie haar artikel over de vakbonden in Rusland. (3) Zie het artikel over de Oekraïne elders in dit nummer.

(Kort voor de afsluiting van dit AS-nummer faxte Tatjana Sjavsjoekowa nog een aanvulling op haar reeds in 1994 geschreven artikel, die hier kort samengevat volgt. (BM)

In 1993 werden enige Oosteuropese anarchistische conferenties gehouden met deelnemers uit een aantal landen van het voormalige Sovjetblok, maar niet duidelijk is of zij iets hebben opgeleverd en een vervolg hebben gekregen. De tegenstellingen tussen anarchistische groepen verminderden in de jaren 1993 - 1995. Misschien droeg de deelname van anarchisten uit allerlei groepen aan ecologische protestkampen in Rusland en de Oekraine in deze jaren daaraan bij. Binnen de overkoepelende organisaties KAS en ADA werden zelfs gedachten ontwikkeld om tot samenwerking te komen. In de zich radicaler

opstellende FRAN werden eerder gedachten ontwikkeld om radicalere groepen met name uit de KAS naar hun kamp over te halen.

De voornaamste overkoepelende organisaties KAS, ADA en FRAN gingen door met een zekere regelmaat conferenties en congressen te houden, die door de slinkende aantallen aangesloten groepen steeds flexibeler werden. Het zesde KAS-congres in 1994 telde bijvoorbeeld 10 deelnemers. Volgens een telling op dat congres waren de volgende organisaties nog bij de KAS aangesloten: KAS-Moskou (7 leden), KAS-Omsk (8 leden), KAS-Tomsk (7 leden), KAS-Sjewer (7 leden), Kas-Irkoetsk (3 leden), KAS-Chabarovsk (6 leden) en de anarchosyndicalistische vleugel van de Oekraiense FAD (16 leden). In Baikalsk in Siberië telde een door KAS-leden opgerichte onafhankelijke vakbond anderzijds 66 leden.
Zoals bijna overal reageren anarchisten in de ex-Sovjetunie op de datum 1 mei en op parlementaire verkiezingen, zij het vaak met meer inzet dan in het Westen. Bij agitatie en propaganda zijn bedrijfsbezetting en algemene staking haast onvermijdelijke ideeën.

Naast pogingen onafhankelijke of zelfs syndicalistische vakbonden op te richten werden er ook pogingen gedaan tot partijvorming en om kandidaten in parlementaire lichamen gekozen te krijgen, alles met successen die in verhouding staan tot de omvang van de beweging als geheel. In tegenstelling tot anarchisten in het Westen volgen rechts en links in het anarchistische voormalige Sovjetblok elkaars doen en denken nog steeds. Zo informeerde het bulletin *An-Press* van 'anarcho-kapitalist' Pawel Gelkin steeds uitvoerig over activiteiten van zowel 'rechtse' als 'linkse' anarchistische groepen. Jammer genoeg verschijnt het niet meer.

Enig verband met de anarchistische beweging heeft de uit 1994 daterende studentenvakbond Studentsjeskaja Zasjtsjita aangezien Dmitri Kostenko van de IREAN één van de oprichters was samen met mensen van de nog steeds bestaande Komsomol. Hoeveel anarchisme Dmitri daar zal inbrengen is, gezien zijn soms vreemde uitspraken, ondanks zijn voorzitterschap maar de vraag.

Anders dan in het Westen geniet het anarchosyndicalisme in de voormalige Sovjetunie een overheersende belangstelling. Met name in Moskou (GRAS / Wadim Damier) wordt veel belang gehecht aan erkenning als Russische of zelfs GOS-sectie van de in hun ogen revolutionaire IAA, 'de' anarchosyndicalistische internationale. Ook de KAS heeft het begrip 'anarchosyndicalisme' in haar naam en werkt al jaren samen met de Zweedse anarchosyndicalistische maar voor reformistisch gehouden vakbondscentrale SAC, die overigens ook deel uitmaakt van een anarchosyndicalistische internationale, zij het dat die wat kleiner en wat minder bekend is. Ook in de ex-SU laten anarchisten zich niet onbetuigd bij ongewone gebeurtenissen zoals de bloedige oorlog tussen regering en parlement in Moskou in het najaar van 1993 en de aanval van Russische regeringstroepen op Tsjetsjnja die in december 1994 begon. Terwijl zij in het laatste geval slechts mee konden protesteren, waren in oktober 1993 anarchisten ook praktisch bezig in een groep die gewonden uit beide kampen hulp verleende.)

SLEUTELFIGUREN IN HET NIEUWE RUSSISCHE ANARCHISME

Tatjana Sjafsjoekowa

Tatjana Sjafsjoekowa stelde aanvankelijk voor na haar artikel over het anarchisme in Rusland sedert de jaren tachtig een artikel over leiders in deze nieuwe anarchistische beweging te schrijven. Omdat de anarchistische ideologie geen leiders kent, voelde ik daar eerst niet voor, maar uiteindelijk ben ik met haar voorstel akkoord gegaan omdat haar verhaal een beeld zou kunnen geven van hoe mensen in de jaren tachtig tot het anarchisme kwamen. Over dat 'hoe' zegt haar artikel intussen niet veel maar wel blijkt er onder andere uit dat ook voor veel 'sleutelfiguren' het anarchisme een doorgangshuis kan zijn. Wie van de Nederlandse anarchistische beweging op de hoogte is, kent daar trouwens ook wel voorbeelden van. De term 'sleutelfiguren' in de titel leek me acceptabeler dan 'leiders', ook al geeft het woord 'leider' in het reëel bestaande anarchisme van de ex-USSR, om mij daartoe te beperken, de werkelijkheid soms beter weer, zoals uit onderstaand verhaal mag blijken. (Bas Moreel)

Andrei Konstantinowitsj Isaëv (geb. 1964) studeerde, evenals veel andere latere leden van KAS-Moskou, op het Staatspedagogisch Instituut van Moskou (MGPI) (nu Pedagogische Staatsuniversiteit Moskou). In de jaren 1985-1986 was hij betrokken bij het ondergrondse 'Oprichtingscomité voor een Revolutionaire Marxistische Partij van de Sovjetunie'. In mei 1987 vormden geschiedenisstudenten, ten dele voormalige leden van het 'Oprichtingscomité', de club voor geschiedenis en politiek 'Obsjtsjina', waarvan de ideologie in de richting ging van een op groepseigendom gebaseerd anarcho-syndicalisme dat ruimte liet voor marktverhoudingen. Isaëv werd de bekendste ideoloog van deze club, hij was een van de redacteuren van het tijdschrift *Obsjtsjina*, waarin hij kritiek leverde zowel op het marxisme als op de pro-westerse ideologie van de dissidenten. Najaar 1987 was hij een van de organisatoren van de campagne die Moskouse 'informelen' [verder naar westers gebruik 'alternatieven' genoemd] in de kwestie Jeltsin 'ter verdediging van de glasnost' voerden.

Najaar 1988 was Isaëv betrokken bij een plan tot vorming van een 'Democratische fractie binnen de Komsomol', later door liberale Komsomolfunctionarissen overgenomen. In de jaren 1988-1989 werkte hij mee aan de oprichting van de KAS [Confederatie van Anarcho-Syndicalisten]. Najaar 1990 werd hij een van de redacteuren van het een jaar eerder opgerichte interne informatiebulletin *KAS-KOR* en initiatiefnemer van de omzetting ervan in een informatiebulletin over arbeiders- en vakbondszaken. Anarchistische opvattingen hebben Isaev er niet van weerhouden zich tot tweemaal toe als volksvertegenwoordiger te kandideren: in 1989 voor het USSR-parlement namens de pseudo-alternatieve Komsomolorganisatie 'Fonds voor maatschappelijke initiatieven' en in 1990 voor de gemeenteraad van Mos-

kou met steun van het verkiezingsblok 'Democratisch Rusland', beide keren zonder succes. Reeds in 1991 uitte Isaëv scherpe kritiek op 'Democratisch Rusland', dat hij bijna gevaarlijker achtte dan de Communistische Partij van de Sovjetunie, omdat de mensen er vertrouwen in hadden, terwijl precies dezelfde bureaucraten er de leiding hadden.

Isaëv vond dat de KAS een vereniging van de syndicalisten onder de anarchisten moest zijn en niet van alle anarchisten. Voor sommige niet-syndicalisten onder de anarchisten was hij de verpersoonlijking van onverdraagzaamheid en van 'het dictaat van Moskou'. Anderzijds waren sommige anarchistische tegenstanders volgens hem 'anarchovlegels'.

Op het vierde congres van de KAS in mei 1991 stelde Isaëv voor aansluiting te zoeken bij de Konfederatsia Troeda [Confederatie van de Arbeid] en alle linkse organisaties te bewegen hetzelfde te doen. Tegelijk gaf hij hoog op van het vermogen van de leiding van de FNPR (Federatie van onafhankelijke vakbonden in Rusland, de opvolgster van de officiële vakbondsfederatie uit de Sovjettijd) zich aan de nieuwe verhoudingen aan te passen en sprak hij waarderend over de nieuwe leiding van de MFP [Moskouse Vakbondsfederatie], waarmee volgens hem goed samen te werken viel. In de Socialistische Partij en in linkse sociaaldemocraten zag hij mogelijke bondgenoten van de KAS.

In augustus 1991 verliet Isaëv de redactie van KAS-KOR om hoofdredacteur te worden van *Solidarnost*, het orgaan van de MFP. Hij nam daarbij een ploeg capabele vroegere medewerkers van *Obsjtsjina* in de redactie op. Deze drukten een min of meer anarchistisch stempel op het blad, eigenlijk tegen de zin van Isaëv, die zijn anarchistische opvattingen grotendeels had losgelaten. Naast vakbondsmateriaal verschenen er in de krant ook artikelen over de theorie en de praktijk van het anarchisme. De uitgave van *Obsjtsjina* werd rond die tijd wegens financiële en technische problemen gestopt.

In augustus 1991 ondertekende Isaëv samen met enkele leiders van de MFP, van de Socialistische Partij en van de groep Marxisme-XXI een oproep van de Initiatiefgroep tot oprichting van een Partij van de Arbeid (Partija Troeda); hij werd lid van het oprichtingscomité en in februari 1992 voorzitter van de raad van de Moskouse organisatie van die partij. Sedertdien daalde de hoeveelheid anarchistisch materiaal in Solidarnost geleidelijk aan naar nul en werd het blad in feite een spreekbuis van de Partij van de Arbeid. Het anarchistische element in de redactie loste ook geleidelijk aan op: sommigen namen de opvattingen van de Partija Troeda over, anderen werden door Isaëv uit de redactie gewerkt. In juli 1992 maakte Isaëv samen met A. Sjersjoekov, die ook lid van de Partija Troeda was geworden, bekend dat hij de KAS verliet. Ofschoon zij in hun verklaring schreven dat zij overtuigde anarchisten bleven die voor het ogenblik het werk binnen de Partija Troeda noodzakelijker vonden, was er toen in feite nog maar weinig van Isaevs anarchistische opvattingen over: een zekere belangstelling voor zelfbestuur en democratie op de werkvloer (waarbij echter, althans voorlopig, de produktiemiddelen in handen van de staat bleven).

Vlad Toepikin (geb. 1965) heeft ook aan het MGPI gestudeerd en werd in 1985

ook lid van het oprichtingscomité voor een revolutionaire marxistische partij, evenals Isaëv. In de jaren 1986-1987 deed hij mee aan een anarchosyndicalistische propagandacampagne die leidde tot de oprichting van Obsjtsjina en later van de KAS. In het begin was hij secretaris van de Moskouse organisatie van de KAS; op het vierde congres werd hij de eerste (en enige: de functie werd op het vijfde congres opgeheven) uitvoerend secretaris van de KAS. Zijn voornaamste bijdrage aan het anarchisme in Rusland leverde hij echter als journalist en uitgever. Hij was als uitgever of redactielid bij de uitgave van ongeveer tien anarchistische publikaties betrokken, onder andere *Obsjtsjina* (vanaf de oprichting in 1987 tot nu toe), *Wolja* (vanaf 1989) en *Woegloeskr* (vanaf 1993), en publiceerde anarchistisch materiaal in de gewone pers.

Toepikin wordt niet als een groot theoreticus van het anarchisme beschouwd en is ook geen vurige revolutionair geworden. Maar nu het nieuwe van het anarchisme af is, de euforie verdwenen en het ledental van de KAS danig geslonken, is Vlad Toepikin nog steeds een actief KAS-lid. Concurrerende anarchistische organisaties zien hem en Michail Tsovma (vertegenwoordiger van een wat jongere generatie) graag als de enigen die van KAS-Moskou zijn overgebleven [wat getuigt van weinig zicht op de zaak, respectievelijk van wensdenken, al is de kerngroep inderdaad niet groot, maar ook niet kleiner dan andere anarchistische kerngroepen in de ex-USSR en, bijvoorbeeld, de kerngroep van de Federatie van Amsterdamse Anarchisten, zie mijn opmerkingen elders in dit nummer. Bas Moreel].

Na het vertrek van Isaëv werd Vlad Toepikin het voornaamste voorwerp van kritiek van de 'anti-Moskouse oppositie' binnen de KAS en van anti-KAS gezinde anarchisten. Hij en Dmitri Kostenko (IREAN) mijden elkaar bijvoorbeeld zoveel mogelijk om niet op de vuist te gaan. Dit laat zich verklaren door Toepikins image van hoofd van de Moskovieten en door zijn afkeer van schipperen en compromissen, terwijl hij ook moeite heeft geen partij te kiezen.

Aleksandr Sjoebin (geb. 1965) was een van de stuwende krachten van het uit de club 'Obsjtsjina' ontstane KAS-Moskou. Ook hij heeft gestudeerd op het MGPI, waar hij in 1989 afstudeerde; sedertdien werkt hij op het Instituut voor Algemene Geschiedenis in Moskou; op zijn naam staat de studie *Harmonie van de geschiedenis.* Hij werd maatschappelijk actief in 1985 na zijn militaire dienst door, evenals Andrei Isaëv en Vlad Toepikin, lid te worden van het oprichtingscomité van een revolutionaire marxistische partij, om zich later, toen hij zich van het marxisme afkeerde, aan te sluiten bij een alternatieve theoretische kring, waar ook Andrei Isaëv lid van was. Hij was een van de grondleggers van de 'federalistische' (protoanarchistische) ideologie die later de naam 'gemeentesocialisme' kreeg. In de periode december 1986 - maart 1987 probeerde hij samen met anderen een hervorming van de Komsomol doorgevoerd te krijgen. Hij was bij de oprichting van Obsjtsjina in mei 1987 en sedert maart 1988 redactielid en een van de voornaamste medewerkers van het bulletin *Obsjtsjina.*

Sjoebin is een van de bekendste theoretici van het nieuwe Russische anarchisme. Voor het in oprichting zijnde Moskouse Volksfront (MNF) formuleerde hij de beginselen van een confederatie-

ve organisatiestructuur; de afwijzing van deze beginselen door de helft van de groepen die in het oprichtingscomité vertegenwoordigd waren, werd een van de redenen waarom een aantal grote groepen, onder andere Obsjtsjina, daaruit stapten. Hij stelde ook de oprichtingsverklaring op van de Alliantie van Federalistische Socialisten - de federalistische fractie van de FSOK die later de naam KAS aannam - en was ook een van de opstellers van het KAS-programma. Op zijn naam staan talrijke artikelen op het gebied van de sociale beweging en van de geschiedenis van het anarchisme. Hij was ook een van de organisatoren van de eerste grote democratische manifestaties op het Poesjkinplein in de zomer van 1988. In augustus 1991 hielp Sjoebin mee barricaden te bouwen rond het Witte Huis. Na augustus leverde hij scherpe kritiek op het nieuwe regime en hielp hij protestbijeenkomsten te organiseren tegen de evenzeer door hem bekritiseerde politiek van het Moskous stadsbestuur.

In alle organisaties waar hij lid van is geweest, heeft Sjoebin tamelijk onafhankelijke standpunten ingenomen. In november 1987 verzette hij zich tegen steun van alternatieve groepen aan Jeltsin in diens conflict met het Centraal Comité van de CPSU. Op de oprichtingsconferentie van de KAS in januari 1989 verzette hij zich tegen de pogingen de beweging een anarchosyndicalistisch karakter te geven. Op latere congressen verdedigde Sjoebin het syndicalistische karakter van de KAS maar wilde hij het conflict met de niet-syndicalisten niet op de spits drijven; hij hamerde er voortdurend op dat de KAS evenveel aandacht moest besteden aan de milieubeweging als aan de arbeidersbeweging. Ofschoon hij een van de opstellers was van de 'algemene lijn' van onder andere 'constructief' meewerken (in massaorganisaties), dit in tegenstelling tot de 'revolutionaire lijn', wekte hij toch niet zoveel irritatie als andere Moskouse leiders. Hij verdedigde een anarchisme met marktelementen. In de periode mei 1991 - mei 1992, dat wil zeggen zolang ze heeft bestaan, was Sjoebin lid van de federale raad van de KAS.

Vanaf najaar 1989 was hij lid van de Beweging voor de oprichting van een Partij van Groenen (PZ). Op de oprichtingsconferentie in maart 1990 was hij het die de oprichting van de partij uitriep. Hij werd lid van de Coördinatieraad van de Moskouse Ecologische Federatie. Toen de PZ in mei 1991 uiteenviel, was Sjoebin een van de oprichters van de Russische Partij van de Groenen (RPZ). Hij was een van de opstellers van de beginselverklaring, leider van de communale vleugel van de partij en een van de voorzitters. Bij de presidentsverkiezingen van dat jaar sprak hij zich tegen steun voor Jeltsin uit. Hij moet niets hebben van de chauvinistische tendensen in de milieubeweging. Bij de parlementsverkiezingen van december 1993 stond hij kandidaat voor de RPZ.

In november 1994 werd Aleksandr Sjoebin samen met Andrei Isaëv en Michail Gorbatsjov lid van het presidium van de Russische Sociaal-Democratische Bond (RSDS). Ofschoon Sjoebin zijn lidmaatschap van de KAS niet heeft opgezegd en KAS-Moskou hem niet van zijn lidmaatschap vervallen heeft verklaard om niet het verwijt te krijgen aan heksenjacht te doen, heerst in de KAS toch de opvatting dat er van Sjoebins anarchistische opvattingen niets meer over is.

Wadim Damier (geb. 1959) werd oorspronkelijk door algemene linkse ideeën aangetrokken. Eind jaren '70 begin jaren tachtig had hij al een eigen ideologie (zelfbestuursocialisme of -communisme) ontwikkeld, maar hij noemde die nog niet anarchistisch. Het trotzkisme heeft hem enige tijd aangetrokken en nog steeds heeft hij veel betrekkingen met trotzkisten; lid van de Vierde Internationale is hij echter nooit willen worden omdat hij zich als pro-anarchistisch beschouwde. Damier studeerde in 1981 af aan het Moskouse Instituut voor Geschiedenis en Archiefkunde (nu Russische Staatsuniversiteit voor Humanitaire Studies) en werkt sedertdien aan het Instituut voor Algemene Geschiedenis in Moskou, specialisatie Europese sociale bewegingen, waarover hij ook heeft gepubliceerd. Zijn dissertatie ging over de Duitse Groenen. Hij is sedert 1988 actief in de milieubeweging en daardoor is hij ook het meest bekend geworden. Najaar 1988 sloot hij zich aan bij de Moskouse milieufederatie en werd hij een van de voorzitters, in februari 1989 werd hij lid van het Oprichtingscomité van de Partij van de Groenen en in maart 1990 van de raad van regionale coördinatoren van deze partij.

Onder het pseudoniem W. Gray publiceerde Damier in 1989 in samizdat een *Ecosocialistisch Manifest*, dat het industriële ontwikkelingsmodel en de markt bekritiseert en een samenlevingsmodel presenteert gebaseerd op gemeentelijk zelfbestuur en 'gedecentraliseerde planning', dat wil zeggen planning van onderop. Zijn milieuopvattingen brachten hem tot het anarchisme. In mei 1989 werd hij lid van de KAS maar van de markt in het programma moest hij niets hebben. Hij bleef ook maar anderhalf jaar actief in de KAS, ofschoon hij daarna nog wel enige tijd lid bleef. Najaar 1990 werd hij lid van de 'Sojoez Kommunarov' (Bond van Commune-aanhangers), die anarchisten en trotzkisten onder haar leden telde. Deze bond heeft bestaan tot januari 1991. Voorjaar 1991 was Damier een van de oprichters van het kleine Initiatief van Revolutionaire Anarchisten (IREAN), dat met een aantal anarcho-communistische groepen de Federatie van Revolutionaire Anarchisten (FRAN) vormde, welke zich richt naar de IAA/IWA/AIT, de anarcho-syndicalistische Internationale.

In mei 1991 stelde Damier samen met anderen voor de Partij van de Groenen om te zetten in een Liga van Groene Partijen (LZP), met een beginselverklaring gebaseerd op zijn Ecosocialistisch Manifest. Sedert 1992 doet Damier echter niet meer met de LZP mee omdat de statuten van de IAA/IWA/AIT partijlidmaatschap uitsluiten. Wadim Damier is nog steeds zeer actief, zowel in de anarchistische als in de milieubeweging. Hij schrijft voor het eco-anarchistische tijdschrift *Tretji Poet* (Derde Weg) en wordt ook voor lezingen gevraagd. Na een scheiding binnen de IREAN tussen syndicalisten en niet-syndicalisten streeft hij ernaar een onlangs opgerichte KRAS (Confederatie van revolutionaire anarcho-syndicalisten), welke anarcho-syndicalistische groepen in Rusland en misschien daarbuiten verenigt, op het volgende IAA/IWA/AIT-congres als sectie toegelaten te krijgen. Damier verbindt subtiel intellectualisme met een compromisloze linkse instelling. De term 'leider' zou bij hem niet geheel misplaatst zijn, maar juister is om hem 'opiniemaker' te noemen. In een overigens humoristisch bedoeld verslag over de Oost-West bijeenkomst in Praag in

1994 schreef deelnemer Oleg Nowikov uit Minsk in *Nowi Nestor*: "Ze kijken allemaal wat hij zal zeggen". Hij treedt in ieder geval zelfbewust op maar de betiteling 'schoolmeester', waarmee Andrei Isaëv wel gesierd werd, zal hem niet gauw gegeven worden: hij doceert niet.

Pjotr Rausj (geb. 1960) doorliep de omgekeerde weg van de Nederlander Alexander Cohen, die van anarchist monarchist werd. Alleen speelde die ontwikkeling zich bij Pjotr Rausj in zijn tienerjaren af, en vindt hij wat hij in zijn monarchistische tijd deed, kennelijk niet vermeldenswaard of een vergissing. In ieder geval zijn daarover geen bijzonderheden bekend. Hij was een van de bekendste oprichters van de ASSA (Anarcho-Syndicalistische Vrije Associatie) in Petersburg in het najaar van 1988. Op dat moment was hij leraar, maar in 1991 gaf hij zijn baan op om 'beroepsrevolutionair' te worden.

Uiterlijk valt Pjotr Rausj op door zijn donderende basstem, zijn kunstleren laarzen en zijn bontmuts uit de tijd van de burgeroorlog, gedragen bij ieder weertype. In tegenstelling tot de Moskouse anarchisten, die willen laten zien dat anarchisme meer is dan 'batko' Machno en dronken matrozen, haakt Rausj juist op dit stereotype in en vergast hij zijn stadgenoten graag op het gezicht van groepen anarchisten die met zwarte vlaggen door de stad trekken. Als Isaëv in zijn filippica's van leer trok tegen 'anarchovlegels', had hij daarbij meestal Rausj op het oog.

De eerste ASSA kan met enige goede wil als een van de voorlopers van de KAS worden beschouwd, ofschoon deze het programma van de KAS niet helemaal aanvaardde en een van de eerste groepen was die de KAS verliet toen er een conflict ontstond tussen syndicalisten en niet-syndicalisten. Het is moeilijk precies te zeggen wat daarbij oorzaak en wat gevolg was: de overgang van Rausj van anarchosyndicalistische naar anarcho-individualistische opvattingen, of het verschil in psychologie en zelfbeeld tussen de Moskouse intellectuele theoretici, die vakbondswerk wilden doen, en de Petersburgers, die tot 'revolutionaire' acties neigden. Hoe dan ook, terwijl de opvattingen van Rausj, zoals uitgedrukt in het programma van de eerste ASSA bij haar oprichting, min of meer anarchosyndicalistisch waren, werd die eerste ASSA kort na het tweede KAS-congres, waarop Rausj de Moskouers en in het bijzonder Isaëv ervan beschuldigde disciplinaire methoden te willen invoeren en hij zijn lidmaatschap opzegde, ontbonden om plaats te maken voor een nieuwe ASSA (Associatie van Secties van Vrije Anarchisten). In die tijd werd Rausj een volgeling van Benjamin Tucker, waarbij hij diens leer over belastingvrijheid en vrij ondernemerschap-zonder-uitbuiting-van-de-arbeid-van-anderen anarchokapitalistisch interpreteerde. Overigens, bij alle veranderingen in samenstelling en namen van Rausj' organisaties en bij al het verschijnen en verdwijnen daarvan, bleef de Petersburgse anarcho-scene min of meer stabiel en bleven de onderlinge verhoudingen vriendschappelijk. Alleen de leden van de AKRS (Anarcho-Communistische Revolutionaire Bond) verdwenen op een gegeven moment, toen zij plotseling ontdekten dat zij in feite trotzkisten waren.

Rausj speelde een actieve rol in het protestkamp tegen de kerncentrale in Balakow georganiseerd door Olga Pitsoenowa, een anarchiste uit Saratow. Resultaat van dit kamp was dat de plaatselij-

ke bevolking wakker werd geschud en verder werd de opstandige, tegen de KAS gerichte ADA (Vereniging van bewegingen van anarchisten) opgericht. In december hief ook de tweede ASSA zich op, om zich om te zetten in Petersburgse afdeling van de ADA. Het door Pjotr Rausj uitgegeven *Novi Swjet* werd in januari een ADA-uitgave, maar in oktober een uitgave van de MAKI (Marginaal-Anarchistische Contra-Initiatieven), een nieuwe groep waar Pjotr Rausj de hand in had, in naam een ADA-organisatie. Er zijn ook nog ideeën geweest en zelfs stappen gezet om een Zwarte Garde op te richten, maar die zijn uiteindelijk op niets uitgelopen.

Onder leiding van Pawel Geskin had zich al eerder een groep afgesplitst die de ADS [Anarcho-Democratische Bond] oprichtten. Deze groep bleef in de KAS maar hield tegelijk goede relaties met Rausj. Pawel Geskin is een van de uitgevers geworden van *An-Press*, misschien wel de beste publikatie over het reilen en zeilen van de anarchistische bewegingen in de voormalige Sovjetunie. Jammer genoeg verschijnt deze uitgave niet meer.

In de zomer van 1992 organiseerde Rausj een protestkamp tegen de kerncentrale in Sosnowi Bor in de oblast Leningrad. Tijdens dit kamp ontstond een meningsverschil met Olga Pitsoenowa en de anarchisten uit Saratow over de vraag of je het vertrouwen van de plaatselijke bevolking won door je te bedrinken. Rausj probeerde tijdens de actie een 'droge wet' te laten gelden maar de deelnemers uit Saratov overtraden die voortdurend. Het kamp haalde niets uit.

In februari 1994 ontbond Rausj de MAKI en richtte hij de Petersburgse Liga van Anarchisten (LIAN) op. Samen met onder anderen Vlad Toepikin deed hij later pogingen om een einde te maken aan de ruzies tussen anarchisten. Mede daardoor zijn waarschijnlijk de verhoudingen tussen KAS-Moskou en een deel van IREAN-Moskou tenminste redelijk geworden.

Pjotr Rausj becommentarieerde deze tekst over hemzelf in enkele brieven aan Bas Moreel, waaruit hier enkele passages volgen die op de tekst van Tatjana Sjavsjoekowa ingaan en verder een beeld geven van een poging anarchistisch te leven in de ex-USSR.

"De beschrijving van het conflict tijdens het protestkamp tegen de kerncentrale van Sosnowi Bor in de zomer van 1992 klopt niet. De 'droge wet' tijdens de actie was niet mijn idee en de deelnemers uit Saratow zijn er niet tegenin gegaan. Integendeel: Olga Pitsoekowa en Oleg Zjarkow stonden erop dat er tijdens de actie geen alcohol zou worden gedronken. Niet de deelnemers uit Saratow waren voor onbeperkt alcoholgebruik maar twee deelnemers uit Petersburg (een van hen verdedigde zijn standpunt zelfs in de plaatselijke pers). Het drinken van de Petersburgers was een van de redenen waarom de deelnemers uit Saratow de organisatoren van het kamp (onder anderen mij) verweten de actie slecht te hebben voorbereid. Zij wilden tegen degenen die zich niet aan de alcoholvrije traditie hielden, desnoods geweld gebruiken en zelfs de politie erbij halen! Voor de deelnemers uit Saratov kwam het doel van de actie op de eerste plaats, hun ging het om het resultaat. De 'drinkers' weigerden ook categorisch het kamp te verlaten. Ik heb twee weken lang geprobeerd dit idiote schandaal op anarchistische wijze te re-

gelen. Ten dele lukte dat maar de relaties met de deelnemers uit Saratow waren toch verstoord. Ik vind het niettemin nodig op te merken dat ik voor de anarchisten uit Saratov steeds grote waardering heb gehad, en nog heb. In de jaren 1989-1991 was het de actiefste en hardst werkende anarchistische groep in wat toen nog de Sovjetunie was. Ik denk hierbij vooral aan hun rol bij de organisatie van de eerste anarchistische protestkampen tegen aantasting van het milieu.

Voor de Zwarte Garde hebben we zelfs statuten opgesteld en die bij de gemeenteraad van Petersburg ingediend voor een officiële registratie! Dat was in 1990. We kregen de statuten echter terug 'voor herziening', waarna we ze niet opnieuw hebben ingediend. Het principe je 'activiteiten niet bij staatsorganen melden' kenden we in de zomer van 1990 waarschijnlijk nog niet.

Nog een opmerking: de anarcho-democraten stapten niet in 1991 uit de eerste ASSA maar in 1990. De geschiedenis van alle organisaties die zich in de jaren 1988-1994 anarchistisch hebben genoemd, is een hoofdstuk apart. Het waren er enkele tientallen. Ikzelf ben bij zeven ervan betrokken geweest. De oprichting van een organisatie die anarchie combineert met een strikt zich houden aan gemaakte afspraken, blijft een probleem. Bij de laatste poging in die richting waarmee ik rechtstreeks te maken heb - de Petersburgse Liga van Anarchisten, opgericht in februari 1994 - zijn op het ogenblik 15 mensen betrokken.

Mijn opvattingen hebben zich in de periode 1988-1990 niet van anarchosyndicalistisch naar anarchokapitalistisch ontwikkeld. Het is omgekeerd, bij de oprichting van de eerste ASSA waren wij (Pawel Geskin en ik) rechtse anarchisten: op privé-eigendom en loondienst hadden wij niets aan te merken en op marktverhoudingen al helemaal niet. Op het ogenblik ook nog niet, ofschoon mijn opvattingen de laatste tijd iets naar links zijn verschoven (in de mate waarin de regeringspolitiek naar rechts is verschoven). Het meningsverschil tussen de 'anarchokapitalistische' SWT (Bond van Vrije Werkers) en mij op dit ogenblik betreft in hoofdzaak de vraag hoever je in het staatssysteem mag integreren en in hoeverre anarchistische verhoudingen nu mogelijk zijn. Voor Pawel Geskin is anarchisme iets voor de toekomst, terwijl ik van mening ben dat er nu al sprake is van anarchistische verhoudingen en dat die altijd hebben bestaan, zij het niet tussen alle mensen. Om die reden reken ik me tot de aanhangers van een 'elitair' anarchisme, ofschoon anarchisten evenveel reden hebben om zich een 'elite' te noemen als iedere andere groep mensen. Het anarcho-communisme van Kropotkin en Wadim Damier heb ik nooit aangehangen en hang ik ook nu nog niet aan, omdat voor mij 'bezit' (ook van produktiemiddelen) niet iets kunstmatigs is dat je kunt afschaffen. Voor mij zijn 'recht' en 'bezit' waarden, ofschoon het duidelijk is dat mijn opvattingen over bezit en recht niet overeenstemmen met die van de staat.

Dit soort overwegingen is misschien niet bijzonder interessant maar ze hebben meer met mij te maken dan mijn chroomleren laarzen of mijn bontmuts (niet uit de burgeroorlog maar uit de Tweede Wereldoorlog!).

In je brief schreef je dat het je interesseert hoe mensen tot anarchisme komen. Ik ben nooit socialist of communist geweest. In 1984, ik was toen nog geen anarchist, werd ik van het insti-

tuut [veel universitaire opleidingen werden en worden aan instituten gegeven, opm. BM] uitgesloten en daarna bracht ik twee jaar door in een geniebataljon, om vervolgens een jaar in een ijzergieterij te werken. Misschien heeft dat allemaal invloed op mij gehad... De duivel zal het weten.

Toen we in augustus 1989 met de uitgave van *Nowi Swjet* begonnen, was er een organisatiepot waaruit de krant werd betaald en de deelnemers aan de organisatie kregen de krant gratis. De pot werd gevormd uit contributies. Zo verschenen de eerste drie nummers. Na het uiteenvallen van ASSA in het voorjaar van 1990 werd de pot verdeeld en geliquideerd. Vanaf nummer 4 moest voor de krant betaald worden: je droeg niet bij aan een organisatiepot maar aan de zaak, rechtstreeks aan de krant, en je kreeg een deel van de oplage naar gelang je bijdrage. In de jaren 1990-1991 was de kostprijs per exemplaar 15 kopeke en de verkoopsprijs 50 kopeke, en elk verkocht exemplaar bracht 25 kopeke zuivere winst op, terwijl de krant zichzelf kon bedruipen. (In 1990 draaiden veel 'samizdat'-kranten op die manier. De uitdrukking 'samizdat' slaat daar ook op. Nu zijn er nog maar een paar kranten die zo werken. Dat bleef zo tot midden 1993. Toen begon de belangstelling voor 'politieke exotica' te dalen en na de 'anti-communistische revolutie' van dat jaar daalde de vraag naar de krant helemaal scherp. In de jaren 1990-1991 raakte je normaal 30 tot 50 en soms wel 100 exemplaren per dag kwijt, op meetings nog veel en veel meer. Nu in doorsnee zo'n acht kranten per dag. In waarde is de verkoopprijs van de krant ook nog gedaald, maar de inkomens in doorsnee nog meer. Ook daardoor is de vraag naar de krant gedaald, met andere woorden: de krant wordt niet meer gekocht zowel doordat 'de revolutie' voorbij is als door de daling van de levensstandaard.

Daar staan wij machteloos tegenover. Omdat de krant niet meer gekocht wordt, moeten er andere financieringsbronnen worden gezocht. Sommige anarchisten zijn, om de propaganda te kunnen financieren, in zaken gegaan (A. Tsjervjakov in Moskou, A. Sjarov in Nizjni Nowgorod, de SWT in Petersburg en Kazanj). Alleen zijn zij gewoonlijk het anarchisme uitgegaan. Mensen die anarchistische uitgaven financieel steunen, zijn er ook niet veel. De eco-anarchisten krijgen soms geld van het een of andere fonds, bijvoorbeeld van het ISAR (Institute for Soviet-American Relations, gefinancierd door de Amerikaanse staat), maar in de eerste plaats wordt lang niet iedere aanvraag gehonoreerd en in de tweede plaats vind ik geld vragen aan een staat voor werk dat tegen de staat is gericht, niet zuiver. De laatste vier nummers van *Nowi Swjet* zijn verschenen met geld dat anarchisten uit Frankrijk, Spanje, Duitsland en een individualistische anarchist uit onze groep in Petersburg hebben gegeven.

Ik zelf leef sinds 1990 van de verkoop van de krant. Voor de staat werken doe ik niet. Opdrachten krijgen is moeilijk: mijn specialiteit is geschiedenis. De voortzetting van de krant interesseert mij daarom niet alleen uit propagandistisch-ideologisch maar ook uit materieel oogpunt. Op het ogenblik heb ik hier stapels (honderden) oude nummers van *Nowi Swjet* liggen, maar andere anarchistische groepen nemen ze niet voor verspreiding, zelfs niet gratis. In Petersburg gaat de verspreiding nog wel door. Het mooiste zou zijn als een handelaar de hele voorraad - desnoods heel

goedkoop - opkocht. Dan zou er weer geld zijn voor volgende nummers en voor al het andere. Eenvoudigweg hulp aannemen is maar zowat. Een organisatie die steeds maar krijgt, went aan dit parasitaire bestaan en aan het leven op andermans zak, terwijl anarchie zoals ik het versta inhoudt dat je op je eigen benen staat en voor jezelf zorgt. Ik zou artikelen kunnen schrijven of informatie kunnen verzamelen over de situatie in Rusland (bijvoorbeeld over de anarchistische beweging). Dat zou ik kunnen (en graag willen), maar zijn er in het Westen anarchistische uitgeverijen of uitgaven die voor artikelen betalen? In Rusland niet (ook niet in de beste tijden).

Je vroeg hoe het mogelijk is dat mensen nazi worden in een land dat zo veel door de nazi's geleden heeft en waar die nazi's de mensen als ondermensen behandelden. Ik denk dat de verklaring vooral in het volgende te vinden is: in de jaren zeventig, toen het totalitaire systeem in verval begon te raken, werd enerzijds het officieel-decoratieve waarden- en taboestelsel gehandhaafd (openlijke overtreding van de regels werd gestraft), maar anderzijds werd het verbodene reeds toen half openlijk gerehabiliteerd - deze rehabilitatie vormde de hoofdinhoud van het culturele proces in die jaren. Het eenvoudigste is dat af te lezen in het filmwezen. De jaren dertig-veertig waren (in het algemeen beschouwd) jaren van mythevorming, in de jaren vijftig-zestig overheerst de stilering van het realisme. Films uit de jaren zestig probeerden eerlijk het leven van de mensen uit te beelden. In de jaren zeventig begonnen vijanden uitgebeeld te worden als mensen. In plaats van slogans van het type 'Hitler menseneter' lieten films nu zien dat nazi's ook mensen zijn! Als aan 12-15-jarigen die niet in het communisme geloven en de communistische ideologie niet begrijpen, dit soort dingen 'geopenbaard' wordt, worden die heel gemakkelijk nazi's. Ik denk dat op het ogenblik veel jonge mensen op die manier communist worden (volgens de methode 'er tegenin'). Daar komt ook nog de steeds aanwezige 'ideologische' sfeer bij (in de jaren zeventig was het antisemitisme in de USSR heel wijd verbreid). Echte nazistische organisaties had je toen natuurlijk niet. Maar veel jongeren speelden toen (onder de invloed van films) met het nazisme. Nazisme en witgardisme waren verboden zaken (evenals anarchie). Geen wonder dus dat jongeren die van het voorgeschrevene niet wilden weten, een alternatief daarvoor zochten bij iets dat niet geoorloofd was. Het eenvoudigste was met iets te beginnen dat qua tijd dichtbij lag en qua vorm bekend was; het ging er in de eerste plaats om de dingen bij hun naam te noemen. In feite verschilde het 'ontwikkelde socialisme' van Breznjew nauwelijks van het fascisme van Mussolini (vooral in de terminologie!). Als iemand het systeem beter leerde kennen, de eerste botsingen had meegemaakt en de eerste pogingen deed zich bij de beweging aan te sluiten, werd het duidelijk dat het probleem niet in de woorden stak maar in de invloed van het systeem op de eigen persoon. Fabrieksbezetting [ik had een aanmerking gemaakt op een triomfalistische voorstelling in *Nowi Swjet* van de fabrieksbezetting bij LIP in Besançon, Frankrijk, in 1973, en in sommige publikaties van anarchisten in de USSR/GOS werd zomaar in het algemeen tot bezetting van de fabrieken opgeroepen, wat ik ook twijfelachtig had gevonden. Opm. BM] is op het ogenblik een moeilijk onder-

werp. De Moskouse en Petersburgse anarchisten hebben maar heel weinig contact met de arbeidersbeweging. In de jaren 1989-1991 legden wij contact met twee onafhankelijke vakbonden Nezawisimostj (Onafhankelijkheid) van L.N. Pawlow en Sprawjedliwostj (Rechtvaardigheid) van W.I. Gomelski - beide zijn inmiddels omgegaan en steunen nu Jeltsin) en probeerden wij over strijd voor de rechten van de arbeiders te praten; er waren zelfs pogingen stakingen te organiseren maar het gebeurde allemaal met te weinig inzet, te episodisch en behoort ook allang weer tot het verleden. Dit najaar was ik met een van onze anarchisten op het Tweede Congres van Arbeidersraden. Zouden daar misschien contacten met de arbeidersbeweging te leggen zijn? Die afwezigheid van contacten is overigens in belangrijke mate een gevolg van het feit dat er helemaal geen arbeidersbeweging is (de werkelijkheid is veel treuriger dan de mythen die daarover zo hardnekkig worden verspreid). Naar mijn mening is het werk in de arbeidersbeweging nodig, al is het maar omdat zij potentieel een kracht is waarvan de situatie in het land voor 50 procent afhangt. Maar voor mij persoonlijk zie ik in dat werk niet zoveel: ik heb al sinds 1987 niet meer in een fabriek gewerkt, en "de bevrijding van de arbeiders is een zaak voor de arbeiders zelf". In de Petersburgse Liga van Anarchisten vind je helaas vrijwel geen arbeiders meer (er waren er wel!)."

Vjatsjeslav Chazov is een vroegere spoorwegemployé, die in 1989 in Kalinin, nu Twerj, een plaatselijke KAS-organisatie oprichtte na eerst actief te zijn geweest in de anarchistische fractie binnen de Demokratitsjeski Sojoez. Hij was een van de organisatoren van de staking op het plaatselijke spoorwegstation in dat jaar. Hij heeft de meeste anarchistische piketten geleid die met maatschappelijke problemen te maken hadden en was lange tijd de charismatische leider van de anarchisten in zijn stad. Hij was ook lange tijd de voornaamste kracht achter de uitgave van *Boentarj* (Opstandeling), een van de oudste nieuw-anarchistische periodieken, met een inhoud bestaande uit anarchistische theorie, antimilitaristische propaganda, verhaaltjes, gedichten en andere leuke dingen. Chazow hielp ook andere anarchistische organisaties met hun uitgaven. KAS-Twerj is een van de weinige officieel geregistreerde anarchistische organisaties, en wel als TO (werkorganisatie) KAS. Hierdoor kan de organisatie wat geld verdienen voor het drukken van pamfletten en ter dekking van andere kleine kosten. Zijn anarchisme werd verdacht toen Chazow in het verkiezingsjaar 1993 protofascist en politieke clown Zjirinovski naar Twerj haalde en hij voor diens LDPR ging werken. Wegens zijn lidmaatschap van een politieke partij is Chazow uit de KAS gezet maar hij beschouwt zich nog steeds als anarchist en gaat ook nog steeds door met anarchistische publikaties.

Evaldas Balciunas in Siauliai (Litouwen) is een van de weinige anarchisten die niet alleen thuis zijn in de anarchosyndicalistische theorie maar ook actief zijn in de arbeidersbeweging. Hij is lid van de KAS sedert het eerste congres en was in de jaren 1990-1991 een van de voorzitters van de Litauwse arbeidersbond en voorzitter van de plaatselijke afdeling daarvan in zijn woonplaats Siauliai totdat serieuze meningsverschillen met andere activisten van de

bond bleken. Hij was correspondent voor KAS-KOR vanaf de oprichting totdat hij in mei 1993 onenigheid met de redactie kreeg. De relaties van Balciunas met de verschillende regeringen zijn onveranderlijk slecht en herhaaldelijk zijn er huiszoekingen bij hem onder het voorwendsel dat hij van drugsbezit wordt verdacht. De anarchistische organisatie in Siauliai heet 'Anarchistenkoor' omdat alleen koren zich in Litouwen niet hoeven te laten registreren.

Igor Podsjiwalow (geb. 1962) was een van de oprichters in 1988 van de Socialistische Club in Irkoetsk, een van de voorlopers van de KAS. Op de universiteit (hij studeerde af in 1984) publiceerde hij in samizdat. Zijn afstudeerscriptie ging over 'burgerlijke en politieke onrijpheid', maar een week voordat hij die zou verdedigen werd hij van de universiteit uitgesloten.
Politiek het actiefste was hij op het eind van de jaren tachtig en in het begin van de jaren '90. Hij organiseerde de Socialistische Club, hielp de KAS van de grond, hielp het Baikals Volksfront oprichten, organiseerde een collectieve hongerstaking bij het oblastcomité van de CPSU, verzamelde handtekeningen ter ondersteuning van Sacharovs 'Decreet over de overheid' en hielp geld inzamelen voor stakende mijnwerkers in 1991. Hij kreeg herhaaldelijk boetes opgelegd wegens het organiseren van demonstraties en piketten, had met de KGB te maken en kreeg waarschuwingen van het openbaar ministerie.
Podsjiwalow is erg teleurgesteld geweest door de apathie waarin veel anarchisten na de putsch van augustus 1991 zijn vervallen. Later probeerde hij de verschillende anarchistische groepen in Irkoetsk tot samenwerking te brengen. Deze samenwerking was vooral gericht tegen het weer opkomende kozakkendom, dat soms nationalistische, zo niet fascistische trekken vertoont. Ook werkte hij mee aan de oprichting van een afdeling Irkoetsk van de Partija Troeda.

NIEUWE UITGAVEN

Zojuist is door De AS een brochure uitgebracht die de tekst bevat van de achtste Anton Constandse-lezing, in september 1994 gehouden voor vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte door AS-redacteur Hans Ramaer. De titel van deze brochure, die 22 pagina's telt, is *Het individualisme van Anton Constandse.* Inclusief verzendkosten bedraagt de prijs ƒ3,50. Bovendien is ons fonds uitgebreid met een vijftal reprints van brochures die Constandse in de jaren 1923-1932 schreef. Ze werden eerder uitgebracht door de Jan Börger Bibliotheek en kosten ƒ2,50 of ƒ3,50 per stuk. Meer informatie elders in dit nummer.

Bij de Jan Börger Bibliotheek verschenen ondertussen enkele nieuwe uitgaven. De eerste is getiteld *De werkelijkheid op zoek naar zichzelf* en bevat de tekst van een in 1934-1935 door Jan Börger gehouden cursus. Wim de Lobel schreef er een kort nawoord bij. De brochure telt 46 pagina's en kost ƒ5,-. *De betekenis van de Europese cultuur voor het leven van de mensheid* is de titel van een rede die Börger in 1932 in Duitsland heeft gehouden. In een vertaling van Erwin Muilwijk is deze tekst nu als brochure verkrijgbaar voor ƒ2,50. Wim de Lobel, die zich onvermoeibaar beijvert om de geschriften van Börger (her) uit te geven en diens archief beheert, schreef een informatieve brochure over deze 'christen-anarchistische' filosoof. De brochure is getiteld *Jan Börger - filosoof en anarchist*, telt 25 pagina's en kost ƒ3,50. De tekst is een bewerking van een eerder voor De Vrije Gedachte gehouden lezing. Meer informatie over deze uitgaven elders in dit nummer.

OEKRAINE: MACHNO VERSUS MOSKOU

Bas Moreel

In oktober 1994 richtte een aantal anarchisten in Donetsk de RKAS op, de Revolutionaire Confederatie van Anarchosyndicalisten, een volgens de door Dmitri Kostenko en Ljoeba Iljina uit Moskou midden 1995 afgesloten anarchistische adreslijst 'separatistische' organisatie. Voor als eenheidsdenken vermomd imperialisme lijken ook anarchisten niet immuun te zijn! Eerder aan isolatie dan aan separatie doet de oproep aan de anarchistische gemeenschap denken die de opricht(st)ers van de RKAS op hun oprichtingsboodschap lieten volgen:

'Wij deelnemers aan het oprichtingscongres van de RKAS vinden het nodig onze mening te zeggen over een aantal zogenaamd anarchistische groepen en personen. We denken hierbij aan een aanzienlijk aantal leden van organisaties zoals IREAN, FAB-Minsk, de anarchistische fractie van de LOM (een linkse jongerenorganisatie) en ADA (m-l), met name Dmitri Kostenko, Ljoeba Iljina en Oleg Nowikov.
Om een aantal redenen willen zij op internationaal niveau werken; doordat zij voortdurend de publiciteit zoeken en in steden wonen die als centra van de anarchistische beweging gelden, trekken zij onverdiend de aandacht. Westerse kameraden beschouwen hen zelfs als leiders en theoretici van het anarchisme in de voormalige Sovjetunie. In werkelijkheid is alles wat zij doen pure provocatie en brengen zij daarmee de doelstellingen, methoden en reputatie van het anarchisme in discrediet. De vakbonden Studentsjeskaja Zasjtsjita opgericht door de IREAN en de Komsomol, en Prjama Dija, opgericht door de LOM, roepen op tot 'seksuele revolutie' en een 'festival van de Internationale van Fioleto' om zo een image te creëren van lieden die tot het uiterste gaan, en hebben niets gemeen met de strijd tegen staat en kapitaal. Onder het mom van anarchistische propaganda verspreiden deze organisaties riooljournalistiek.
Voor een beoordeling van de juistheid van onze beschuldigingen is het voldoende een blik te werpen in publikaties zoals *Tsjornaja Zwjezda* en *Nowi Nestor* uit Moskou, *Tsjornaja Beljotsjka* uit Minsk, enz. Wij laten hierbij weten dat wij alle relaties met deze mensen en hun medestanders verbreken en stellen alle anarchisten, ook in het Westen, voor voorzichtig te zijn met contacten met hen en hun iedere steun te onthouden.'

De verklaring munt uit door onduidelijkheid over wat de aangevallen personen wordt aangewreven en wie wel of niet bedoeld zijn. Bij navraag werd me gezegd dat FAD-mensen zich zeer gekwetst hebben gevoeld door sommige uitlatingen in bijvoorbeeld Nowi Nestor en Tsjornaja Beljotsjka, waar soms inderdaad een niet zo fijnzinnig soort humor ten beste wordt gegeven ten koste van wat in theorie kameraden zijn. Alleen Oleg Nowikow geldt echter als niet-serieus. Tegen hem had dus wel iets lichter geschut in stelling kunnen worden gebracht, evenals waarschijn-

lijk tegen Dmitri Kostenko's vriendin Ljoeba Iljina, wier enige zonde misschien haar relatie met Dmitri is. De oprichters van de RKAS zijn echter zeer serieus bezig en hebben mogelijk daardoor moeite met kameraden die alles wat gemakkelijker nemen.

De coördinatiegroep voor Oost-West contacten in Berlijn was nogal geschokt door de Oekraiense verklaring (ik was ook nogal bevreemd) en stelde een commentaar op, ten dele gebaseerd op de opinies van niet-genoemde Moskovieten in Berlijn, die geacht werden de anarchistische situatie in de GOS te kennen maar zich waarschijnlijk een met de paplepel ingegeven superioriteitsgevoel van bewoners van een hoofdstad en een moederland van een imperium niet bewust waren. Hoe dan ook schreven zij de woedeuitbarsting van de Oekraieners met name aan jaloezie toe.

Inderdaad beschikken de Oekraieners nog steeds niet over de middelen om de massa's te bereiken, die volgens hen rijp zijn voor het anarchisme of anarchosyndicalisme. Terwijl zelfs de GRAS-kant van de IREAN sinds oktober 1994 over een eigen computer en printer beschikt, produceert de RKAS haar *Anarchosindikalist* nog steeds als in samizdattijden op een schrijfmachine die per drukgang 5 exemplaren levert. Het werk onder de massa's gebeurt nog steeds in min of meer individuele gesprekken en met behulp van de FAD-uitgave *Anarchia* uit 1993, in 5000 exemplaren gedrukt van de 250 mark die ze hadden gekregen van de Duitse FAU. De FAD was in die tijd met al haar revolutionaire retoriek nog bij de reformistisch geachte KAS aangesloten en de IREAN hoopte de FAD in haar revolutionaire kamp te krijgen. Met het oog daarop had zij de FAD toen aan een goedkope drukker geholpen, ofschoon misschien niet alleen daarom. Maar toen de FAD in eerste instantie bij de KAS bleef, stopte de IREAN haar hulp en verdween de FAD zelfs uit het lijstje anarchistische organisaties in Dmitri Kostenko's Nowi Nestor. Sinds de FAD met andere Oekraiense anarchistische groepen de RKAS heeft gevormd, geldt zij althans voor Dmitri als separatistisch. Zowel de RKAS met haar opvatting van 'provocatie' als Dmitri met zijn gebruik van de term 'separatistisch' lijken zich nog niet helemaal te hebben losgemaakt van het spraakgebruik uit de communistische tijd.

Door haar gebrek aan middelen kan de RKAS nog steeds in de illusie verkeren dat de arbeiderswereld in haar land slechts op het verlossende woord van de anarchistische boodschappers wacht om zich bij de anarchosyndicalistische wereldbeweging aan te sluiten. Dit althans in haar meer theoretische uitspraken. In hun Anarchosindikalist worden geen pogingen gedaan om de harde werkelijkheid te verbergen.

Het nummer van maart 1995 bevat enkele verslagen van acties:

'Op 16 februari gingen activisten van de FAD uit Donetsk naar de steden Sjewerodonetsk en Lisitsjansk om een indruk te krijgen van de ecologische situatie daar en contacten te leggen met plaatselijke milieuorganisaties en sociale activisten, alsook om de grote fabrieken daar te bekijken en anarchosyndicalistische propaganda te maken. Sjewerodonetsk had onze speciale aandacht als hoofdstad van de Oekraiense chemische industrie. Na enkele vergeefse pogingen om op het terrein van het AZOT-combinaat te komen, plakten de activisten posters op de muren en deel-

den zij aan een van de poorten literatuur uit. Het lukte ook met enkele arbeiders te praten. Eerst waren deze achterdochtig, zij zagen de anarchisten waarschijnlijk voor Getuigen van Jehova of partijpolitici aan. Maar zodra ze begrepen dat het anarchisten waren, raakten ze geïnteresseerd en werden ze vriendelijk. Je kon gesprekken horen zoals het volgende:
- Hallo, groeten uit Donetsk. Wil je een krant? Ze is gratis. Misschien staat er iets in dat je interesseert.
- Nee, dank je. We hebben al genoeg van dat spul.
- Maar deze ken je nog niet.
- Wat dan? (Er wordt gekeken)
- Weet je iets van Nestor Machno? van de Machno-beweging? Heb je daarvan gehoord?
- Natuurlijk!! (vriendelijke glimlach). Zijn jullie dat? anarchisten, machnovisten?
- Ja, dat zou je zo kunnen zeggen. We zetten zijn werk in zekere zin voort...
En dan volgt een gesprek. De arbeiders vragen: Zijn er anarchisten in hun stad? Wat is de FAD? Wat zouden we kunnen doen? Wat raad je ons aan? Hoe kunnen we jullie bereiken?
Ze maken afspraken onder elkaar over ruilen van kranten. Vrouwelijke arbeiders blijken verrassend actief en geïnteresseerd. Ze stellen vragen, bekijken de kranten. Je hoort ze zeggen: 'Anarchia' heb ik al, geef me de 'Oproep van de anarchisten', een paar als het kan, ik wil ze ook aan de buren laten zien...'. Je hoort aan hun stem dat ze menen wat ze zeggen, ze zijn echt geïnteresseerd. Geen aanvallen of scheldpartijen.
In arbeiderswijken in Lisitsjansk doen de activisten publikaties in brievenbussen en plakken ze posters. In totaal zijn van de hand gegaan: 34 'Anarchia', 67 'Oproepen', 8 'Prjamoje Djeistwije', 13 'Swobodni Golos' (de laatste twee van GRAS Moskou), 4 posters.'

Ik vroeg Sergei Sjevtsjenko, redacteur van de Anarchosindikalist, waarom die aantallen zo laag waren na een zo succesvolle actiedag. Zijn verklaring was dat het die dag erg koud was geweest, dat ze grote afstanden hadden moeten afleggen langs de hekken en muren van de AZOT en dat de arbeiders zich niet zo gauw hadden laten overreden om kranten of pamfletten aan te nemen. Ook hadden de activisten die alleen aan mensen gegeven die de indruk wekten echt geïnteresseerd te zijn.
Naar aanleiding van een staking op het metallurgische combinaat MMK in Makeevka ging een RKAS-FAD activist daar op 15 maart heen en bracht daarover het volgende verslag uit:
'De MMK is een gigantisch complex dat de helft van de oppervlakte van de stad Makeevka beslaat. De FAD voert daar al sinds 1993 propaganda. Er was al een paar maanden geen loon uitbetaald. Op de 14e 's avonds kreeg ik een telefoontje: 'Er is een staking uitgebroken, kom hierheen'. Ik maakte een bundeltje kranten klaar en de volgende ochtend stond ik om 5 uur op. Om 8 uur was ik in Makeevka. Op weg naar het combinaat: FAD posters: een, nog een. Naast het combinaat een cokesfabriek. Ook een producent van stank, herrie en vuil. Op de muren van de ijzergieterij grote letters 'Leve de FAD' en de A in een cirkel. Binnen haast overal leuzen: 'Leve de sociale revolutie', 'Dood aan de bourgeoisie', 'Directie, betaal de gestolen lonen eens uit', 'Algemene staking!'. Met de kameraad die me heeft opgebeld, ga ik naar de machineafdeling, waar eergisteren gestaakt is. Lunchtijd.

Bijna niemand daar. We leggen kranten op werkbanken, tafels en bureau's. Een paar arbeiders komen aanlopen. Ik ga erheen: 'Wil je een krant?' Sommigen nemen er een, de een zegt niets, de ander zegt 'Dank je wel'. Sommigen zijn bang, vooral vrouwen. Van de machineafdeling naar de ijzergieterij. Hetzelfde verhaal, behalve dat niemand met ons praat. De kameraad vertelt dat de arbeiders hun eisen ingewilligd hebben gekregen en op de 17e hun lonen uitbetaald krijgen. Ook een goed ding...'

Hierop volgt een commentaar van de redactie: 'Het is mooi dat de arbeiders in verzet komen tegen de willekeur maar hun acties zijn niet op een verder gelegen doel gericht en ze zijn niet anarchosyndicalistisch georganiseerd. Zo blijven hun overwinningen altijd illusies. De schijnbare successen van de anarchisten betekenen ook niets zolang de arbeiders de anarchistische ideeën en organisatiemethoden niet overnemen.'
De toon van dit preekje doet mij aan de jonge (geb. 1974) Sergei Sjevtsjenko denken, die volgens sommige Moskovieten leiderschapsaspiraties heeft, wat volgens diezelfde Moskovieten schijnbaar een reden is om de Oekraieners in hun eigen sop te laten gaarkoken. Inderdaad geniet Sergei graag belangstelling maar op een nogal kinderlijke manier en iemand wordt pas leider als mensen zich laten leiden. Hoe dan ook is het zonde om een beweging van serieus werkende mensen te isoleren. Een ander probleem is dat, voorzover mij bekend, in Donetsk en omgeving, waar de meeste leden van de RKAS wonen, niemand een westerse taal actief beheerst. Andrei Sushko in Charkov kan wel een verhaal in het Engels vertellen en schrijven en doet dat ook regelmatig zowel in briefvorm als in de vorm van artikelen. In *De RAAF* wordt soms iets van hem opgenomen.

ANARCHISME IN LITOUWEN
Evaldas Balciunas

Om de situatie in Litouwen te begrijpen moet je iets weten over de toestanden hier. De laatste drie jaar heeft er een algemene verarming plaats gevonden. De gemiddelde inkomens zijn zo sterk bij de prijzen achtergebleven dat voor de overgrote meerderheid zelfs een reis naar de stad in de buurt een luxe is geworden. Door de duurte van post en vervoer beperkt de sociale activiteit zich steeds meer tot de eigen woonplaats. Doordat dit soort activiteit in de Sovjetjaren en de jaren van 'onafhankelijkheid' het domein was van de leidende kringen, zijn ze bovendien in discrediet geraakt en moet de overgrote meerderheid van de bevolking er niets van hebben. Zelfs de nog vrij grote vakbonden (10-15 procent van de werkende bevolking) kunnen het alleen nog bolwerken doordat zij hulp krijgen van westerse collega's en door geldmiddelen die ze nog uit de Sovjettijd hebben.

De politieke partijen kunnen alleen bestaan door staatshulp. In dit soort omstandigheden kunnen de anarchisten met hun geringe aantal (er zijn er ten hoogste honderd actief) en met de afstanden, de menings- en de karakterverschillen die hen scheiden, van een goed werkende organisatie alleen maar dromen. Dat er nog iets aan anarchistische beweging bestaat, is te danken aan de inspanningen van slechts enkele groepen en individuen. Op het ogenblik ken ik twee kleine groepen: de jongerenorganisatie ARKA en de SNA. Verder zijn er enkele anarcho-kapitalisten. Zij publiceerden veel over vrijheid van ondernemen, zolang hun activiteiten gefinancierd werden door de miljonair Stamantis, maar sedert deze in de gevangenis belandde wegens belastingweigering verkeren zij ook in een crisissituatie. De andere groepen werken niet met hen samen.
De meeste ARKA-leden zijn punks, die actief zijn in hun eigen milieu. Zij verspreiden literatuur, organiseren concerten en festivals en houden acties voor dieren en tegen fascisme. De SNA werkt in hoofdzaak in de vakbonden, met het meeste succes in Siauliai. Over een manifestatie die de verenigde vakbonden hier op 4 november 1994 organiseerden, schreef een plaatselijke krant: "Met de zwarte vlaggen van de anarchisten riepen de verenigde vakbonden de mensen op naar de manifestatie tegen de werkloosheid te komen".
ARKA en SNA onderhouden onderlinge contacten. Beide bestrijden fascisme en pacifisme.

In een begeleidende brief van 18 november 1994 schreef Evaldas Balciunas nog: 'Chor Anarchistov' (anarchistische groep en blad in Siauliai) staat momenteel op non-actief wegens financiële problemen. (...) Wij verspreiden niet alleeen informatie, bijvoorbeeld over wantoestanden in het leger, maar helpen ook mensen die zich aan de militaire dienst onttrekken, om aan de staatsrepressie te ontkomen. Een jaar geleden lukte het ons twee deserteurs uit de gevangenis te krijgen.

vervolg op pagina 49

DE VAKBONDEN IN DE VOORMALIGE SOVJETUNIE

Amandine Regamey

De Franse anarchiste Amandine Regamey heeft politieke wetenschappen gestudeerd in Moskou en studeerde in 1994 af op een scriptie over vakbonden in Rusland. Zij is nu docente aan de Witrussisch-Franse universiteit in Minsk. Voor De AS "deed zij zoveel mogelijk anarchisme" in onderstaand artikel, geschreven in september 1994. De oprichting van kleine anarchosyndicalistische vakbonden in Moskou door de GRAS en in het Siberische Sjewer (Tomsk-7) door KAS-leden, en het werken in die richting door de Oekraïense RKAS werden pas later bekend. In overleg met Amandine is het artikel al eerder aan het anarchosyndicalistische L'Affranchi *(Lausanne, Zwitserland) aangeboden en daarin verschenen. (Bas Moreel)*

De stakingsgolven van 1989 en 1991 leken voor de Sovjetunie een nieuw tijdperk in te luiden. De stakingen begonnen in de zomer van 1989 in het Koezbekken en werden in het daarop volgende najaar in het Donbekken voortgezet. Zij begonnen met economische eisen: de mijnwerkers protesteerden tegen hun slechte levensomstandigheden en eisten een betere bevoorrading van hun winkels; tegelijk begonnen echter ook politieke eisen geformuleerd te worden tegen de regering en tegen het regeringsstelsel op zich. Sommige mijnwerkers vroegen bijvoorbeeld tegelijk zeep in de winkels, sla in de bedrijfskantine, het ontslag van Gorbatsjov en de afschaffing van artikel 6 (over de leidende rol van de communistische partij). Op de hoofdpleinen van de mijnwerkerssteden vonden grote manifestaties plaats, stakingscomité's werden opgericht, onafhankelijk van de officiële vakbonden.

Dat de mijnwerkers, de troetelkinderen van het regiem, protesteerden, bracht een schok in het land teweeg, voor het eerst vond een gebeuren van deze aard een positieve weerklank in de media. In 1991 roerden ook andere groepen zich en ontstonden er ook stakingscomité's bij de luchtvaart, bij de gezondheidsdiensten en in het onderwijs. Deze stakingscomité's werden vaak vakbonden. In 1989 namen zeshonderdduizend mensen aan de stakingen deel, in 1991 één miljoen zeshonderdduizend. Door het spontane uitbreken van de stakingen met stakingscomité's die iedere samenwerking met de officiële vakbonden en met politieke partijen afwezen, en door het karakter van de beweging, waarin naast economische ook politieke eisen werden gesteld, kon even de gedachte opkomen dat het afgelopen was met de vakbonden als gareel en als toezichthouders.

Vóór 1989 waren er in de Sovjetunie alleen officiële vakbonden aangesloten bij de VCSPS [Centrale Vakbondsraad voor de Sovjetunie]. Formeel was lidmaatschap niet verplicht, maar niet-lid zijn betekende op geen enkele manier verzekerd zijn, aangezien de verzekeringskassen en pensioenfondsen in handen van de vakbonden waren. De vak-

bonden waren ook eigenaars van vakantiehuizen, ziekenhuizen, pionierskampen, sportvoorzieningen, winkels en kleuterscholen, zodat de mensen voor hun vrijetijdsbesteding in sterke mate op de vakbonden waren aangewezen. Deze fungeerden als doorgeefluik van de Communistische Partij en als 'school voor communisme' (zij organiseerden ook studieweken) en legden in overleg met de directies van de bedrijven normen, premies en lonen vast in collectieve arbeidscontracten. Zij hadden ook de hand in de aanstelling van werkers en één procent van het loon werd automatisch als contributie naar de vakbonden overgemaakt. Via het werkboekje konden de vakbonden ook de loopbaan van de werkers beïnvloeden. Voor de KGB vormden zij door hun aanwezigheid in de bedrijven een belangrijke inlichtingenbron wat betreft de stemming die daar heerste. Aan welke kant de officiële vakbonden stonden bleek overduidelijk toen zij tijdens de stakingen van 1989 voor de regering een akkoord met de stakers sloten.

In de bedrijven was iedereen, van arbeider tot directeur, lid van een vakbond. Met arbeidsconflicten bemoeiden de vakbonden zich alleen als de arbeidswet geschonden werd of als een directeur al te grof misbruik maakte van zijn functie. Als hun belangen in het geding waren, gingen de mensen daarom niet naar de vakbonden maar bewandelden zij andere wegen. Zij schreven vaak brieven aan de hoogste politieke instanties of aan de kranten, zonder veel resultaat, zoals ook wel te verwachten was. In het Westen zijn het hoge arbeidsverzuim en de slechte werkprestaties vaak als passief verzet tegen het systeem beschouwd, maar dat verzet was meestal onbewust, het was vooral ongeïnteresseerdheid in het werk.

Dat wil niet zeggen dat er vóór 1989 en 1991 niet geprotesteerd en gestaakt is. Weliswaar kende de Sovjetunie geen stakingsrecht omdat de staat van het proletariaat geacht werd geen politiek te kunnen voeren die tegen de belangen van de werkers inging, maar in de grote industriële centra, met name in de Oekraïne, is herhaaldelijk gestaakt tegen impopulaire economische maatregelen, tegen afpersing door de politie en vooral tegen de daling van de levensstandaard. Als regel beantwoordde de regering deze bewegingen met een combinatie van toegeven en maatregelen tegen wat heette 'raddraaiers', maar sommige stakingen zijn wreed onderdrukt. Het bekendste voorbeeld is de tragedie van Nowotsjerkassk in 1962, toen tegen een plotselinge prijsverhoging werd geprotesteerd en het leger de manifestanten uit elkaar jaagde; daarbij vielen veel doden en zijn veel mensen nooit meer teruggevonden.

Ook vóór 1989 was al geprobeerd het monopolie van de officiële vakbonden te breken en vakbonden op te richten die de belangen van de werkers werkelijk behartigden. Zo richtten eind 1977 een veertigtal werkers rond ingenieur Klebanov een vrije vakbond op. Zij hadden tegen hun ontslag of tegen de onaangenaamheden geprotesteerd die zij ondervonden omdat zij problemen in hun bedrijf aan de kaak hadden gesteld; de meesten van hen moesten terechtstaan, terwijl de actiefsten in een psychiatrische inrichting terecht kwamen. Dat gebeurde ook met leden van de in dezelfde tijd door intellectuelen opgerichte SMOT [Interprofessionele Bond van Werkers].[1]

Deze twee vakbonden hebben nooit veel meer dan honderd leden geteld; tij-

dens de grote stakingen speelden zij een rol en zij bestaan nog steeds maar op het ogenblik hoor je er in Rusland nog maar weinig van zich spreken. (De SMOT heeft in Parijs een vertegenwoordiger, die een buitenlands bulletin uitgeeft.[2]) De stakingen van 1989 en 1991 wekten vooral de hoop dat de arbeiders eindelijk hun zaken in eigen hand gingen nemen. Dat blijkt onder andere uit de oprichting van de KAS en het informatiecentrum inzake arbeidersbewegingen KAS-KOR, dat bedoeld was om informatie te verspreiden en de oprichting van arbeiderscomité's en de samenwerking tussen zulke comité's te bevorderen, maar het liep allemaal op niets uit.

Naast de FNPR (Onafhankelijke Federatie van Russische Vakbonden), de erfgename van de vroegere VCSPS, zijn er twee soorten vakbonden. Enerzijds uit stakingscomité's ontstane categorale vakbonden: NPG (mijnwerkers), PLSGA (piloten), FPAD (verkeersleiders); zij zijn ook anders dan de vroegere officiële vakbonden in die zin dat die bedrijfstaksgewijs georganiseerd waren met weinig inbreng van de verschillende beroepsgroepen. Dan zijn er nog vakbonden die het initiatief zijn van een bepaalde persoon of partij: Socprof (socialistische vakbonden die sociale vakbonden werden, onder leiding van S. Chramov), KSPR (Confederatie van Russische Vrije Vakbonden, onder leiding van S. Alekseëv).[3]
Een eerste activiteit die de nieuwe vakbonden hadden kunnen ontplooien was strijd voor collectieve eigendom van de produktiemiddelen op een tijdstip dat de regering over ontstatelijking van de bedrijven begon te praten. De in het najaar van 1993 verdeelde vouchers (een soort volksaandelen in bedrijven, BM) hadden door de werkers benut kunnen worden om hun bedrijven op te kopen, dit te meer omdat de regering de mogelijkheid overwoog 50 procent van de aandelen aan de arbeidscollectieven toe te wijzen.[4] Enkele groepen hebben geprobeerd dat te stimuleren maar praktisch zonder resultaat. De vakbonden proberen in hoofdzaak een aandelenpakket in handen te krijgen dat groot genoeg is om één of meer zetels in besturen van ondernemingen te krijgen.
Dat de collectivisatiegedachte zo weinig weerklank vond, is waarschijnlijk toe te schrijven aan een gevoel van onvoldoende bekwaamheid bij de nieuwe vakbondsleiders en aan het feit dat directeuren vaak het hele financiële beheer van de ondernemingen in handen hebben, de mogelijkheid hebben zich de onderneming min of meer legaal toe te eigenen en de informatie te manipuleren. Daar komt nog bij dat de meeste ondernemingen bankroet zijn en dat de werkers er dan weinig voor voelen die over te nemen.[5]
De geringe belangstelling van de werkers voor bedrijfsovername bewijst vooral hun gevoel van machteloosheid. De meesten hebben het gevoel dat zij geen enkele macht hebben, dat zij aan de beslissingen van de top niets kunnen veranderen en dat het enige wat zij kunnen doen, is zich aan te passen.[6] De vakbonden zijn voor hen nog wat ze onder het bolsjewisme waren: instellingen voor de vrijetijdsbesteding. Ze leveren nog steeds vakantiebonnen en vakantieadressen, zeggend dat de arbeiders het niet zouden begrijpen als ze daarmee ophielden. Ook bij degenen die de vakbonden als organisaties voor belangenbehartiging beschouwen, heerst deze consumptiehouding: ze verwachten dat hun belangen behartigd worden

maar zijn niet altijd bereid daar ook iets voor te doen en nog minder initiatieven te nemen. Bovendien zijn de arbeiders bang voor ontslag als ze echt op hun rechten staan.

De bestaande toestand is echter niet alleen door de houding van de arbeiders te verklaren. De overgrote meerderheid van de vakbonden stelt zich afwachtend en passief op. Ze zijn allemaal voor een markteconomie, waarbij weliswaar vooral aan een 'sociale markteconomie' wordt gedacht; de meeste willen dat de staat bescherming blijft bieden; het liberalisme is niet wat ze allemaal willen.[7] Van de markt wordt verwacht dat daardoor de echte ondernemers naar boven zullen komen en dat de belangen van de werkers behartigd zullen kunnen worden in onderhandelingen met duidelijke, onafhankelijke partners.[8] In hun verlangen afscheid te nemen van hun oude rol van doorgeefluik van een partij zien de vakbonden slechts het bestaande westerse model als oplossing. Zij zien dat in het Westen de vakbonden partners van de ondernemers zijn en houden geen rekening met de historische en ideologische ontwikkeling die het westerse vakbondswezen heeft doorgemaakt van revolutionair syndicalisme naar collectieve onderhandelingen. Zij denken dat er echte ondernemers moeten komen opdat de vakbonden als partners kunnen optreden. Deze houding verschilt maar weinig van die van de politieke leiders die rustig recepten uit het Westen copiëren zonder zich af te vragen waarop die berusten en waar die toe kunnen leiden; de houding van de vakbonden laat vooral zien dat deze, na zeventig jaar aan een leiband te hebben gelopen, moeite hebben in te zien wat eigenlijk hun taak is.

Ook de omstandigheden vormen een verklaring voor het feit dat de vakbonden met de regering Jeltsin samenwerken. In het begin wezen de stakingscomitê's alle partijen af die samenwerking met hen zochten, maar langzamerhand kwam er een verbond tot stand tussen een aantal vakbonden en de partij *Democratisch Rusland* in de gemeenschappelijke strijd tegen de regering Gorbatsjov. Tenslotte zijn de vakbonden ongetwijfeld ook zo marktgezind omdat het marktsysteem hun voordelen biedt. Ze zijn allemaal economisch actief, hebben belangen in ondernemingen; de meeste gebruiken de contributies om investerings- of verzekeringsmaatschappijen te vormen.

De meningsverschillen tussen vakbonden en regering betreffen niet het ja of nee van een markteconomie maar de wijze waarop en de snelheid waarmee die moet worden ingevoerd en welke plaats daarin voor de staat gereserveerd moet blijven. De arena waarin hierover wordt gestreden, is de in 1992 door Jeltsin ingestelde tripartite commissie bestaande uit vertegenwoordigers van regering en ondernemingen en voorzitters van de voornaamste vakbonden. De aantallen vertegenwoordigers die de verschillende vakbonden mogen stellen, hebben geen relatie tot hun numerieke sterkte. In 1992 had bijvoorbeeld de FNPR 6 vertegenwoordigers, de Socprof 3, de NPGR en de FPAD ieder 1, terwijl ze respectievelijk 60 miljoen, 250 duizend, 50 duizend en drieduizend leden tellen.

Waarschijnlijk betalen de bevoordeelde bonden hun sterkere vertegenwoordiging en prestige met grotere gezeglijkheid. In de tripartite commissie wordt jaarlijks een akkoord afgesloten waarin de staat zich verbindt een sociale poli-

tiek te voeren, de bedrijven beloven dat er geen ontslagen zullen vallen en de vakbonden dat er geen radicale acties zullen komen. Niemand houdt zich ooit aan dit principeakkoord omdat zowel de wil als de middelen ontbreken. Misschien verbaast het dat vakbonden zich bij voorbaat onderwerpen aan een politiek waarin voor de rechten en levensomstandigheden van de werkenden duidelijk geen plaats is. En inderdaad zorgt dit feit voor spanningen binnen de vakbonden.

Er loopt een scheidslijn tussen de landelijke vertegenwoordigers en de plaatselijke organisaties. De landelijke leiders steunen de politiek van de regering terwijl het de werkenden slecht gaat en zij daarvoor de regering verantwoordelijk stellen. Veel plaatselijke organisaties hebben daarom in het najaar van 1993 en de winter van 1994 stakingen uitgeroepen terwijl hun landelijke vertegenwoordigers tegelijk verzoening predikten. Het frappantste voorbeeld is de NPG, de mijnwerkersvakbond, waarvan de voorzitter een van vurigste verdedigers van de regeringspolitiek is. In de stad Workoeta hebben de sinds 1991 min of meer vergeten arbeiderscomité's echter weer de alarmklok geluid.
Deze scheidslijn tussen plaatselijke organisaties en hoofdbestuur van de vakbonden versterkt de scheiding tussen leiders en werkenden. In alle uit stakingscomité's ontstane vakbonden zijn de vertegenwoordigers functionarissen geworden. Deze te verwachten bureaucratisering vervreemdt de strijdbaarste werkenden van de leiding en bevordert de consumptiehouding van de overigen. Veel vakbondsleiders zijn politici geworden die zich bij verkiezingen kandidaat stellen of laten stellen en op de noodzaak van partijvorming wijzen. Volgens hun zeggen kunnen alleen vertegenwoordigers van de vakbonden de belangen van de werkenden in het parlement behartigen en voor wetten aangenomen krijgen die gunstig zijn voor de werkenden. De wetgevende organen hebben in Rusland echter zo weinig macht dat het die vakbondsleiders waarschijnlijk alleen om het grotere prestige van een partijleiderschap te doen is. De arbeiders moeten in het algemeen niets van politiek hebben, zozeer is bij hen de gedachte verbreid dat politiek iets onbehoorlijks is.
Bovendien mogen de vakbondsleiders voor een markteconomie zijn, de werkenden betalen de rekening en zijn daarom veel sceptischer. Veel werkenden denken met een zeker heimwee terug aan de tijden vóór de perestroika, toen zij er materieel beter voor stonden en meebouwden aan een imperium, de USSR, in plaats van hand- en spandiensten te verlenen in een kolonie van het Westen, Rusland. Dit heimwee komt nog bij hun 'teleurstelling' over de democraten (als ze daar ooit vertrouwen in hebben gehad) en geeft de patriottische of nationalistische bewegingen in de ogen van sommigen een zekere aantrekkelijkheid.
Deze geestesgesteldheid is goed begrepen door bijvoorbeeld de op twee na grootste Russische vakbond, de KSPR, die in maart 1994 een overeenkomst aanging met de fascistoïde RNE (Russische Nationale Eenheid) van Barkasjov om 'de nationale beweging een plaats te geven in de vakbonden'. In de praktijk is deze overeenkomst zonder betekenis gebleven omdat de arbeiders nog echt niets moeten hebben van het 'fascisme', ook al hebben ze geen duidelijke voorstelling van wat fascisme inhoudt.

De scheidslijn tussen leiders en werkenden blijkt bijzonder duidelijk bij stakingen. Voor alle vakbonden is een staking een 'uiterste middel' om een arbeidsconflict uit de wereld te helpen, alle vakbonden zijn het erover eens dat er geen loonsverhogingen moeten worden gevraagd omdat daardoor de inflatie toeneemt en dat staken uit den boze is omdat de bedrijven er ook zo al catastrofaal voorstaan. Niettemin zijn er sedert 1991 steeds stakingen geweest en najaar 1993 en winter 1994 overspoelde een ware stakingsgolf Rusland: mijnwerkers, arbeiders in de gas- en de olieindustrie, weerkundigen, medewerkers van radio en televisie: alles staakte. Steeds ging het om niet-uitbetaling van loon, soms al sinds meerdere maanden.

De werkenden hadden hun vrees voor de gevolgen overwonnen doordat zij vonden dat zij in hun recht stonden, zij waren er zeker van dat de publieke opinie hen in ieder geval steunde, dat zij niet het verwijt zouden krijgen de inflatie aan te wakkeren. Overigens werden niet alle sectoren van de economie getroffen. Alle stakers wezen erop dat zij een sleutelpositie in de economie innamen en dat zij alles in het honderd konden laten lopen: de regering nam deze vooral symbolische dreigementen telkens serieus. Wat de aandacht verdient bij die stakingen is dat zij spontaan uitbraken en geen deel uitmaakten van een vakbondsstrategie: de vakbondsleiders bleven maar verzoening prediken. De bureaucratisering en het aan de leiband lopen van de nieuwe vakbonden zou dus tot een verschijnsel kunnen leiden dat ons bekend is uit 1989: spontane stakingen en afwijzing van alle vakbonden.

NOTEN

(1) Gegevens over de vrije vakbonden en de arbeidersbeweging in de USSR in de jaren zeventig zijn te vinden in: V. Haynes, red., *Syndicats et libertés en URSS*, Uitgeverij Maspéro, Parijs, en *Le Feu Souterrain*, een verzameling samizdat teksten uit de USSR, Éditions Ad Hoc. (2) Adres: Alexandre Tchoukaev, 145 rue Amelot, 75011 Parijs. (3) In dit artikel gaat het uitsluitend om vakbonden van loontrekkenden; kleine ondernemers en leden van coöperaties, studenten en gepensioneerden hebben in Rusland ook vakbonden. (4) Arbeidscollectieven bestonden reeds in de sovjettijd. Anders dan de vakbonden, waarbij alle werknemers van een bedrijfstak waren aangesloten, omvatte een arbeidscollectief alleen de werkers van een bepaald bedrijf; het had in hoofdzaak tot taak jaarlijks met de directie een akkoord over lonen en arbeidsvoorwaarden af te sluiten. (5) Deze moeilijkheden zijn echter vooral toe te schrijven aan betalingsproblemen tussen bedrijven onderling; de prijzen zijn enorm gestegen, alle ondernemingen staan bij hun leveranciers in het krijt en er zijn bedrijven die niet meer in staat zijn grondstoffen te kopen en lonen uit te betalen. Bij voldoende solidariteit tussen de werkers is deze vicieuze cirkel wel te doorbreken, bijvoorbeeld door goedkope leveringen. Tijdens de mijnwerkersstaking in Workoeta in de winter van 1994 zetten de stakers hun leveranties aan de metaalcombinatie in Tsjerepovets voort om te voorkomen dat de arbeiders daar brodeloos werden. (6) Alexander Berkman betreurde deze karaktertrek van de bevolking, dit fatalisme, dit gebrek aan geloof in de eigen krachten uitgedrukt in het steeds weer gehoorde 'nitsjewo ne podjelajesj' [je doet er niets aan] reeds in zijn *The Bolshewik Myth*. (7) De meest uitgesproken voorstander van het liberalisme is voorzitter S. Chramov van Socprof, die regelmatig samen te zien is met K. Borovoi, de leider van de Partij voor Economische Vrijheid. (8) De directeuren zijn nog afhankelijk van de staat omdat de meeste ondernemingen nog niet ontstatelijkt zijn; in de Sovjettijd waren de directeuren van bedrijven bovendien ook vakbondslid op dezelfde manier als gewone werkers.

EEN ECONOMIE VAN DE VRIJHEID
Wadim Damier

Vrijheid betekent kunnen kiezen en daarvoor heet een markt nodig te zijn, maar niet volgens Wadim Damier, door sommigen in de ex-USSR ideoloog genoemd, in ieder geval een opiniemaker en een boegbeeld van het nieuwe Russische anarchisme. Wat hij schrijft, zal voor ingewijden hier niet al te nieuw zijn maar geeft wellicht aanleiding tot op- of aanmerkingen en misschien zelfs tot een discussie met het GOS-anarchisme die in een behoefte zou voorzien. Wie zich geroepen voelt, schrijve via of aan de redactie van De AS. Duits kan Wadim zelf lezen en daarin kan hij ook antwoorden, al zal hij dat spaarzaam doen gezien de voor een eenvoudige wetenschappelijk medewerker exorbitante portokosten. Misschien zou zo'n discussie het begin kunnen zijn van een internationaal discussieblad (anarchistisch of breder). Brieven in een taal die Wadim niet kan lezen, worden voor hem vertaald. (Bas Moreel)

De geschiedenis van de ineenstorting van de staatskapitalistische dictaturen in Oost-Europa en de voormalige Sovjetunie heeft aangetoond dat alle pogingen om het ideaal van een rechtvaardige samenleving te laten samengaan met een staat en met goederen- en geldverhoudingen (dus met een markt) onontkoombaar tot mislukken gedoemd zijn. Het communistisch anarchisme heeft de marxistische utopieën altijd dit einde voorspeld; het anarchistisch communisme is niet in het minst gediscrediteerd door de ervaringen met sociaal-democratie en met partij- en staats- 'communisme' en er is geen enkele noodzaak het 'aan te vullen' met ontleningen aan doctrines die volledig gefaald hebben.
Het idee 'marktsocialisme' is zo'n ontlening. Het is ontstaan in de hoofden van sociaaldemocratische theoretici en toegepast door partijcommunistische hervormers in Oost-Europa en de USSR. Het heeft de regimes daar echter niet kunnen redden en de economische catastrofe is er alleen door versneld. Niettemin hebben veel linksen - ook anarchisten - de gedachte van een samengaan van socialisme en markt opgepakt als alternatief voor gecentraliseerde bureaucratische 'planning'.
De pogingen van anti-autoritaire socialisten en anarchisten om een rechtvaardige maatschappijstructuur te verbinden met marktverhoudingen is echter steeds mislukt. Er kwam hetzij een soort 'collectief kapitalisme' (zoals, volgens Gaston Leval en Diego Abad de Santillan, het geval was in enkele gecollectiviseerde bedrijven tijdens de Spaanse revolutie die geld en loondienst handhaafden en egoïstisch voor eigen rekening en risico bleven werken) hetzij beperking van het zelfbestuur en uitbreiding van de bevoegdheden van de managers (om op de markt sneller, slagvaardiger en effectiever te kunnen beslissen, zoals in kibboetzim gebeurde).

Marktverhoudingen, ook de meest 'vrije', kunnen nooit samengaan met solidariteit en moraal en ook niet met die veelbegeerde vrijheid zelf. De Franse filosoof en ecoloog André Gorz heeft in zijn boek *Critique de la raison économique*

aangetoond dat zowel onder een centralistisch-bureaucratisch als onder een marktsysteem de wil van de mens geketend is en de mens geen greep heeft op zijn eigen activiteiten en op het leven van de gemeenschap als geheel. Als de mensen onderworpen zijn aan onpersoonlijke, niet van hen afhankelijke, oncontroleerbare marktwetten, beantwoorden de resultaten van de niet in overleg verrichte activiteit niet aan hun wil en verlangens. Het zijn toevallige resultaten, zoals in de thermodynamica. Vrijheid echter betekent het eigen leven bewust te kunnen besturen (zelf-bestuur). De socioloog Erich Fromm heeft in zijn *Haben oder sein* een schitterende analyse gegeven van het zogenaamde 'marktkarakter'. Hij liet zien hoe marktverhoudingen de menselijke persoonlijkheid uiteentrekken en misvormen: zij wordt een koop- en verkoopobject, een stuk koopwaar dat probeert zich zo gunstig mogelijk te verkopen en in zichzelf slechts 'verkoopbare' eigenschappen ontwikkelt. Alle tussenmenselijke relaties worden onderworpen aan het egoïstische, utilitaristische profijtbeginsel, elke activiteit wordt een prostituering, onderlinge hulp en solidariteit verdwijnen en maken plaats voor een oorlog 'van allen tegen allen', tussen verbitterde, elkaar benijdende individuen.

Marktverhoudingen mogen in een echt vrije en solidaire samenleving niet voorkomen: die samenleving gaat daar onvermijdelijk aan kapot, daar valt niet aan te ontkomen.

Sommigen stellen voor het 'socialistische' marktmodel alleen te behouden voor de 'overgangs'-periode naar het anarcho-communisme, met betaling van de arbeid 'naar hoeveelheid en kwaliteit'. Zij herhalen de marxistische ideeën over verschil tussen 'socialisme' en 'communisme', over 'doorgroeien' van het eerste in het tweede, en over de voorwaarden die vervuld moeten worden opdat die doorgroei mogelijk is (hogere arbeidsproduktiviteit, overvloed, hoog bewustzijn, enz.).

Dit soort produktivistisch denken had dertig jaar geleden, vóór de milieucrisis, nog serieus genomen kunnen worden. Nu is echter volkomen duidelijk: een rechtvaardige samenleving is alleen op basis van ecologische harmonie mogelijk. Als de mensheid wil blijven bestaan, is niet alleen groei maar in een aantal bedrijfstakken ook behoud van het productieniveau van het ontwikkelde kapitalisme volkomen uitgesloten. Wie communisme verbindt met 'overvloed' in de traditionele betekenis van het woord, loopt gevaar nooit tot communisme te komen: onbegrensde economische groei is in het begrensde systeem van planeet Aarde onmogelijk.

'Betaling van arbeid naar hoeveelheid en kwaliteit' is moeilijk als het meest effectieve en acceptabele middel te zien als het erom gaat ongeïnteresseerdheid en passiviteit bij werkenden te voorkomen. Onverschilligheid tegenover eigen werk ontstaat als mensen geen meester zijn over verloop en resultaat van hun werk, het maatschappelijk nut ervan niet inzien en geen idee hebben van zin en doel van het arbeidsproces als geheel. Dit is vanzelfsprekend het geval bij de vervreemding en vèrgaande (tayloristische) arbeidsverdeling die nu in de industrie wordt toegepast; geen enkele 'materiële stimulans' verandert daar iets aan. In de landbouwcommunes van revolutionair Spanje en in de kibboetzim met een communistisch verdelingssysteem begrepen de mensen daarentegen wel waarom en voor wie

zij werkten en zij werkten niet minder goed en presteerden niet minder dan in kapitalistische ondernemingen het geval is.
Betaling van werk naar hoeveelheid en kwaliteit serieus nemen kan alleen als in navolging van de marxisten verondersteld wordt dat het mogelijk is de geleverde arbeid te meten. In werkelijkheid is dat onmogelijk. Iedere maatschappelijk noodzakelijke arbeid is van gelijke waarde; het is onmogelijk te bepalen welke hoeveelheid arbeid van een boer of een autobuschauffeur gelijk is aan een bepaalde hoeveelheid arbeid van, bijvoorbeeld, een ingenieur. Hoe produktief arbeid is, kan een kwestie van toeval zijn en afhangen van talrijke, op geen enkele manier berekenbare factoren. Tegenwoordig ontstaat bovendien ieder produkt dankzij de arbeid van duizenden en duizenden mensen en zelfs van enkele generaties. Wie zal dan 'hoeveelheid en kwaliteit' van arbeid vaststellen? Een nieuwe *staat*?
Een nieuwe maatschappelijke hiërarchie op basis van arbeidsprestatie zou het einde zijn van gelijkheid en solidariteit, het ontstaan betekenen van een nieuwe geprivilegieerde elite van 'goede werkers', 'gekwalificeerden' en leiden tot de machtsverovering van nieuwe 'Stachanowitsi' en nieuwe helden van de 'socialistische arbeid'. En de bescherming van hun macht en hun privileges vereist weer een staat.
Natuurlijk zijn er in het begin van een vrije anarcho-communistische samenleving nog kleine boeren en ambachtslieden met individuele bedrijven maar er zal geen uitbuiting van de arbeid van anderen zijn. Van gedwongen onteigening zal geen sprake zijn: de individuele bedrijven gaan geleidelijk aan vrijwillig coöperaties vormen. Het zou echter een ernstige vergissing zijn in de gesocialiseerde economie hetzelfde soort verhoudingen te scheppen als in de individuele 'sector', dan zou de hele economie aan de individuele sector ondergeschikt worden. Zolang de samenleving niet volledig is gecollectiviseerd, blijven er twee totaal verschillende, zij het op elkaar inwerkende economische systemen; de grootste daarvan, de gesocialiseerde, moet daarbij *vanaf het begin* communistische verdelingsbeginselen volgen: vrij gebruik van wat er in overvloed is, en verdeling van al het overige in onderling overleg, waarbij rekening wordt gehouden met de individuele behoeften (Kropotkin): van ieder naar haar *individuele, verschillende* mogelijkheden, aan ieder naar haar *individuele, verschillende* behoeften (het kibboetzbeginsel). De relaties met individuele bedrijven kunnen berusten op eenvoudige ruil van produkten, op in overeenkomsten vastgelegde toegang van individuele bedrijven tot de gesocialiseerde goederen en diensten, vervoer, enz. Coöperaties dienen daarbij voorrang te genieten.

De verhoudingen in de gesocialiseerde (communistische) 'sector' berusten vanaf het begin niet op marktbeginselen maar op de behoeften van concrete mensen. De economie van een vrije samenleving is *planmatig* in de volle betekenis van het woord. Onder de staatskapitalistische dictatuur was de 'planning' een schijnplanning omdat zij niet van de basis uitging, van de consumenten, maar van boven, uit het centrum kwam. Nu echter kunnen de geassocieerde producenten en consumenten samen in solidariteit bepalen *wat waar hoe* geproduceerd en geconsumeerd wordt en op basis van een vrije overeenkomst

'van beneden naar boven' kunnen behoeften en produktiemogelijkheden op elkaar worden afgestemd. Hoe deze 'planning van beneden' tot stand moet komen, wijst de praktische ervaring van concreet bestaande gemeenten en verbuikerscoöperaties uit: de consumenten stellen hun gezamenlijke behoeften vast tijdens regelmatig gehouden algemene vergaderingen van plaatselijke verenigingen en stemmen deze af op de produktiemogelijkheden in economische organen van de gemeenten of op hun algemene vergaderingen met afgevaardigden van de verenigde producenten. Gemeenten verenigd in regionale en interregionale federaties, zelfbestuurde producenten en consumenten kunnen, via afgevaardigden op congressen van gemeenten en in economische raden van verschillend niveau, met behulp van statistieken samen in solidariteit behoeften en mogelijkheden vaststellen en op elkaar afstemmen en grotere economische eenheden vormen die een aantal of alle gemeenten bedienen.

De economische 'planning' van een anarchistische samenleving hoeft niet centralistisch te zijn. Lang niet alles hoeft op regionaal, continentaal of planetair niveau gecoördineerd te worden. Hier is een ander beginsel van toepassing. Een regio hoeft niet te doen wat een gemeente zonder hulp van buiten en zonder de belangen van andere gemeenten te schaden, zelf kan. En een regio lost ook zelf haar problemen op als ze dat kan. De economie van het anarchisme is gericht op zoveel mogelijk (zij het natuurlijk niet volledige) zelfvoorziening. Mede hierdoor kunnen milieu-, grondstoffen- en vervoersproblemen verminderen en kan de produktie dichter bij de verbruikers komen.

De huidige samenleving dankt veel economische en ecologische problemen aan het simpele feit dat niet wordt geproduceerd wat concrete consumenten echt willen maar wat de producenten onafhankelijk van elkaar denken dat de consumenten zouden kunnen willen, dat wil zeggen niemand weet vooraf of er behoefte is aan een bepaald produkt, dat bepaalt achteraf de markt of een bureaucraat. In een vrije, ecologische samenleving moet dat anders.

In een vrije samenleving begint de economie bij de consument. Consumenten- en bewonersverenigingen stellen samen met medewerkerssyndicaten van verdeelcentra in stadswijken en op het platteland de momentele en toekomstige behoeften van de bewoners vast (een soort bestelsysteem) en overhandigen het statistische materiaal aan de economische raad van de gemeente, die samen met afgevaardigden van de medewerkerssyndicaten en consumentenverenigingen aan de hand van statistieken bepaalt wat de gemeente zelf kan produceren, wat geheel of ten dele van buiten moet komen en welke goederen en diensten de gemeente aan andere gemeenten kan leveren. Wat een gemeente zelf kan hoeft niet met andere gemeenten te worden afgestemd. Al het overige wordt met andere gemeenten op regionaal, interregionaal, continentaal of ander niveau besproken naar gelang noodzaak of gewenstheid. (Niemand kan natuurlijk een gemeente dwingen aan een bepaald projekt mee te doen maar ook kan niemand dan andere gemeenten dwingen zaken met die gemeente te doen.) Met andere woorden, *geproduceerd wordt alleen wat concrete mensen of groepen echt nodig hebben*. De verdeling van het geproduceerde ge-

beurt op verdeelcentra op basis van door die centra verzamelde consumenteninformatie. Verstrekking gebeurt niet tegen betaling maar op vertoon van een persoonlijke kaart met de aantekening dat de door de leden van de gemeente afgesproken tijd gewerkt is, ofwel van een kinder- of uitkeringskaart (voor niet-werkenden en zieken).

Als zich nieuwe maatschappelijke verhoudingen ontwikkelen, kunnen de supersteden geleidelijk aan inkrimpen, kan in het openbare en privé leven meer rekening worden gehouden met het milieu, kan er een andere arbeidsverdeling komen (onder andere tussen vrouwen en mannen), kan de vèrgaande vakspecialisatie tot het verleden gaan behoren en kan werken scheppend, voldoening gevend constructief spelen worden.

Het economische stelsel van de nieuwe samenleving kan slechts een in alle opzichten door alle leden van de samenleving zelf bestuurde economie, een economie van vrijheid zijn. Het regelen van de produktie moet niet gebeuren door beroepsbestuurders, bureaucraten en directeuren, maar door de werkende massa's zelf. Economische besluiten die iedereen aangaan, moeten door iedereen worden genomen op algemene vergaderingen van consumentenverenigingen en gemeenten of op congressen waar de afgevaardigden een imperatief mandaat hebben; de dagelijkse sturing van de produktieprocessen ligt helemaal in handen van de zelfbestuurde werkcollectieven, van de daardoor ingestelde technische raden en van syndicaten verenigd in een tweeledige (bedrijfstaks- en gebiedsgewijs opgezette) federatie.

Wat ik hier heb opgeschreven zijn natuurlijk slechts algemene principeoverwegingen. Allerlei details zijn eenvoudigweg niet te voorzien en al helemaal niet te bespreken in een kort artikel als dit. De praktijk van de vrije samenleving zal de vragen beantwoorden. Voor het ogenblik is het belangrijk één ding in gedachten te houden: wie waardig wil leven moet niet willen heersen over de natuur en over andere mensen. Dat betekent een fundamentele omwenteling in de besluitvormingsprocessen op het gebied van algemeenmaatschappelijke en economische vraagstukken; voor 'regelen van buitenaf' (door een bureaucratie of door ongecontroleerde marktwetten) komt zelfbestuur en federatief planoverleg van beneden af.

Met andere woorden: een anarchistische samenleving is een samenleving zonder bureaucratie, zonder geld en zonder markt, of het zal geen anarchistische samenleving zijn.

SOCIALISME EN VRIJHEID

Onder dit motto organiseert *De Vrije Socialist* vanaf oktober 1995 bijeenkomsten op de eerste zondag van de maand, om 14.00 uur. Plaats: Anna Sprenglerstraat 83, Amsterdam. Te bereiken met tramlijn 1, 11, 6, 3 of 12, uitstappen halte Overtoom/1e Const. Huygensstraat. Op de agenda staan:

1 oktober - *Het failliet van de sociaaldemocratie.* Ton Geurtsen spreekt over zijn boek *Sociaaldemocratie in Nederland - Een geschiedenis van verloren illusies.*

5 november - *De toekomst van het anarchisme.* Peter Zegers geeft zijn visie.

3 december - *Jules Vallès en de Commune van Parijs.* Door Dick Gevers, vertaler van de trilogie *Kind, Jongeman* en *Opstandeling* van Jules Vallès.

OVER LIMONOV EN ANDERE FASCISTEN
Markus Mathyl

Markus Mathyl (geb. 1964), juist voor de 'Wende' als 25-jarige uit de DDR naar het Westen gekomen, studeert pedagogiek, filosofie en Russisch aan de universiteit van Hamburg. In oktober 1993 ging hij naar Moskou om iets te doen voor de anarchistische beweging in de GOS. Gedurende het jaar dat hij daar doorbracht, verdiepte hij zich tegelijk in de extreem-rechtse bewegingen, die hij als zeer bedreigend ervoer, waarschijnlijk mede door zijn ervaringen in de DDR. Over verschillende aspecten van Russisch ultrarechts publiceerde hij al in het FAU-blad Direkte Aktion *en in* Schwarzer Faden. *De bedoeling was dat hij voor dit AS-nummer een overzichtsartikel zou schrijven met cijfers over omvang en receptie van die bewegingen omdat schokkende of treffende uitspraken op zich niets zeggen over wat van een beweging te verwachten valt (anders hadden wij, of in ieder geval degenen die het leven ervan afgebracht hadden, al lang in een christelijke, islamitische, trotzkistische, stalinistische of andere monolithische wereld geleefd). Zijn aanstaande afstuderen heeft Markus echter niet de nodige tijd gelaten om zulk een artikel op tijd te schrijven. In plaats daarvan stuurde hij onderstaand artikel, dat hij schreef voor het underground literair tijdschrift* Der Störer. *(BM)*

Moskou, 12 april 1995. In een grote ijssporthal vindt vandaag een concert plaats in de serie 'Russische Doorbraak'. Boven het podium een grote rode vlag met in het midden een witte cirkel waarbinnen een hamer en sikkel op de plaats waar meer naar het Westen zestig-zeventig jaar geleden een hakenkruis zou hebben gestaan. De overeenkomst is niet toevallig. Voor de ideologen achter dit evenement staat het nationaal-socialisme model voor de derde weg tussen kapitalisme en communisme die hun voor ogen staat.

Op aanwijzing van de spreker, die het territorium van de hal eerder tot bevrijd gebied heeft verklaard, gaan de lichten uit en neemt Eduard Limonov, het enfant terrible van de Sovjetrussische letteren, het woord: 'Onze tekens hangen aan de wand' - 'Ons doel: de Russische nationale revolutie!' - 'Een Russisch Rusland' - 'Rusland voor de Russen!' - 'De russificering van Rusland!' - 'Wij zijn de grootste blanke natie van Europa!' - 'Wij zijn met zijn 130 miljoen!' - 'We hebben recht op een Russische staat!' - 'Heil Rusland!' - 'Onze held: maarschalk Zjoekov!' - 'Kalasjnikov!' - 'Stetsjkin! - 'Onze leuze: wet en orde!' - 'Een nieuwe orde, een Russische orde!' - 'God is met ons, de rock is met ons!' - 'Jegor Ljetov is met ons!' - 'Alexander Barkasjov is met ons!' - 'Viktor Anpilov is met ons!' - 'Sta klaar als het uur van de Russische nationale revolutie aanbreekt!'.

Elk van deze uitroepen wordt gevolgd door gejoel en fanatiek applaus van het merendeels jonge publiek, dat geenszins uitsluitend uit geuniformeerde nazi's bestaat. In meerderheid zijn het zelfs punks die gekomen zijn om de avantgarde van de zogenaamde nationaal-communistische rockbeweging te zien. Vanavond treden de bands Rodina (Vaderland) en Grazjdanskaja Oborona (Burgerwacht) op. Opwarmer

Eduard Limonov kondigt de optredens ook aan. Alleen al zijn uiterlijk: baseballpet en leren jack, onderscheidt hem duidelijk van traditionele Russische nationalisten zoals leider Wassiljew van *Pamjat*, voor wie rockmuziek altijd een produkt van 'duistere duivelse (zionistische) krachten' was en die nu varkens fokt in een echte Russische 'obsjtsjina' in plaats van het commando te voeren over zwarthemden. Zou iemand mij vragen wat Eduard Limonov eigenlijk voor iemand is, dan zou ik in eerste instantie antwoorden: een Russische fascist! Maar dat is slechts één aspect van zijn persoonlijkheid.

Nu nationalisme en imperialistisch chauvinisme steeds duidelijker de alles overheersende ideologie van post-communistisch Rusland zijn geworden, is het belangrijk Limonov te zien als iemand die met kop en schouders uitsteekt boven het leger van degenen die zijn uitgetrokken om Rusland te redden. Limonov is niet alleen politiek activist maar ook succesvol auteur. Zijn laatste boek *Limonov tegen Zjirinowski* verscheen in Rusland in een oplage van 200.000 exemplaren, een aantal waarvan de meeste Russische schrijvers sinds de perestroika alleen maar kunnen dromen. Het is echter niet zo zeer zijn schrijverschap dat hem een soort voorkeurspositie geeft boven zijn aanhangers en medestrijders - er zijn wel meer nationaal-patriotten die hun bedenksels uitgegeven krijgen - als wel het feit dat hij vele jaren in het Westen heeft gewoond. Hij heeft geleerd een image te verkopen en de media steeds opnieuw voor zijn karretje te spannen. Slechts weinig Russische nationaal-patriotten zijn in het Westen geweest en hun soms krasse uitspraken over 'het Westen' berusten eenvoudig op onwetendheid.

Limonov is in 1975 gedwongen naar New York vertrokken en heeft ook nog enige tijd in Frankrijk gewoond. Hij was zijn land uitgezet wegens zijn 'de Sovjetmoraal ondermijnende' poëzie en proza, die ook 'de zuivere betrekkingen tussen de hard werkende mensen onderling bevuilden'. Geschriften van hem uit de jaren 1967-1974, die in zijn vaderland als samizdat van hand tot hand waren gegaan of waren overgetypt, zijn in 1979 bij emigrantenuitgeverij Ardis in Michigan verschenen. Zijn ervaringen in het Westen verwerkte Limonov vooral in zijn bekendste roman *Eto ja, Editsjka* (Dat ben ik, Editsjka, 1979 - de Duitse vertaling kreeg de veelzeggende titel *Fuck off Amerika*); hij schildert hierin het precaire leven dat hij als Russisch emigrant in het rijke New York te leiden had. Andere boeken van hem, ook geschreven uit het perspectief van een verliezer, werden cultboeken in de Sovjetrussische hippy- en punkwereld.

ANTI-AMERIKANISME

Limonovs literaire geschriften vertoonden tot het begin van de jaren tachtig geen racistische en nationalistische trekken maar verschillende elementen uit zijn Eto ja, Editsjka zijn steeds weer terugkerende thema's in zijn latere boeken en in zijn politieke uitspraken. Het eerste wat opvalt is zijn sterk anti-Amerikaanse gezindheid - ongetwijfeld toe te schrijven aan zijn ervaringen aan de onderkant van de Amerikaanse maatschappij - omgeslagen in een bijna volledig goedpraten van de stalinistische Sovjetunie en in een grootRussisch chauvinisme gepaard aan anti-westers cultuurpessimisme.

Vooral dat laatste brengt hem in de buurt van nieuw-rechts, dat in de gedaante van nieuwe Euraziërs sinds de ontbinding van de Sovjetunie met succes de politieke koers van de Russische nationaal-patriotten bepaalt. Hun droom van een 'Eurazisch Sovjetimperium van Vladiwostok tot Dublin' mag een absurd waanidee lijken, de achterliggende droom van een nieuw blok waarvan Rusland het centrum vormt, is dat niet. Voor bepaalde invloedrijke kringen in de strijdkrachten en in de zakenwereld is zij zonder meer aantrekkelijk. Zijn charisma, vooral als leider van een in feite fascistische jeugdbeweging, die echter ook bewust naar links open staat om een zo breed mogelijk spectrum van activistisch revolterende jongeren aan zich te binden, maakt Limonov voor de nieuw-rechtse ideologen interessant. Zijn integratief vermogen en dat van andere vroegere aanhangers van westers getinte tegenculturen speelt in hun plannen een grote rol.
Reeds als voorzitter van de *Nationaal-Radikale Partij* kondigde Limonov in 1992 in een televisieinterview de oprichting van een moderne nationalistische beweging aan die vooral voor jongeren aantrekkelijk moest zijn. Bij de verkiezingen voor de post van burgemeester van Moskou steunden hij en zijn partij de kandidatuur van de zanger van de bekendste Russische heavy metal band Korrosia Metalla. Deze had herhaaldelijk de aandacht getrokken met uitspraken van het type 'Negers zijn vuilnis' of 'Er is meer sex nodig als we het blanke ras willen redden' en door zijn bewondering voor Hitler en Stalin, die 'de maatschappij door administratieve maatregelen hadden verbeterd'. De populariteit van de band heeft daar tot nu toe niet onder geleden.

Notulen over de vorming van een zogenaamd nationaalbolsjewistisch front uit het jaar 1992 laten zien hoe Limonov zijn doel trachtte te bereiken. Naast drie extreemrechtse organisaties behoorden ook groepen zoals de Beweging ter ondersteuning van Cuba en de Komsomol, de vroegere communistische eenheidsorganisatie voor jongeren, tot de ondertekenaars van de verklaring waarop dit links-rechtse verbond berustte en die er in hoofdzaak op neerkwam dat nationale en sociale revolutie hetzelfde zijn.
Geen wonder dat Limonov, samen met een andere tegenculturele activist van zijn Nationaal-Radikale Partij, de populariteit van Zjirinowski vooral onder jongeren hielp vergroten. In zijn laatste boek tegen Zjirinowski beschrijft hij uitvoerig de werkwijze van het schaduwkabinet van de leider van de *LDPR*, waarin Limonov uitgerekend minister voor staatsveiligheid was. De voornaamste stelling in dit boek: 'De laffe halfjood Zjirinowski kan geen leider van de Russische patriotten zijn' is erop gericht de potentiële Zjirinowski-kiezers in het kamp van de 'echte' patriottische revolutionairen te krijgen.
Vertrouwend op het antisemitisme van zijn patriottische landgenoten probeert Limonov altijd en overal, zelfs bij de dwaast lijkende aanleidingen, te herinneren aan de 'ware' ('zionistische') zending van Zjirinowski met antisemitische metaforen zoals 'Wie geen gevoel heeft voor de heroïsche gedichten van de meetings en demonstraties, wie niet geroerd wordt door volksoptochten, vlaggen, leuzen, toespraken, botsingen, vechtpartijen en het bij die vechtpartijen vloeiende bloed, is biologisch eenvoudigweg niet volwaardig. Zo iemand mist hartstocht, vuur, peper en zout, le-

ven, zo iemand is een stuk zeep, geen mens.'
Ongeveer op het tijdstip dat dit boek verscheen en het een breuk met Zjirinowski veroorzaakte, ontstond een nieuw verbond, de *Radicale Oppositie*, de wieg van de *Nationaal-Bolsjewistische Partij*, waarvan Limonov tot nu toe voorzitter is.

Wie zijn de 'nieuwe' vrienden van onze Editsjka? Daar is Alexander Barkasjow, leider van de in sagen gehulde fascistische organisatie die in het najaar van 1993 gewapenderhand meestreed om de macht. Zijn *RNE* (Russische Nationale Eenheid) is op het ogenblik als de gevaarlijkste fascistische groepering in Rusland te beschouwen. Ze telt duizenden bewapende leden. Ook Alexander Doegin verdient vermelding. Hij geldt als de voornaamste ideoloog van de Russische nationaal-patriotten en werkt als hoofdredacteur van het rechtse theoretische tijdschrift 'Elementy' nauw samen met het Franse nieuw-rechts. De derde in dit gezelschap is konterkulturtsjik (tegencultuurder) Jegor Ljetow, de zanger van Grazjdanskaja Oborona. Zijn aanwezigheid in dit gezelschap van fascisme- en stalinisme-aanbidders is even hallucinerend als Limonow als KGB-minister: Ljetow werd louter wegens zijn teksten aan psychiatrische dwangbehandeling onderworpen, zoals in de Sovjettijd gebruikelijk was als lastige geesten tot zwijgen moesten worden gebracht. Bij zijn zwenking naar rood-bruin (ooit noemde Ljetow zich anarchist) zwenkte een groot deel van zijn ontpolitiseerde fans, vaak nog met een A in een cirkel op hun leren jacks, met hem mee.
In de oprichtingsverklaring van de *Radicale Oppositie* - gezien de stijl waarschijnlijk opgesteld door Limonow - worden alle zogenaamde totaaltegenstanders van het systeem (rockers, anarchisten, nationaal-revolutionairen, sociaal-revolutionairen) opgeroepen zich bij haar aan te sluiten. Zij luidt verder: 'De Voorzienigheid heeft onze overwinning een plaats gegeven in de logica van het wezen en de heilige traditie van ons grote volk... De wil van onze natie groot en vrij te zijn is sterker dan haar vijanden en dan alle dollars ter wereld. Wij roepen alle sterke mensen op hun vertrouwen in de pseudodemocratie op te zeggen... Radicalen en vijanden van het compromis, eis het onmogelijke!...'

Met begrippen als 'tegenstanders van het systeem', 'vijanden van het compromis' en vooral 'nonconformisten' proberen de vormgevers van de 'nieuwe beweging' de indruk te wekken moderner en vrijheidslievender te zijn dan bij hun mensverachtende fascistische ideologie past. Ze hebben daarmee zorgwekkend veel succes. In 1994 lukte het een rood-bruine jeugdbeweging van de grond te krijgen, waar niet alleen de populairste punk and heavy metal band van Rusland voor speelt maar die ook nagenoeg ongestoord groeit: de Russische tegencultuur reageert niet of sluit zich bij de nieuwe trend aan. Sinds eind 1994 bezit de beweging een eigen krant, *Limonka*, Russisch slang voor 'handgranaat' en tegelijk een woordspeling op de naam van de hoofdredacteur. Zij heeft een betrekkelijk bescheiden oplage van 15.000 exemplaren maar verschijnt wel regelmatig, elke twee weken. Naast Limonov, Ljetow en de steeds met het Duitse 'Parteigenosse' aangeduide Alexander Doegin werkt ook een zekere Margo Führer mee, zij verzorgt de 'afdeling feminisme'.

Het eerste nummer van Limonka bevatte een artikel dat inging op de vraag: Wat doet de Nationaal-Bolsjewistische Partij als zij aan de macht komt? De vraag mag absurd klinken, maar de ten antwoord gegeven voorbeelden laten zien dat bijna uitsluitend en zeer opzettelijk op de angsten van de sterk verontruste bevolking wordt ingespeeld. Om de straatcriminaliteit te bestrijden wordt een soort sheriffsysteem voorgesteld, dat eigenlijk blokwachtersysteem zou moeten heten, omdat de plaatselijke politieman, zoals in de ergste stalinistische tijden, moet controleren wie er in zijn wijk wonen en hoe, en waar ze van leven.

Een ander artikel: 'Wereldwijd Nationaal-Bolsjewisme', laat zien hoe Limonovs Nationaal-Bolsjewistische Partij binnen het Europese Bevrijdingsfront samenwerkt met overeenkomstige organisaties in West-Europa, die vooral in Frankrijk en Italië sterk heten te zijn. Limonka reageerde op de verwoesting van Grosny met 'Hoera - Grosny is ingenomen' in grote letters op de voorpagina. Limonov heeft zelfs officieel voor censuur gepleit voor de duur van de oorlog en zag, evenals Mussolini, 'oorlog als wedergeboorte van de natie'.

Limonov is voor Russische journalisten nog steeds de talentvolle schrijver en niet de fascistische activist, ofschoon die twee aspecten in zijn laatste twee boeken een duidelijke eenheid vormen. Limonov leeft van de esthetisering van geweld en oorlog. In een van zijn laatste boeken schildert hij zijn deelname aan Servische zijde aan de gevechten om Vukovar en in Bosnië. Op een vraag van een journalist van een groot Moskous blad hoe hij zich tijdens de oorlog in Joegoslavie had gevoeld, antwoordde hij: 'Oorlog is vrijheid. Oorlog is ongelooflijk bevrijdend'. Waarna de interviewer niets anders meer te vragen wist dan 'Schiet u goed?'.

(Noot van de vertaler: *Gekrenkte zielen. Vrijheid in Rusland* van Hubert Smeets (Balans, Amsterdam 1993) bevat een uitgebreid interview met Limonov.)

---

vervolg van pagina 33

LITOUWEN

Op het ogenblik hebben wij problemen met onze ARKA-kameraad B, die onlangs een boete van 200 dollar opgelegd kreeg wegens niet verschijnen voor de keuringscommissie. Om van een oproep af te komen, moet hij nog 125 dollar bijeen zien te krijgen. Als je kunt, help dan. Vervangende dienst is alleen mogelijkheid voor leden van organisaties die officieel als pacifistisch geregistreerd staan.

(Nawoord Bas Moreel: Het Nederlands-anarchistische FIS (Fonds Internationale Solidariteit) stelde 300 gulden beschikbaar om die jongen te helpen. Maar toen er een brief boven water kwam waarin B schreef dat hij veel belangstelling had voor terrorisme, heeft het FIS die hulp geannuleerd, volgens zeggen tot woede van die jongen en misschien ook van Evaldas. Van het FIS kun je echter niet verwachten dat ze terrorisme steunen, zeker als het om terrorisme in het algemeen gaat, zonder dat er van een concrete reden sprake is. De jongen vroeg in die brief ook nog of niet voor een inkomen voor hem gezorgd kon worden, zodat hij de vervelende baan die hij had, kon opzeggen. De informatie over de levenswijzen in het Westen is daar duidelijk even gebrekkig als de behoeftevoorziening.)

BLADEREN 32

'Appelscha', ik bedoel uiteraard de Pinksterlanddagen, haalde dit jaar weer eens de landelijke pers. De achterpagina van de NRC weliswaar, maar toch: een aardig stukje van Jeroen Enklaar er over waarin vooral aandacht voor actiekeuken Den Troag die nu al sinds jaar en dag bij vele 'linkse' manifestaties de inwendige mens verzorgt (NRC 16.6.1995).

Van inhoudelijk zaken kwam in Appelscha dit jaar weinig terecht. Een aangekondigde discussie over 'anarcha-sex' bleek niet door te gaan, terwijl AS-redacteur Marius de Geus, die was uitgenodigd om te praten over (de anarchistische kritiek op) zijn 'milieuboek' niet gekomen was. Overigens: in het politicologenblad *Acta Politica* (1995/1) schreef Marcel Wissenburg een positieve recensie van De Geus' *Politiek, milieu en vrijheid.* Kritischer was Peter Bostyn in het Vlaamse *Perspectief* (no. 36, los ca. ƒ5, info: F. Faes, Dracenastraat 21, 9000 Gent 1, België); De Geus schreef zelf voor *Buiten de orde* (1994/4, los: ƒ4, info: red. BdO, Postbus 1338, 3500 BH Utrecht) een beschouwing over het 'deep ecology'-debat tussen Bookchin en Naess.

Wat Appelscha betreft: van 'het programma' heb ik uiteindelijk slechts het praatje van vrijdenkersvoorzitter Jan Vis een minuut of tien aangehoord. En dat was bepaald geen feest. Vis was namelijk vooral boos en dat is begrijpelijk. *De Vrije Gedachte* dreigt haar zendtijd per 1 september 1995 kwijt te raken. Uiterst merkwaardig natuurlijk dat uitgerekend een paars kabinet de vrijdenkers deze slag moet toedienen. De AS-redactie schreef een protestbrief naar het Commissariaat voor de Media. Hopelijk heeft dit protest, en vooral de andere, waaronder die van onder meer de VPRO, effect. Toch benieuwd of het Humanistisch Verbond, waar de 'ex-vrijdenker' Paul Cliteur tegenwoordig voorzitter is, een protest heeft laten horen.....

De opsteller van het AS-protest, redacteur Rudolf de Jong, wees vooral op de culturele rijkdom waar de atheïstische stroming in Nederland, terecht, trots op kan zijn: Multatuli, Presser, Constandse, om hier slechts drie Grote Namen te noemen. Toch moet het mij van het hart dat hetgene dat de vrijdenkers dezer dagen te bieden hebben daar wat magertjes bij afsteekt. "De vereniging heeft waarschijnlijk meer verleden dan toekomst", oordeelde Hanne Obbink dan ook, ik vrees terecht, in *De Groene* (21.6.1995)... Immers: de vrijdenkersvereniging is volstrekt naar binnen gekeerd wat onder meer tot gevolg heeft dat de vereniging - en zeker ook het verenigingsblad - in intellectueel opzicht tamelijk chronisch lijdt aan bloedarmoede. Anderzijds is Jan Vis er zeker in geslaagd om de vereniging qua ledental uit te bouwen: sinds zijn aantreden als voorzitter maakten de vrijdenkers een spectaculaire groei door. De - overigens uiterst spaarzaam toegewezen - zendtijd op radio en televisie zal daarbij een belangrijke rol gespeeld hebben. Zonder die zendtijd zal de vrijdenkersvereniging vermoedelijk in no time gedecimeerd zijn - ondanks de 'potentiële achterban' van 10 procent van de Nederlandse bevolking die zich 'atheïst' noemt en waar de vrijdenkers ook nu weer mee schermen om hun claim een culturele hoofdstroom te belichamen hard te maken....

Er zal, in het geval de paarse plannen doorgaan, volgens mij niks anders opzitten dan te investeren in de kwaliteit van het maandblad. Trouwens, dat is sowieso een must mij dunkt. Tussen dat gelikte blad *De Humanist* van het Humanistisch Verbond, dat eigenlijk zelden op een eigen geluid kan worden betrapt - zo'n beetje elk artikel had ook in bijvoorbeeld *HP/de Tijd* kunnen staan - en het moeizame, voor alles voor eigen parochie prekende maandblad van de vrijdenkers moet toch een 'leesbaar compromis' te maken zijn?

Daartoe zullen dan wel bij de vrijdenkers de ramen open moeten. En als dit het effect zou zijn van het schrappen van de zendtijd zou ik daar als 'bladeraar' al met al niet treurig

over zijn. Maak bijvoorbeeld Jan Sleegers eind- en/of hoofdredacteur en het kan echt iets worden met dat blad, waarde vrijdenkers! Want wanneer je, zoals nu Het Staande Beleid is, iedereen waar je het niet mee eens bent òf 'dom' (de gelovigen) òf 'laf' (de agnosten) noemt, dan haken vele atheïsten - in ieder geval schrijver dezes - onmiddellijk af. Al was het maar omdat beide diskwalificaties 'in strijd zijn met de feiten....'
'De ramen open': dat zal ook moeten impliceren dat de Grote Voorgangers aan een kritisch onderzoek zullen moeten worden onderworpen. Misschien kan de negende Anton-Constandse-lezing in september 1995, die Jan Vis zelf zal verzorgen, daaraan aandacht besteden?

De tekst van de achtste Constandse-lezing, 'Het individualisme van Anton Constandse', gehouden door Hans Ramaer, verscheen in het maandblad van de vrijdenkers (DVG 252, febr. 1994, info: postbus 1087, 3000 BB Rotterdam) en werd bovendien door De AS - lees: Wim de Lobel - op fraaie wijze als brochure uitgegeven (info: zie middenkatern van dit nummer). Gelukkig corrigeerde Ramaer in zijn tekst zijn opmerkingen over Paul Feyerabend, die hij in de uitgesproken versie maakte, al kun je je afvragen of datgene wat er nu staat Feyerabend recht doet. De 'anarchistische kennistheorie' zou neerkomen op de stelling dat Feyerabend "alternatieve methoden van onderzoek niet bij voorbaat wilde uitsluiten" (p. 21)? Mij dunkt dat Constandse, die zoals Ramaer terecht opmerkt, bepaald niet enthousiast was over Feyerabends ideeën, zich hier zeker achter had kunnen scharen! Volgens Constandse was er echter - en dat zag hij op zichzelf juist - mêêr aan de hand. Ik citeer weer Ramaer: "Het loslaten van het rationalisme in de wetenschap zette volgens hem (= Constandse) de deur open voor bijgeloof, occultisme en toverij".

Rond 'Appelscha' verscheen er toch weer een nummer van *De Vrije Socialist* (1995/1, 20 blz., los f3). Het is het laatste nummer. En dat is begrijpelijk. Ach, het artikel van Herman Noordegraaf over Bart de Ligt en de Russische revolutie was wel aardig, iets dergelijks geldt voor een (vertaald) stuk van Chomsky. Maar aan deze artikelen kan een anarchistisch tijdschrift toch moeilijk zijn bestaansrecht ontlenen.

Jean Tillie, in onze kring bekend door onder meer zijn medewerking aan 'Gebroken Wit' (Amsterdam 1992), promoveerde begin juni dit jaar op de studie 'Party utility and voting behaviour' (Het Spinhuis Amsterdam 1995). In *Het Parool* (10.6.1995) een interview met Tillie onder de nieuwsgierigmakende kop: "De zwevende kiezer bestaat niet". Tillie: "Het klopt dat politieke partijen geen natuurlijke achterban meer hebben, maar dat betekent niet dat mensen geen voorkeur hebben voor bepaalde politieke partijen. Ze zweven niet, maar aarzelen weloverwogen tussen enkele partijen". Tillie introduceerde daarom een nieuwe methode om partij-voorkeur(en) te meten. Hij vroeg zijn respondenten niet naar hun partijpolitieke voorkeur maar naar hun 'stemkans'. Daarmee kan, zo tracht Tillie in zijn studie aan te tonen, het stemgedrag van de aarzelende kiezer nauwkeuriger geanalyseerd worden.
Exit 'zwevende kiezers' dus. En hoe zit het met de zwevende gekozenen? 'Ramaer dient vier partijen'. Onder deze kop liet het *Rotterdams Dagblad* (4.3.1995) weten dat Hans Ramaer - voor de Groenen - begin maart van dit jaar in de Provinciale Staten van Zuid-Holland gekozen was. Er was evenwel met deze verkiezing van Hans iets aan de hand, meende de Razende RD-Reporter. De Groenen hadden namelijk een gezamenlijke lijst met GroenLinks. Ziedaar al twee partijen die Ramaer zou 'dienen'. Maar dat was nog niet alles: Ramaer heeft voor een lokale lijst zitting in de deelgemeenteraad van Hillegersberg-Schiebroek, een buitenwijk van de Maasstad. En bovendien is hij fractiemedewerker van de Rotterdamse Stadspartij. Had de betreffende journalist geweten dat Ramaer

ook nog eens daarbij redacteur is van een heus anarchistisch tijdschrift, dan had hij hem misschien zelf om opheldering gevraagd... Want, inderdaad: Ramaer's partijpolitieke activiteiten hebben inmiddels geresulteerd in een opeenstapeling van functies die volgens mij vroeg of laat (loyaliteits)problemen gaat opleveren. Maar goed: je kunt zonodig altijd aftreden als de politieke zuiverheid in het gedrang komt. Ramaer desgevraagd:
"Het artikel in het pro-Peperiaanse *Rotterdams Dagblad* had louter ten doel de Stadspartij Rotterdam in discrediet te brengen. In dat geval jammer voor mij, want een jaar terug had die krant mij keurig geciteerd waar ik sprak over mijn federatieve voorkeur. Dat wil zeggen dat ik op het basisniveau - de deelgemeenteraad - een lokale groene partij vertegenwoordig die al vele jaren in alle openheid banden heeft met de Groenen. Die lokale partij is de spreekbuis van een bewonersorganisatie, een huurdersvereniging en enkele actiegroepen (onder andere tegen vliegveld Zestienhoven) en bestond al toen zo'n tien jaar geleden De Groenen werden opgericht. Voor mij geven politieke ideeën de doorslag, niet de naam van een partij. Daarom denk ik ook dat mijn opereren op verschillende politieke niveaus niet tot problemen zal leiden. Bovendien gaat het steeds om partijen waarin plaats is voor mijn groen-libertaire opvattingen. De Stadspartij is opgericht door Manuel Kneepkens, ex-partijvoorzitter van De Groenen en nu fractievoorzitter (zie mijn artikel in *De AS* 107), die ik terzijde sta in de commissie milieu en verkeer van de gemeenteraad van Rotterdam. Voor de provincie besloten GroenLinks en de Groenen in Zuid-Holland tot een nauwe samenwerking en werd ik gevraagd om op die gezamenlijke lijst De Groenen te vertegenwoordigen. Het lijkt me zinvol om op zo'n plaats te proberen enige invloed op GroenLinks uit te oefenen. En dan *De AS*: op de allereerste Statenvergadering vroeg een lid van de PvdA me of ik diezelfde Hans Ramaer was die al zoveel jaren over het anarchisme schreef. Ze bleek dat alles thuis in de boekenkast te hebben staan! En tot slot voor diegenen die menen dat politici alleen maar hun zakken vullen: met het 'dienen' van drie (niet: vier) verwante partijen zit ik net iets boven het minimumloon en werk ik zes dagen per week."

Hoe het ook zij: van een 'Bakoenin back in town' lijkt mij met Ramaers politieke activiteiten in ieder geval geen sprake. Dat was volgens Thom Holterman wel zo toen de oud-burgemeester van Ridderkerk, dr. C.J. Verplanke, in *Ng-magazine* - een zelden opwindend blad voor gemeente-ambtenaren - een pleidooi hield om de Provinciale Staten door gemeenteraadsleden te laten kiezen (*Ng* 7.4.1995). In een reactie op dit pleidooi, inderdaad onder de kop 'Bakoenin back in town?', constateerde Holterman dat klassiek-anarchistische ideeën een nieuw onthaal vinden (*Ng* 5.5.1995). De ongewild komische reactie van Verplanke: "De heer Holterman vergeleek mijn opvatting met die van Bakoenin, een anarchist met wie ik geen enkele band heb" (*Ng* 26.5.1995).

Hans Ramaer hield al weer een tijdje geleden in Utrecht een lezing over het anarchisme. Het buro Studium Generale gaf Ramaer's lezing, 'Het onbegrepen anarchisme', te zamen met een zestal andere lezingen over verschillende 'ideologieën' uit in een aardige bundel die dan ook de titel 'De ideologieën' kreeg (prijs: ca. *f*10,-; info: Buro Studium Generale Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 8, 3584 CS Utrecht). Van die andere lezingen was zeer zeker die van Dick Pels, 'Fascisme als ideologie: een studieprogramma in zes punten' de moeite meer dan waard. Pels maakt hierin een interessante vergelijking tussen dat fascisme en het anarchisme. De aantrekkingskracht van beide stromingen is in een aantal opzichten hetzelfde, zo stelde Pels..... Hij spreekt in dit verband - en wat mij betreft terecht - van een "onrustbarende verwantschap van het linkse en rechtse radicalisme". Niet zonder belang is ongetwijfeld

ook zijn relativering van het postmodernistische gedachtengoed waarmee Pels zijn betoog opende. Er zou sprake zijn van een "betrekkelijk elitaire wensgedachte (...) van geprivilegieerde westerse stadsintellectuelen (die) hun eigen relativistische inzichten zonder veel nuance geldig verklaren voor de gehele wereld". Voorwaar geen gering 'grand récit'.....

Felle kritiek op het postmodernisme heeft ook de Amerikaanse publicist John Zerzan, ten onzent vooral bekend vanwege zijn bundel 'Elements of refusal' (Left Bank Books, Seattle 1988). Zijn roemruchte, eerder in *Anarchy* verschenen essay 'The catastophe of postmodernism' is nu opgenomen in de Zerzan-bundel 'Future primitive' (Autonomedia, Brooklyn 1994). In Anarchy (14:3, Winter 1995) een bespreking ervan door Paul Z. Simons. Een citaat uit deze bespreking: "Postmodernism (pm), originally an aesthetic theory, is now as prevalent in cultural discourse as dog shit on an Amsterdam sidewalk. Zerzan, in classic form, goes for pm as the ultimate muddling of theory". Zerzan zelf droeg aan dit nummer van Anarchy een artikel getiteld 'In Memoria' bij.

Hakim Bey (zie ook *De AS* 109/110) lijkt zo onderhand een belangrijke naam te worden. Zo zijn er maar liefst twee Nederlandse vertalingen van Bey's 'De tijdelijke autonome zone' (TAZ) in omloop. In *Buiten de Orde* (1995/1) - kan dit voortreffelijke blad trouwens niet 'gewoon' *De Vrije Socialist* gaan heten? Zijn we van een hoop gedoe af! - een recensie van Hakim Bey's TAZ, geschreven door Arnaud Zwakhals. Meer Bey in het Vlaamse anarcho-blad *Perspectief* nr. 38: een vertaald artikel van Bey, getiteld 'De wil tot macht als verdwijning' en een beschouwing van Wim Vandenbussche over Bey en zijn TAZ'en onder de kop: 'Ketters aan de feesttafel', gevolgd door een nuttig, beknopt literatuuroverzicht. Ook het filosofietijdschrift *Krisis* heeft Bey ontdekt. Ten behoeve van een nummer over utopieën (*Krisis* 59, juni 1995, los ƒ18,50, info: p/a Klein Gartmanplantsoen 10, 1017 RR Amsterdam) werd het artikel Summerland vertaald, dat voor de verandering handelt over de Periodieke Autonome Zone. In het genoemde nummer van *BdO* (1995/1, los ƒ4, info: postbus 1338, 3500 BH Utrecht) overigens ook een (vertaalde) bijdrage van Bey zelf over de Permanente Antonome Zone. En in de BdO-tijdschriftenrubriek (hulde!) wijst redacteur Siebe Thissen terecht op 'WIG', een uitstekende uitgave van het Limburgse PSUL (Provinciaal Samenwerkingsverband Uitkeringsgerechtigden in Limburg, info: postbus 4524, 6202 SB Maastricht).

Bij de uitgeverij van het IISG verscheen, in een prachtige, en helaas dus nogal prijzige, uitgave, de correspondentie van Henriette Roland Holst en Henk Sneevliet. 'Waarom schrijf je nooit meer' is de titel (Amsterdam 1995, 606 blz. ƒ75). Een boek dat zeker een uitvoeriger recensie in dit tijdschrift verdient. Een ander 'ego-document' dat hier gesignaleerd moet worden is de Slauerhoff-biografie van Wim Hazeu. Het boek is alom geroemd, en werd ook al de 'definitieve' Slauerhoff-biografie genoemd. Terecht? Arthur Lehning, bevriend met Slauerhoff, weigerde zijn dagboek af te staan aan Hazeu. "Dat is begrijpelijk genoeg voorbehouden aan zijn eigen (= Lehnings) biograaf", meldde de biograaf in een interview in *De Groene* (24.5.1995).

Een opmerkelijk interview met het SP-kamerlid Jan Marijnissen trof ik in *Vrij Nederland* (17.6.1995). Marijnissen deelt daarin niet alleen mee dat hij destijds "van harte" aan die SP-brochure 'Gastarbeid en kapitaal' uit de jaren tachtig (die toen door zo ongeveer heel links Nederland - mijns inziens terecht (vgl. De AS 64) - als 'racistisch' werd ge(dis)kwalificeerd) heeft meegewerkt maar ook dat hij er nu vooral spijt van heeft ...... dat de SP "met die nota niet heeft doorgezet". En: "Ik ben er trots op dat wij ver voor Bolkestein (!) dit onderwerp als eerste op de agenda hebben gezet". Waarmee Marijnissen op een nogal ingewikkelde manier zegt dat

de SP er domweg nogal rekbare principes op na houdt.... Hoe flinterdun het maoïsme van de SP dan ook geworden (c.q. gebleven) is, dat uiterst gevaarlijke populisme is in ieder geval niet verdwenen.....
En die arme Eric Zwitser die op nauwgezette en integere wijze in een brochure ('Je vrienden kies je zelf....', door Zwitser in eigen beheer uitgegeven en voor ƒ18 - excl. porto - te bestellen via De Rooie Rat in Utrecht, tel. 030-317189) de samenwerking van de SP met hele en halve racisten in 'Den Haag-Zuidwest' aan de kaak stelde krijgt natuurlijk ook onder uit de zak: "Evidente leugens". Een wel erg gemakzuchtige manier om Zwitsers kritiek domweg te negeren. Schandalig dat VN's Leonard Ornstein hier zelfs niet naar een enkel voorbeeld vroeg!
Kritischer naar de SP toe is gelukkig *Kleintje Muurkrant* (Muurkrantcollectief, postbus 703, 5201 AS Den Bosch) die de SP sinds jaar en dag volgt, met name daar waar het de SP-standpunten over immigranten en vluchtelingen betreft. En dat blijkt nodig, helaas.

Bij Uitgeverij *Iris* in Amsterdam verscheen een brochure over Bernard Lazare en de Dreyfus-affaire onder de titel 'Antisemitisme en revolutie' (te bestellen door storting van ƒ7,50 op postbankrekening 6259433 t.n.v. Iris Amsterdam o.v.v. Lazare). De brochure bevat een tweetal brieven: een brief van ene Jean Mouton, een arbeider die gevoelig blijkt te zijn voor de antisemitische propaganda, aan zijn vriend Jacques en het antwoord dat deze Jacques aan zijn vriend terugschreef. In een voortreffelijke inleiding schetst Dick Gevers de achtergronden van Lazare en zijn grote tegenstander Drumont. De laatste was er in geslaagd het rechtse antisemitisme met het 'linkse' antisemitisme - waaraan zoals bekend helaas ook Proudhon zich schuldig maakte - te verbinden in zijn boek 'Het Joodse Frankrijk' (1886). Lazare leerde van de Dreyfus-affaire dat 'assimilatie' van de joden, waarvan de officier Dreyfus natuurlijk een schoolvoorbeeld was, geen oplossing kon zijn. Na de Dreyfus-affaire, schrijft Gevers, "voerde Lazare dan ook een pleidooi voor versterking van de culturele identiteit van minderheden, voor een pluralistische, anarchistische samenleving. Misschien dat de geschriften uit deze periode van Lazare zelf ook de moeite van het vertalen waard zijn?
Hoe dan ook: de affaire-Dreyfus kwam begin vorig jaar opnieuw in het nieuws. Ook Gevers meldt in zijn inleiding het artikel van kolonel Gaujac, het hoofd van dienst die zich bezighoudt met de Franse militaire geschiedschrijving, waarin deze twijfels uitte over de onschuld van Dreyfus. In een column van de historicus Wesseling (*NRC* 22.12.1994) kon deze mededelen dat Gaujac al op 8 februari vorig jaar, op staande voet, ontslagen werd. Wesseling vond dat nogal overdreven: "Wat uit dit alles blijkt, is dat de zaak nog altijd zeer gevoelig ligt". Tja... dat blijkt er inderdaad ook uit...
De Dreyfus-affaire wordt ook een aantal malen genoemd in Geoffrey Wigoder's geschiedenis van de joodse cultuur die vorig jaar in Nederlandse vertaling verscheen (Joodse cultuur: oorsprong en bloei, Ambo Baarn 1994, 439 blz., ƒ79,). Zoals er véél genoemd wordt in dit fraai uitgegeven boek. Toch is het jammer dat het boek dikwijls zulke summiere informatie geeft. Over denkers als Chomsky en Levi-Strauss wordt de lezer niet veel wijzer dan dat zij een 'revolutie' op hun vakgebied teweeg brachten. En inderdaad: Dreyfus wordt een paar keer genoemd, maar naar de naam van Bernard Lazare zocht ik tevergeefs. Mühsam en Landauer vond ik evenmin, wel trof ik de naam van Emma Goldman. En uiteraard die van Karl Marx - evenals die van de Marx Brothers trouwens. Het heeft alleen al met al iets willekeurigs. "Een geschikt uitgangspunt voor verdere studie van het judaïsme", oordeelde Salvador Bloemgarten in de *NRC* (13.8.1994) en hij zal in een aantal opzichten ongetwijfeld gelijk hebben. Maar wat mij betreft niet in alle opzichten. Want hoewel de paragraaf 'politiek' in het vierde hoofdstuk over 'joden die hebben bijgedragen tot de moderne cultuur' toch zo'n 17 pagina's beslaat, ontbreekt in

het literatuuroverzicht waarmee dit boek afsluit een verwijzing naar goede overzichtswerken op juist dit punt.

Van Hans Achterhuis verscheen een nieuwe bundel, 'Natuur tussen mythe en techniek' (Ambo, Baarn 1995, 278 blz. ƒ34,90). Vrijwel alle erin opgenomen artikelen zijn reeds eerder elders verschenen, zodat de bundel nauwelijks verrassend te noemen is. Verrassend was wel de studie van Michiel Korthals, 'Duurzaamheid en democratie' die bij uitgeverij Boom verscheen. Korthals, tot veler verbazing ook al milieufilosofieprofessor, blijkt niet alleen niet te kunnen schrijven, hij stapelt in zijn boek ook nog eens fout op fout op fout, zoals voornoemde Achterhuis in een Volkskrant-recensie (13.5.1995) overtuigend aantoonde. Meer Achterhuis onder meer in de bundel 'Het beest in de mens' (H. Procee, red., Ambo Baarn 1994, 113 blz. ƒ24,90). Aan de hand van de filosoof Girard(!) laat Achterhuis zien hoe geweld potentieel aanwezig is in alle menselijke relaties, zelfs in het denken, zij het dat de mens ook de mogelijkheid heeft om de weg van het geweld af te wijzen.... Andere vermeldenswaardige bijdragen in deze bundel: Piet Vroon's 'De mens een wolf? Was het maar waar' en Nico Wilterdink's 'De politiek van het geweld'. Op de valreep zij ook nog de *NRC*-bijdrage van Achterhuis naar aanleiding van de Greenpeace-overwinning gemeld (24.6.1995). Een uiterst merkwaardig stuk waar hopelijk een stevige reactie op komt!

Geweld in het denken. De eerder genoemde Paul Cliteur moet van dit 'postmoderne' idee niets hebben. AS-medewerker Aat Brand en schrijver dezes reageerden op Cliteur's uiterst dogmatische - want: universalistische - visie op het verschijnsel 'mensenrechten', zoals door hem verwoord in het tijdschrift *Beleid en Maatschappij* (B&M, 1994/4). Onze reactie (in: B&N, 1995/1) was voorzien van een uitvoerig naschrift van Cliteur. Helaas verzuimde Cliteur op onze argumenten in te gaan en liet de redactie van B&M (waarin: Paul Cliteur) door middel van een briefje(!) weten dat zij de discussie voor 'gesloten' houdt. Het (soms wel èrg) academische recht op een weerwoord valt blijkbaar niet onder de mensenrechten?
Overigens hoop ik dat AS-redacteur Rudolf de Jong, ook actief binnen de Nederlandse Afdeling van de Internationale Liga voor de Rechten van de Mens, binnenkort in dit tijdschrift zijn visie op de notie 'mensenrechten' wil geven.....

Tot slot. AS-medewerker Ferd. van der Bruggen bladerde voor deze rubriek in het Italiaanse anarcho-periodiek *Revista Anarchica* en bericht daarover het volgende: "In Revista Anarchica van november 1994 bespreekt Giampiero Landi de biografie van *F.S. Merlino*, door Nico Berti (ondertitel *Dall'anarchismo al socialismo liberale*; Milaan 1993).
Francesco Saverio Merlino (1856-1930) is in de kringen die zich in Nederland bezighouden met (de geschiedenis van) het anarchisme niet zo goed bekend, veel minder dan bijvoorbeeld Errico Malatesta met wie hij nauw samenwerkte. Die onbekendheid is jammer, want Merlino is in de ontwikkeling van het Italiaanse èn het internationale anarchisme een boeiende figuur omdat hij in enkele opzichten een buitenbeentje was. Zijn levensloop tot rond 1900 loopt vrijwel parallel met die van ander anarchisten in die tijd: publikaties, deelname aan internationale congressen, langdurige propaganda-reizen, arrestaties, gevangenschap, verbanning, vlucht etc. Het bijzondere aan Merlino is echter dat hij temidden van zijn idealistische, naar het utopische strevende geestverwanten de stem van de realiteit, van het concrete wilde laten horen. Hij was niet tevreden met simplistische oplossingen van de grote sociale problemen, wilde daarom - meer dan in die tijd gebruikelijk was - aansluiten bij historische ontwikkelingen.
Hoewel hij zich fundamenteel aansloot bij de gedachtenwereld van Kropotkin (met wie hij vaak contact had), vooral ten aanzien van het anarcho-communisme en de dubbele fe-

deratieve opbouw van de maatschappij, voerde hij in enkele brochures en artikelen een polemiek met deze inspirator. Kropotkin bepleitte voor het allereerste stadium na de revolutie (die zowel voor hem als voor Merlino vooral zou bestaan uit de expropriatie van de produktiemiddelen uit de handen van de bourgeoisie) meteen en zonder tussenfase een totale ombouw van de economie in vrij-communistische zin. Merlino achtte dit te optimistisch: een dergelijke opbouw kost veel tijd; wil men een desastreuze chaos voorkomen, dan moet de nieuwe economie hier en daar aansluiting zoeken bij het bestaande en bij geleidelijk om te bouwen verhoudingen; zo zouden naast communistische associaties (die Merlino als het meest verkieslijk zag) ook collectivistische en zelfs mutualistische kunnen bestaan ("in ieder geval zoveel beter dan de huidige kapitalistische monopoliestructuren"). Gezien de karakters van Kropotkin en Merlino kon deze polemiek op een wederzijds respectvolle en ironische wijze worden gevoerd.
Maar andere kameraden namen hem zijn opvattingen kwalijk; zij hielden vast aan bijnadogmatische uitgangspunten op grond van emotioneel meer aansprekende, romantische idealen. Zij wezen zijn 'reformisme' af als laf en verraderlijk; Merlino werd overstelpt met hoon en verdachtmakingen, waaronder hij - volgens M. Nettlau - erg leed. Toch werd hij tot de eeuwwisseling ook gewaardeerd als een belangrijk onafhankelijk anarchistisch denker. Hij vertegenwoordigde dan ook, meestal samen met Malatesta, de Italiaanse beweging op internationale congressen. Ook daar liet hij soms ideeën horen die afweken van de in die kringen gangbare gedachten: een duidelijke scheiding in de anarchistische beweging tussen de 'socialen' en de 'individualisten', tussen de niet tot geweld geneigde 'theoretici' (in het Italiaanse anarchisme heeft steeds een sterke pacifistische en geweldloze stroming bestaan) en de 'propagandisten van de daad'; geen absolute verwerping van het parlementarisme; enige (intercommunale) planning van de produktie om deze zo goed mogelijk aan de reële behoeften te doen aansluiten; een morele verplichting tot arbeid ('overeenkomstig ieders mogelijkheden'); geen valse verwachting wekken van uiterst korte arbeidstijden... Begrijpelijk dat deze ideeën geen applaus kregen van dogmatische anarchisten.
Zowel Kropotkin als Malatesta hielden hem de hand boven het hoofd, maar de kloof met het overgrote deel van de beweging werd steeds duidelijker. Merlino trok zich dan ook (rond 1900) terug uit de anarchistische beweging, maar bleef wel publiceren. Later, in de jaren twintig tijdens het begin van de fascistische machtsovername, sloot hij zich 'op de achtergrond' weer aan. Als advocaat te Rome kwam hij op voor arbeiders die aan acties hadden deelgenomen.
De bespreking door G.P. Landi van Berti's biografie is voor een groot deel gewijd aan een detaildiscussie: ontwikkelde Merlino zich na 1900 tot liberaal-socialist (aldus Berti) of bleef hij ook toen libertair en revolutionair (aldus Landi)? De beantwoording van deze vraag, bekent Landi, is afhankelijk van de definiëring van deze begrippen. Maar hij ziet Merlino als een "degelijke radicaal": (1) hij liet nooit het revolutie-perspectief los, (2) hij wees het kapitalisme af, ook al accepteerde hij marktwerking ten behoeve van distributie in zelfbeheer van de arbeiders, (3) hij bleef anti-etatistisch en streefde naar een "zelforganiserendegemeenschap".
(CB)

REACTIES EN DISCUSSIES

Door plaatsgebrek moest de rubriek *Reacties en Discussies* (met een kritiek van Wim de Lobel op het Franse differentiedenken, zoals dat in De AS 109/110 centraal stond) vervallen. We nodigen lezers uit bijdragen te zenden voor deze rubriek, te plaatsen in De AS 112.

BOEKBESPREKINGEN

CHOMSKY

Chomsky: je kunt hem, 'by any known criterion', onmogelijk een anarchist noemen. Aldus George Woodcock in zijn *Anarchism and anarchists* (1992, pp. 226 e.v.). Milan Rai doet wat mij betreft in zijn recent verschenen Chomsky-studie nogal nuchter over een dergelijk - mijn terminologie: - 'anarchistisch fundamentalisme'. Terecht wijst Rai er in zijn boek op dat Chomsky zich nooit als een anarchistisch theoreticus geafficheerd heeft, wel dat hij zich als een 'derivative fellow traveller of anarchism' beschouwde. En inderdaad: 'de anarchistische theorie' is zelden het onderwerp van Chomsky's vele politieke geschriften geweest. Centraal in dat politieke werk staat zoals bekend vooral zijn kritiek op de Amerikaanse buitenlandse politiek.
Rai's boek is voor alles een studie van Chomsky's werk op dit terrein. Na een min of meer biografische inleiding - die weinig meer biedt dan bijvoorbeeld David Cohen jaren geleden in zijn *Psychologists on psychology* (Ned. vert. Psychologen over psychologie (Deventer 1979) over hem kon melden - volgen hoofdstukken met veelzeggende titels als 'The culture of terrorism' en 'Patterns of intervention'.
Meer theoretische thema's komen aan de orde in hoofdstukken als 'Visions'- waarin Chomsky's verhouding tot het anarchisme en het (linkse) marxisme besproken wordt - 'Strategies', 'The Function of the University' en 'The Responsibility of Intellectuals'.
Met zijn nadruk op de politieke Chomsky biedt Rai geen volledig beeld van de geëngageerde intellectueel die Chomsky is. Immers: ook zijn taalkundig en psychologisch werk heeft politieke implicaties. En alhoewel zijn essay 'Language and freedom' (opgenomen in de bundel *For Reasons of State*, 1970) behandeld wordt, zijn (vooral) politiek geïnspireerde kritiek op het behaviourisme van Skinner aan de orde komt, blijft bijvoorbeeld Chomsky's visie op het (post)moderne Franse denken zonder meer onderbelicht. Maar misschien is dit ook wel meer een kritiek op Chomsky dan op Rai. Wellicht heeft Chomsky inderdaad niet veel meer over mensen als Lacan en Derrida te melden dan dat zij 'infantile and ridiculous' zijn..... Chomsky's mening over Foucault (met wie hij in de jaren zeventig, onder leiding van Fons Elders voor de NOS-televisie, debatteerde): "I liked him personally". Maar ook: "I'd never met anyone who was totally amoral (...). It's as if he was from a different species or something". Chomsky mist naar eigen zeggen òf een gen om dat Franse differentiedenken te begrijpen òf die Franse denkers doen vooral zo moeilijk mogelijk omdat dat goed is voor hun eigen carrière.... Zou Chomsky het werk van Pierre Bourdieu - en dan met name diens *Homo Academicus* - kennen? Hoe het ook zij: hoog tijd voor een Chomsky-nummer, collega-redacteuren! (CB)
Milan Ray, Chomsky's politics, Verso Press, London 1995, 225 pag.; 10.95 EP.

ROOIE REUS

"Van binnen verzet je je, en dan kom je in beweging", aldus Dirk de Vroome alias de Rooie Reus. En in beweging kwam hij. Het bracht heel wat beroering en schrik te weeg onder autoriteiten en vreugde en leedvermaak bij machtelozen die leden onder de arrogantie van de macht, onder de 'dikköp' zoals men in Limburg zegt. Want we hebben het over de Rooie Reus die vanuit de verschillende plaatsen waar hij woonde in Limburg en Brabant acties ondernam die hem een landelijke bekendheid gaven en soms landelijke resultaten opleverde. Acties, dikwijls begeleid met practical jokes, ten behoeve van mensen die heel direct en zichtbaar onrecht werd gedaan door de autoriteiten. Mensen in sociale werkplaatsen, zigeuners, woonwagenbewoners, uitkeringstrekkenden: niemand klopte tevergeefs bij De Vroome aan.
Over hem is nu een goed gedocumenteerde biografie verschenen, waarin een groot aantal van zijn acties beschreven wordt. Het boek leest als een trein. De auteur, Jo Schoor-

mans die voortbouwde op onderzoek van onder anderen Tij Kools die uitvoerige gesprekken met De Vroome op de band opnam, heeft ook steeds getracht de andere kant - die van de autoriteiten - te belichten. Daarbij stuitte ook de historicus wel eens op de dikköp, zelfs waar hij de wet achter zich had. "Kampioensaboteurs van mijn onderzoek mogen zich Burgemeester en Wethouders van Geleen noemen". Het heeft uiteindelijk het resultaat van zijn onderzoek niet geschaad.

De Rooie Reus werkte altijd samen met de getroffenen, vaak met een kleine groep gelijkgestemden, voor concrete zaken soms met PSP-ers in het parlement (Hein van Wijk en Fred van der Spek); hij was een tijd lang lid van de PSP en van de SP, hij noemde zich ook (gevoels)anarchist. Vóór alles was hij echter een Einzelgänger, die het 'directe actie. zelf doen' op het lijf was geschreven, die zich door niets en niemand liet intimideren en over een geweldige verbeeldingskracht beschikte zodat zijn acties aan die van Provo doen denken. Niet altijd had hij succes of gelijk (soms is het ook niet duidelijk hoe een actie afliep), maar het is verbazingwekkend hoeveel hij bereikt heeft. Tot op landelijk niveau toe. Zo aangaande de behandeling van mensen in sociale werkplaatsen en van woonwagenbewoners. Elke keer ontdek je ook weer: als het om hun eigen positie gaat, dan zijn het de autoriteiten die een loopje met hun eigen regels en met de wet nemen.

Zelf wilde De Vroome graag een biografie, zoals zijn vrouw zei: "niet zozeer om zijn leven als om wat de mensen de jaren door aangedaan was". Zijn biograaf heeft ook getracht de mens Dirk de Vroome over het voetlicht te brengen. Hij was een vakman, koelmonteur, geen intellectueel en alle intellectualisme was hem vreemd. Gemakkelijk was hij zeker niet, genuanceerd nog minder. Hoewel wij veel over hem vernemen, komt hij dacht ik toch niet helemaal uit de verf. Schoormans heeft hem niet persoonlijk gekend, maar citeert een informant: "Jij kunt Dirk niet beoordelen als je hem niet als man van vlees en bloed hebt gezien, als je hem niet geroken, niet gezien hebt, hoe hij liep, hoe hij achter zijn bril gluurde!". Iemand die hem wel van nabij had meegemaakt, sprak mij van zijn vrolijkheid die aanstekelijk was overal waar hij binnenstapte, elke kamer, elk café, "anders had hij al die acties ook niet kunnen volhouden". (RdJ)

Jo Schoormans, De Rooie Reus. Dirk de Vroome, strijder tegen onrecht 1925-1986, Babylon-De Geus, Amsterdam 1995; 415 pag.; geïll.; f39,50.

ANARCHISME IN HET GOOI

Nog steeds leeft bij sommigen de opvatting dat het anarchisme - althans tot de jaren zestig - een typisch proletarische beweging was. Zeker in Nederland is dat slechts ten dele het geval geweest. Van oudsher was het anarchisme een politiek-culturele beweging die ook een deel van de middengroepen wist aan te spreken. Het betreft dan onder meer het christenanarchisme en (later) het religieus-anarchisme, die misschien beter als ethisch anarchisme aangeduid kunnen worden. Momenteel wordt het belang van die ethisch-anarchistische stroming - die sinds de jaren zeventig in uiteenlopende vormen als ecologisme, neomystiek en nomadisme een tweede bloeitijd doormaakt - steeds meer onderkend. Want in cultureel opzicht is deze stroming zeker zo invloedrijk geweest als het meer proletarische vrije socialisme.

Onlangs verschenen twee studies over onder meer dit ethisch-anarchisme van rond de eeuwwisseling, de eerste bloeiperiode. De ene is een doctoraalscriptie waarin niet alleen de inspanningen op onderwijsgebied van de humanitairen (zoals de christenanarchisten of tolstojanen zich noemden) in kaart zijn gebracht, maar ook de culturele invloeden van deze ethisch-anarchisten belicht worden. Geografisch lag het zwaartepunt in het Gooi, waar de humanitairen in 1900 een eigen kolonie (de Internationale Broederschap in Blaricum) stichtten. Vanuit die kolonie ontstond de Humanitaire School in Laren die na allerlei verwikkelingen, waarbij ook

Année de Jong (zie De AS 95) betrokken was, in 1931 als een 'normale' Montessorischool werd voortgezet. Ondertussen kende de school nog een afsplitsing: de Engendaalschool van Chreestarchia (Ortt en Van Mierop) in Soest en ontstonden verwante scholen als de Nieuwe School in Huizen en de Libertaire School in de Zaanstreek.
De onderzoeker - Allie Visser - heeft veel materiaal weten te verzamelen en alleen al daardoor is zijn scriptie een welkome bijdrage aan de historie van het anarchisme in Nederland. Daarnaast echter plaatst hij het pedagogische experiment van de humanitairen in een bredere context, en wel in het kader van de internationale reformpedagogiek èn in het kader van anarchistische opvattingen over integrale educatie (Kropotkin, Paul Robin, Ferrer, Domela e.a.). Verhelderend daarbij is Vissers uiteenzetting over de verschillen binnen de anarchistische hoofdstroming tussen libertairen, rationalisten (vrijdenkers) en humanitairen, verschillen die vandaag voortleven in de discussie anarcho- versus antipedagogiek.
Staan bij Visser opvoeding en onderwijs centraal, in de andere studie, die van NRC-Handelsblad journaliste Lien Heyting, zijn het kunst en letteren. Haar boek bevat een boeiende beschrijving van het milieu van schilders, schrijvers en 'wereldverbeteraars' als humanitairen, theosofen en mystici die zich rond de eeuwwisseling in het Gooi vestigden. Helaas ontbreekt bij Heyting een analyse van dit romantische protest, zoals bij Visser. De laatste keert zich terecht tegen het marxistische simplisme van Romein en Harmsen die dat alles afdeden als kleinburgerlijk idealisme. Visser legt verbanden met het huidige ethisch-anarchisme en wijst op het gevaar van een absolutistische (lees: totalitaire) utopie waardoor een enkeling (Uyldert, Zwertbroek) uiteindelijk het fascisme omarmde.
Jammer genoeg wordt Vissrs studie ontsierd door slordigheden en enkele onjuistheden. Zo was het blad *De Vrije Kommunist* (circa 1907) het anarcho-communisme van Cornelissen en niet het radencommunisme toegedaan. (HR)
A. Visser, Zedelijkheid en zelfwerkzaamheid. (Christen-)anarchisten en theosofen en de 'beweging' voor humanitair onderwijs 1902-1939; 145 pag. plus 8 bijlagen; doctoraal scriptie geschiedenis Rijks Universiteit Utrecht 1995, te bestellen bij boekhandel De Rooie Rat te Utrecht (f20,-).
Lien Heyting, De wereld in een dorp. Schilders, schrijvers en wereldverbeteraars in Laren en Blaricum 1880-1920; Meulenhoff, Amsterdam 1994; 288 pag.; geïll.; f49,90.

GESCHIEDENIS VAN HET ANARCHISME
Het Franse overzichtswerk van Préposiet is een welkome aanvulling op gelijksoortige publikaties, waarvan een drietal Engelstalige (Marshall, Crowder en Woodcock) enige tijd geleden door Hans Ramaer besproken werd voor NRC-Handelsblad. De auteur, tot voor kort hoogleraar aan de universiteit van Besançon, is geen onbekende. Hij maakte naam door drie boeken over het spinozisme, waarvan het belangrijkste handelde over *Spinoza et la liberté des hommes* (1967). Maar het anarchisme is, zoals ik uit persoonlijke contacten weet, reeds enkele decennia zijn zorgvuldig gecultiveerde en gevoede hobby, die overigens ook nauwe verwantschap heeft met de professionele bestudering van Spinoza's politieke geschriften.
Het werk is opgezet in vijf delen. Het eerste deel behandelt de fundamenten van het anarchisme. Deze fundamenten zijn enerzijds historisch (oudheid en middeleeuwen tot en met Godwin) en bestaan anderzijds in psychologische condities alsmede filosofische principes. Na deze inleiding wordt in het tweede deel ingegaan op de geboorte en ontwikkeling van het anarchisme als beweging of politieke stroming. Spanje en het libertaire collectivisme krijgt hier aparte aandacht. In het derde deel worden systematisch en uitvoerig de grote theoretici van het anarchisme besproken aan de hand van hun eigen werken. De hoofdstukken heten hier: het absolute individualisme van Max Stirner, het kritisch anarchisme van Proudhon, het

revolutionaire anarchisme van Michael Bakoenin, het libertijnse evangelisme van Tolstoj, het anarchistisch communisme van Kropotkin en de revolutionair-anarchistische propaganda van Malatesta. Het vierde deel schenkt 'in de marge' aandacht aan vraagstukken die met het anarchisme verbonden zijn, als pacifisme en antimilitarisme (Lecoin, Giono), het anarcho-kapitalisme (onder anderen Spooner) en het libertinisme van rechts (Céline onder anderen). Het vijfde en laatste hoofdstuk is bestemd voor de volgende resterende thema's: het terrorisme en nihilisme in Rusland (Tkatchev), Netchaev, anarchistische aanslagen in Frankrijk, de anarchisten in oorlog (Makhno), het anarcho-syndicalisme. Het werk wordt besloten met een indrukwekkende bibliografie van dertig bladzijden.

De auteur verontschuldigt zich voor het feit dat hij niet volledig is en diverse keuzes heeft moeten maken voor zijn overzicht. Hij schrijft verder dat zijns inziens het anarchisme wezenlijk een mentaliteit (un esprit) is ofwel een manier van in de wereld zijn, voordat het een definieerbare politieke attitude wordt. "Dat is misschien haar zwakheid, maar ik geloof dat dit ook en vooral datgene is wat haar eeuwigheid garandeert. Het an- archisme raakt nimmer uit de mode. Het anarchisme is niet voorbij te streven (indépassable)." Deze geloofsbekentenis mag er zijn. Ik heb haar trouwens meer gehoord. John Jansen van Galen schreef in *De Groene* (4-5-1994): "Het anarchisme is vooral een mentaliteit die wij nog hard nodig zullen hebben bij de dekolonisatie van de burger".

Toch is dit noch voor mij noch voor Préposiet voldoende. Het anarchisme is meer dan een droom die de verbeelding der mensen blijft occuperen. De onmogelijkheid van het verkrijgen van algemeen welzijn middels onderlinge overheersing van burgers is een inzicht dat niet tot utopische fantasie gereduceerd kan worden doch berust op het bestaan van onmiskenbare en onuitroeibare sociaal-politieke mechanismen. In Préposiet's boek vind ik dit terug op de vele bladzijden, waar hij met kennelijke instemming het verzet van anarchisten bespreekt tegen algemeen kiesrecht en het bestuur middels een o andere vorm van volksvertegenwoordiging "De politieke vrijheden, in de loop der geschiedenis ten koste van zoveel strijd veroverd, laten de burger tegenwoordig volledig ontwapend tegenover de willekeur en het administratieve neo-despotisme" (p. 65) Volksvertegenwoordigingen zijn niets dan mystificaties, waardoor de burgers bedrogen worden en bedrogen of misdeeld uitkomen.

In zijn hoofdstuk over 'filosofische principes' onderschrijft de auteur de ijzeren wet van Robert Michels (in diens boek *Les partis politiques*) dat partijen, syndicaten, vakbonden of welke vertegenwoordigende organisaties dan ook onvermijdelijk ontaarden in een dirigerende minderheid ten koste van, in plaats van ten gunste van, de gedirigeerde meerderheid. De fatale stap is altijd de overheveling, in goed maar misplaatst vertrouwen, van de eigen macht aan een bepaalde bestuurdersgroep die vervolgens, krachtens voor iedereen geldende psychologische wetmatigheden, niet kan ontkomen aan werkzaamheden die primair het eigen groepsbelang dienen. "C'est encore une fois aux anarchistes que revient le mérite d'avoir mis l'accent sur les conséquences hiérarchisantes et oligarchisantes qu'entraîne n'importe quelle organisation" (p. 73).

In tegenstelling tot zijn zoon, die actief is in de internationale anarchistische beweging en werkzaam is op een anarchistische drukkerij, ziet de auteur geen mogelijkheden voor blijvende resultaten van de anarchistische beweging. "Ils (les anarchistes) sèment et ne récoltent pas. Tel est leur destin" (p. 435). Ik ben van mening dat deze stellingname in het overigens uitstekende en zeer informatieve werk een stap te ver is, een stap die niet door de voorafgaande analyses en overwegingen gedekt wordt. Wat niet is noch geweest is, kan nog komen. (WK)

Jean Préposiet, Histoire de l'anarchisme. Bibliographie, index; Librairie Tallandier 1993; 499 pag.; ISBN 2-235-02115-8; 150 NF.

Beste lezer(es),

Zonder uw financiële steun is de uitgave van dit tijdschrift helaas niet mogelijk. We moeten ieder daarom vragen om - voorzover het daar niet van gekomen is sedert onze laatste oproep - een bijdrage over te maken. Stort uw bijdrage in het Steunfonds van De AS, postgiro 4460315, te Moerkapelle. We vertrouwen op uw solidariteit en zeggen u daarvoor (alvast) dank.

Behalve De AS publiceren we ook andere uitgaven, uiteraard tegen kostprijzen. Nieuw is de tekst van de achtste Anton Constandselezing door Hans Ramaer. Verder hebben we een aantal reprints van brochures van Constandse overgenomen van de Jan Börger Bibliotheek. De complete fondslijst treft u elders in dit katern aan. Misschien ten overvloede wijzen we nog op ons Eerste Jaarboek Anarchisme (1994) dat in een herdruk leverbaar is. En: wie ooit de eerste druk bestelde en inmiddels een uit de band gevallen exemplaar in bezit heeft, kan dit omruilen zonder bijbetaling. Opzenden naar De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle is voldoende.

Bovendien maken we melding van onze nog steeds lopende *speciale aanbieding* van deze uitgaven. Voor 50 gulden ontvangt u 2 boeken en 13 brochures van in totaal ruim 650 pagina's, ter waarde van 82 gulden.

Tot slot: rond de jaarwisseling 1995/1996 verschijnt het laatste nummer van deze 23e jaargang. Deze AS 112 is tegelijk het Tweede Jaarboek Anarchisme.

Redactie en administratie De AS

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn nog losse exemplaren verkrijgbaar van diverse reeds verschenen *afleveringen* van de AS. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van ƒ3,50 (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van de AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de portokosten moet voor tenminste ƒ10,50 besteld worden!

Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 83 (Provo), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israël), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek). Nr. 108 (Wim van Dooren) en nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme) *kosten ƒ7,90 per stuk.*

Er zijn nu ook *reprints* verkrijgbaar van: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 28 (Kropotkin), nr. 31 (Milieu & macht), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 36 (Europa), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Coöperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt) en nr. 85 (Anarcha-feminisme).

Als *speciale aanbieding* geldt: alle nog leverbare afleveringen (exclusief reprints) van *De AS* voor slechts ƒ75,-

REPRINT REEKS

De AS is van start gegaan met de herdruk van oude anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van curieuze geschriften zijn nu verschenen:

- Anton Constandse, *Anarchisme*; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (001);
- R. Tamminga, *Theorie en praktijk van het nemen*; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (002);
- Henk Eikeboom, *De anarchist en het huwelijk*; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (de drukkerij van Rijnders' Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde Eikebooms pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (003).
- Anton Constandse, *Heinrich Heine als dichter en denker*; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel *Groote Persoonlijkheden*, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (004).
- J. Bedeaux en K.A. Fraanje, *Rhapsoden, zangen in modern gewaad*; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005).

- Simon Radius, *Proudhon over kerk en samenleving*; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006).
- Piet Kooijman, *Heden, verleden en toekomst in zakformaat*; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenen brochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel *De vooruitzichten der arbeidersbeweging* uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnr.: 007).

Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS, Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s): 001-003: ƒ6,=; 004: ƒ6,=; 005: ƒ6,=; 006: ƒ6,=; 007: ƒ6,=.

OVERIGE UITGAVEN

Eerste Jaarboek Anarchisme; 151 p.; inclusief verzendkosten ƒ20,-

Anton Constandse, *De zelfvernietiging van het protestantisme*, een in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst. Complete reprint in paperback; VIII + 120 pag.; inclusief verzendkosten ƒ15,-.

Anton Constandse, *De ellende der religie*. Reprint van brochure uit 1923; 20 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.

Anton Constandse, *God is het kwaad*. Reprint van brochure uit 1924; 31 p.; inclusief verzendkosten ƒ3,50.

Anton Constandse, *Kan er een God zijn?*. Reprint van brochure uit 1927; 16 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.

Anton Constandse, *Godsdienst opium voor het volk*. Reprint van brochure uit 1929; 15 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.

Anton Constandse, *Nederland, God en Oranje*. Reprint van brochure uit 1932; 15 p.; inclusief verzendkosten ƒ2,50.

Hans Ramaer, *Het individualisme van Anton Constandse*. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; inclusief verzendkosten ƒ3,50.

Alle uitgaven te bestellen door storting op postrekening 4460315 van De AS te Moerkapelle.

Invullen en in gefrankeerde enveloppe opsturen naar adm. De AS,
pb 43, 2750 AA Moerkapelle

- **Ik steun de AS financieel en stort een bedrag van ƒ .... op postgiro 4460315 van De AS te Moerkapelle.**
- **Ik word abonnee en stort daarvoor een bedrag van ƒ12,- op postgiro 4460315 van De AS te Moerkapelle en ontvang nog van de lopende jaargang nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme).**
- **Ik geef een jaarabonnement op De AS cadeau aan:**

Naam: . . . .

Adres: . . . .

Plaats/postcode: . . . .

Dit cadeau-abonnement betreft jaargang 1995. Ik betaal daarvoor ƒ34,- via postgiro 4460315 van De AS te Moerkapelle.

Nieuwe abonnees, alsmede degenen die een cadeau-abo geven, ontvangen gratis een reprint van oude anarchistische brochures (zie hierboven), naar keuze 001-003, 004, 005, 006 of 007.

Naam: . . . .

Adres: . . . .

Plaats/postcode: . . . . **Ik kies reprint** . . . . .

Datum: . . . .   **Handtekening:** . . . .

JAN BÖRGER BIBLIOTHEEK
voor filosofie

REPRINTS Jan Börger

Heelal en Beweging (wordings-ontwikkelingsproces abstract) - met voorwoord	1933	60 p.	f6,50
De werkelijkheid en het begrip mens (Heilige Geest/Maagd Maria/Zoon des Mensen - abtract)	1934	110 p.	f8,50
Samenvatting inzake de berekening van de werkelijkheid (abstract)	1956-57	100 p.	f8,50

DIVERSEN Jan Börger

Enige preken	1923	70 p.	f6,50
Twee preken (met aanklacht)	1925	32 p.	f3,50
Redevoering (antwoord aanklacht)	1925	16 p.	f2,50
Bergrede I, II, IV, V, VI (2 preken)	1927	20 p. à	f2,50
Bergrede III (1 preek)	1927	20 p.	f2,50
Hegel en onze tijd (rede)	1928	32 p.	f3,50
De onhoudbaarheid van de doodstraf	1932	15 p.	f2,50
Communisme-Anarchisme-Nihilisme	1932	21 p.	f2,50
Zwijgt het wereldgeweten?	1932	19 p.	f2,50
Is het Fascisme en Nationaal Socialisme logisch houdbaar?	1932	45 p.	f4,50
De fout in de Nationaal Socialistische Staatsleer	1933	40 p.	f4,-
Over het begrip mens in de cultuurgeschiedenis der mensheid	1936	102 p.	f8,50
De universeel-culturele betekenis der Evangeliën	1938-39	118 p.	f9,-
De betekenis van het kerstverhaal	1945	17 p.	f2,50
Cultuurgeschiedenis primitieve mensheid (1995) A-4 formaat	1934-35	95 p.	f20,-

HERUITGAVEN Jan Börger

Anarchisme en Nihilisme (1993) met nawoord	1946	65 p.	f6,50
De werkelijkheid op zoek naar zichzelf (1995). Een selectie uit: de mens als lichaam/ levend organisme/hersenen, met inleiding	1934-35	46 p.	f5,-
Tristan en Isolde. Een filosofische analyse van deze Keltische legende (1967) A-4 formaat	1932-33	66 p.	f15,-

NIEUWE UITGAVEN

De betekenis van de Europese cultuur voor het leven van de mensheid (1995). Vertaling van een rede uit het Duits.	1933	20 p.	f2,50
Wim de Lobel (lezing) *Jan Börger, filosoof en anarchist* Bewerkte versie met notenapparaat	1995	25 p.	f3,50
Compleet pakket			f90,-

ANDERE UITGAVEN

Mr. drs. J. Belzen:

Feitelijke cultuurgeschiedenis, Europa's laatste probleem (1994) met voorwoord (cursus het Logos-Verband)	1935	65 p.	f6,50
Marchant en Rome (uitgave Logos-Verband)	1936	30 p.	f3,50
2 stuks te zamen			f8,50

Prijzen inclusief porto. Bestellingen: door storting op postgiro 77036 van Jan Börger Bibliotheek, Postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. Donaties worden ook zeer gewaardeerd.

Voorheen Sovjetunie

DE AS 111

Prijs van dit nummer *f7,90*